

Revista
secției Ist. Muzei

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

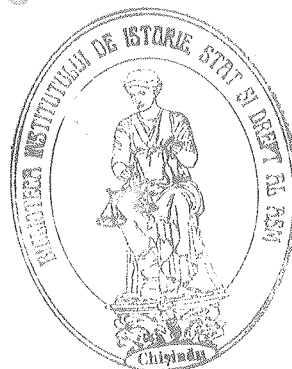
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

1 – 2 (53– 54)

2003 – ianuarie-iunie

Revistă științifică, fondată în 1990

CIVITAS

CHIȘINĂU 2003

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: *Demir DRAGNEV*
Mihai ADAUGE, Leonid BULMAGĂ,
Ioan CAPROȘU, Ion CHIRTOAGĂ,
Pavel COCĂRLĂ, Gheorghe COJOCARU,
Eugenia DANU, Gheorghe GONȚA,
Andrei EȘANU, Ion JARCUTCHI,
Gheorghe NICOLAEV, Constantin REZACHEVICI,
Vladimir TCACI, Ion ȘIȘCANU,
Ion VARTA, Alexandru ZUB.

REDACȚIA

Secretar de redacție: *Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC*
Redactor: *Dumitru BOICU*
Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN, Alexandru PAVLIUC*

Apărut cu sprijinul Consiliului Suprem
pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică
din cadrul Guvernului Republicii Moldova

© Institutul de Istorie
al Academiei de Științe
a Moldovei, 2003.

S U M A R

STUDII

- 5 *Ion Niculiță*, Contribuții la originea tracilor.
- 12 *Ion Hâncu*, Medicina la strămoșii moldovenilor.
- 17 *Constantin Rezachevici*, Cum a ajuns 1359 anul "descălecatului" Moldovei? Lămurirea unei vechi enigme după izvoare polone.
- 26 *Gheorghe Gonța*, Relațiile politice dintre Țara Moldovei și statul rus în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.
- 38 *Demir Dragnev*, Cu privire la apariția în Rusia moscovită a unor opere publicistice provenite din spațiul românesc (sfârșitul sec. al XV-lea).
- 45 *Valeriu Popovschi*, Pregătirea constituției Republicii Democratice Moldovenești și a celei a Basarabiei autonome.
- 63 *Gheorghe Nicolaev*, Unele considerații cu privire la politica statului în domeniul conservării și valorificării patrimoniului istorico-cultural în R.S.S. Moldovenească în anii '40-'80 ai secolului al XX-lea.

COMUNICĂRI

- 72 *Ion Chirtoagă*, Sudul Țării Moldovei în opera lui Dimitrie Cantemir. Unele reflecții istoriografice.
- 78 *Alexandru Furtună*, Unele considerente privind reflectarea unităților de măsură în creația populară.
- 85 *Diana Ețco*, Seminarul teologic din Chișinău în perioada reformelor din anii '60 ai sec. al XIX-lea.
- 93 *Dinu Poștarencu*, Exodul populației peste Prut după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus.

JUBILEE

- 100 *Ion Chirtoagă*, Constantin Rezachevici la 60 de ani.
- 102 Lista publicațiilor profesorului universitar Constantin Rezachevici.

RECENZII ȘI VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- 112 *Valentin Constantinov*, In onorem Ioan Caproșu, Studii de istorie, volum îngrijit de Lucian Leuștean, Maria Magdalena Szekely, Mihai-Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Iași, Editura *Polirom*, 2002.
- 114 *Nicolae Enciu*, Elena Negru, *Politica etnoculturală în R.A.S.S.M. (1924-1940)*, Editura *Prut Internațional*, Chișinău, 2003, 203 p.
- 116 *Valentin Constantinov*, Drumurile comerciale în istoria Țărilor Române.

CONTENTS

STUDIES

- 5 *Ion Niculitsa*, Contributions to the traces origin.
- 12 *Ion Hâncu*, Medicine of the moldovans forbears.
- 17 *Constantin Rezachevici*, How did the 1359 be get to be Moldova's "descălecat" year. The explication of an old enigma by the Polish sources.
- 26 *Gheorghe Gontsa*, Political relations between Tsara Moldovei and Russian state under Stefan cel Mare's reign.
- 38 *Demir Dragnev*, As regards the appearance of some publishing works from Romanian area in the Moscow Russia (the end of XVth century).
- 45 *Valeriu Popovschi*, Preparation of the Moldavian Democratic Republic's constitution and those of the autonomous Bessarabia.
- 63 *Gheorghe Nicolaev*, Some considerations regarding the state policy of conservation and use of the historical and cultural heritage in R. S. S. M. in the 40-80th years of the XXth century.

COMUNICATIONS

- 72 *Ion Chirtoagă*, The South of Tsara Moldovei in the Dimitrie Cantemir's works. Some historiographical reflections.
- 78 *Alexandru Furtună*, Some considerations conserning the units of measure reflection in the people's creative works.
- 85 *Diana Etsco*, Chisinau theological seminar in the period of reforms from 60 years of XIXth century.
- 93 *Dinu Poștarencu*, The population exodus across Prut after annexation of Bassarabia to the Russian Impire.

JUBILEES

- 100 *Ion Chirtoagă*, Constantin Rezachevici at 60.
- 102 Constantin Rezachevici, the list of publications.

BOOK REVIEUS AND SCIENTIFIC LIFE

- 112 *Valentin Constantinov*, In honorem Ioan Caproșu, Historical studies, volume createad by Lucian Leuștean, Maria Magdalena Szekely, Mihai-Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Iassy, *Poliròm*, 2002.
- 114 *Nicolae Enciu*, Elena Negru, *Ethnocultural politycy in R.A.S.S.M. (1924-1940)*, *Prut Internațional*, Chișinău, 2003, 203 p.
- 116 *Valentin Constantinov*, The comercial ways in the history of Tsarile Române.

Studii

Ion NICULIȚĂ

*Dlui Al. Fol, profesor,
Universitatea
din Sofia, cu ocazia împlinirii
a 70 de ani dedic aceste
rânduri*

CONTRIBUȚII LA ORIGINEA TRACILOR

Problema originii tracilor în antichitate, cel mai numeros neam din Europa de Sud-Est, a suscitat în permanență interesul specialiștilor în materie. Ea și-a găsit reflectare în lucrările prestigioșilor cercetători de la finele sec. XIX – sec. XX G. Kazarov (1916, 33-38) W. Tomaschek (1980), și în fundamentala operă a lui V. Pârvan *Getica* (1926), în care pentru prima dată formarea tracilor se studiază în baza analizei complexe a surselor narative și arheologice, ultimele fiind în acea vreme nu numai puține, dar și nesemnificative. Cu toate acestea multe din concluziile autorului rămân valabile și în prezent.

Nu a neglijat această problemă spinoasă nici omagiatul nostru, care în mai multe studii, printre ele și monografice, abordează diferite aspecte ale etnogenezei tracilor (Fol, 1972; 1989, 9-14; 1989, 65-85).

Actualmente specialiștii în domeniile lingvisticii, istoriei clasice, etnologiei, arheologiei, folcloristicii etc., contribuie esențial la studierea formării tracilor. Eforturile depuse aduc deja unele rezultate. În acest sens, pare corectă și promițătoare încercarea mai multor investigatori de a cerceta procesul de constituire a tracilor în contextul marilor grupări paleobalcanice: pelasgo-tracă și aheeano-greacă din spațiul sud-est european și microasiatic (Gindin, 1994, 63-68; Popov, 1980, 121-125; Porozanov, 1997, 236-245, 1998, 15-101; 2002, 377-386).

Un suport considerabil în elucidarea acestui proces îl reprezintă vestigiile arheologice. În ultimul timp au fost întreprinse cercetări la mai multe monumente, care s-au soldat cu succese remarcabile, fiind introdus, în așa mod, în circuitul științific un valoros și variat material arheologic, care, supus unei analize riguroase, poate să contribuie substanțial la cercetarea etnogenezei tracilor. Însă, în pofida acestor realizări, până în prezent n-au fost stabilite criteriile unice și metode adecvate de analiză a surselor narative și arheologice, ce ar putea înlesni aplicarea lor complexă în procesul de investigație.

Etnogeneza tracilor, de obicei, este tratată unilateral ori numai în baza anumitor surse narative, care nu sunt nici numeroase, nici exhaustive, însă perindează dintr-o lucrare în alta. Lingviștii, etnologii, istoricii, de regulă, își fondează investigațiile analizând analizei textele tradiției literare antice, etnonimelor, toponimelor etc., utilizând, într-o măsură mai mică, datele arheologice. Arheologii, dimpotrivă, se limitează, cu preponderență, la

prelucrarea și analiza vestigiilor arheologice, apelând în rare cazuri la relatările surselor narrative. Aceste discrepanțe au creat o situație ambiguă în ceea ce privește elucidarea aspectelor esențiale ale etnogenezei tracilor: determinarea perioadei de constituire, stabilirea principalelor componente ale procesului de simbioză, conturarea spațiului inițial de formare și a ariei de răspândire a numerosului neam trac.

Perioada în care s-a derulat procesul de constituire a masivului etnocultural tracic este apreciată de către specialiști în mod diferit. Unii, aceștia fiind majoritatea lingviști, consideră că grupul etnolingvistic trac în Europa de Sud-Est este unul din cele mai vechi și se conturează deja în epoca neolitică (Georgiev, 1977, 265). Alții susțin că procesul de etnogeneză a tracilor a decurs în perioada de la finele mileniului III – începutul mileniului II a. Chr. (Gindin, 1922, 63) sau pe parcursul mileniului II – începutul mileniului I a. Chr. (Porozanov, 2002, 386).

Analizând evoluția culturii materiale din epocile bronzului și fierului, în baza vestigiilor arheologice cunoscute în anii '20 ai sec. al XX-lea, V. Pârvan ajunge la concluzia că „schimbări radicale” n-au intervenit. „Aceiași traci nordici de la a. 1000 au trebuit să locuiască și să stăpânească în Carpați și la 1400 î. e. n.” (V. Pârvan, 1926, 293, 381).

Actualmente materialele arheologice sunt mult mai numeroase și, incontestabil, mai variate și mai semnificative, facilitând esențial eforturile specialiștilor de a stabili diapazonul cronologic al perioadei de formare a culturii materiale, atribuite tracilor.

Deși supozițiile expuse adesea nu coincid, divergențele rămânând la nivelul de detalii, majoritatea cercetătorilor au fost de acord cu ideea că masivul tracic s-a constituit nu mai devreme de a doua jumătate a sec. XII – sau la finele sec. XI a. Chr. (Tončeva, 1980, 11-19; 24-60; Krušel'nička, 1985, 42-43; 1998, 179-180; Laszló, 1994, 92, 129; Balaguri 2001, 273), mai precis în anii 1150/1050 (*Arheologia Ucrainy*, 1986, 30; Guma, 1993, 180; *Istoria Românilor*, 2001, 298-299).

Dacă referitor la timpul formării masivului tracic nu există disensiuni serioase, arheologii, în linii generale, acceptând opinia specialiștilor, atunci teritoriile – patria primară – în care a decurs acest proces și componentele principale implicate în el rămân obiectul celor mai înverșunate discuții.

În privința patriei primare a tracilor în ultima vreme s-au conturat două supoziții diametral opuse. O bună parte din specialiști explică prezența tracilor în regiunile riverane ale Propontidei, în nordul bazinului egeean, nord-vestul și vestul Asiei Anterioare prin migrarea lor din teritoriile nord-vest pontice și din Balcani (Frödin, Persson, 433: Childe, 1952, 112-113; Popov, 1980, 124-125; Triandaphyllos, 1991, 300). Însă mai mulți cercetători, mai ales, arheologi, consideră că tracii au apărut în spațiul de la nord de Balcani și Dunăre din regiunile de sud (Meliukova, 1979, 17-19; Smirnova, 1993, 70; 1992, 247; Levițchi, 1994, 231; Kasuba, 2000, 355).

În ultimii ani au fost elaborate și alte teorii privind etnogeneza tracilor, însă toate ocupă o poziție intermediară, făcându-se o încercare de a aplana divergențele referitor la cele două ipoteze.

Disensiuni au apărut, în primul rând, pentru că textele tradiției literare antice sunt insuficiente, iar relatările lor, în cele mai frecvente cazuri, sunt neclare, iar în unele chiar contradictorii. La cele menționate se mai adaugă și lipsa unei cercetări complexe a surselor narrative și materiale. În acest context este binevenită o trecere în revistă a surselor existente, în baza cărora ar fi posibilă clarificarea situației etnoculturale și lingvistice din mileniul II – începutul mileniului I a. Chr.

Descifrarea Liniarului B de pe tăblițele de argilă descoperite în diferite centre ale civilizației creto-minoice a demonstrat că ele conțin un șir de antroponime, etnonime, toponime

etc., larg răspândite și în lumea tracă (Söesbergen, 1979, 26-29; 1983, 199-211), acestea fiind cunoscute după operele logografilor, autorilor din perioada clasică și din cea hellenistică.

Prezența unor nume ca: Pittakas- Pittacos, Dizos, Kotys, Getas, Karpathia, Rescouporis sau a unor toponime: Odris, Karpathos, Thrake ori etnonime: Odris pe tăblițele de argilă, descoperite în Hagia Triada, Cnosos pe insula Creta, și în arhivele din Micene, Pilos și Theba din Grecia continentală, mărturisește fără tăgadă că în sec XV-XII a. Chr. – în timpul funcționării Liniarului B (Poleakov, 1983, 89-90) în bazinul circummediteran exista o limbă comună cu unele dialecte ori un grup lingvistic înrudit. Răspândirea aceluiași antroponime-etnonime, toponime și în lumea tracă permite a presupune că ea făcea parte din acest grup lingvistic sau că tracii foloseau un dialect apropiat de limba Liniarului B. Prezintă interes faptul că unele nume proprii, cum ar fi Pittakas, Dizos, au fost înregistrate și pe tăblițele de argilă, realizate prin Liniarul A – scris, răspândit în Creta în sec. XVIII-XVI a. Chr.

Dacă limba Liniarului B este considerată o variantă arhaică a unui dialect grecesc arcado-cipriot, limba Liniarului A nu poate fi atribuită substratului grecesc (Porožhanov, 2002, 379). Încercarea de a explica existența în paralel a unor antroponime, etnonime și toponime drept rezultat al contactelor permanente în decursul mileniului al II-lea a. Chr. ale navigatorilor traci cu civilizația creto-micenă (Porožhanov, 2002, 380), deși prezintă interes, provoacă unele dubii. În primul rând, navigația pe mare, chiar și cea de cabotaj, în mil. II – începutul mil. I a. Chr. era însoțită de multe și serioase primejdii: furtuni, piraterie, naufragii etc. Prin urmare, contactele tracilor cu civilizațiile circummediteranene nicidecum nu puteau avea un caracter regulat, „permanent și insistent”. În rândul al doilea, legăturile cu lumea înconjurătoare dintotdeauna purtau un caracter pragmatic și, de regulă, se practicau cu comunitățile care dispuneau de o piață internă cu centre meșteșugărești producătoare de mărfuri și comerciale. Acestea apăreau numai în societățile cu o structură economică, socială și culturală bine ajustată, care aveau propriul nomenclator de nume proprii, de etnonime, toponime etc.

Nu tăgăduim existența unor influențe trace, dar ideea că ele ar fi fost atât de puternice, încât să determine constituirea nomenclatorului antroponim, etnonim sau toponim în centrele cu o civilizație net superioară lor, pare puțin verosimilă, chiar lipsită de sens. În viziunea noastră, situația creată era nu altceva decât un rezultat al procesului de indoeuropenizare.

În prezent, indiferent de atitudinea luată față de „modelele indoeuropenizării”, în istoriografia postbelică (Alexianu, 1999, 3-11), majoritatea specialiștilor acceptă ideea că ar fi fost posibile migrații de popoare de la Est spre Vest, mai exact, din regiunile circumpontice în cele circumgeene și circummediteranene (Lazarov, 1995, 126-127) și invers (Morinz, 1977, 12, 62). În spațiul circumpontic în epoca eneolitică și în cea a bronzului a avut loc încrucișarea etnică și spirituală a migratorilor cu autohtonii (Roman 1980, 241-245; 1989, 49-55), care s-a finisat cu formarea unui masiv etnocultural și lingvistic comun – comunitatea paleobalcanică – vest microasiatică, căreia îi corespundea glotonimul pelasgotracic. Procesul de constituire a lui a fost complicat și de lungă durată, iar migrațiile erau periodice și în diferite direcții. Cercetările lingvistice și arheologice au pus la dispoziție materiale, care pot să confirme această supoziție.

În baza analizei izoglozelor s-a stabilit existența legăturilor etnolingvistice între tracii și hittito-livieni, începând încă din mileniul al III-lea a. Chr. (Gindin, 1981, 183).

Studierea tradiției literare antice, în care se reflectă situația etnolingvistică din regiunile de sud ale Pontului Euxin, în special, din Panthlagonia, demonstrează că elementul trac în mileniul al II-lea a. Chr. a avut un rol decisiv în formarea popoarelor din acest spațiu al Asiei Anterioare (Saprâkin, 1991, 251).

Analizând sursele narative, Al. Fol a tras concluzia că izvoarele scrise din cea mai timpurie perioadă, numită convențional homerică, reflectă evenimentele ce s-au derulat în sec. XV-XII/XI a. Chr. „În această epocă cu Mysienii, Peonii, Kikonii, Phrygienii, Sintesienii, așa-ziiși Traci din Hellespont și enclavalele tracilor din Grecia și Asia Anterioară, se începe adevărata istorie geografică a triburilor trace”. De fapt, aceste grupuri de triburi erau amplasate în spațiile din ambele părți ale munților Haemus: „Mysienii în Thracia de la nord de Balcani, Peonii pe cursul Axiosului de Jos (Vardara), Phrygienii în Thracia de la Sud – Vest și Vest de râul Strymon, Sintesii în valea aceluiași fluviu, iar Kikonii între Nestos (Mesta) și Hebros (Marita)” (Fol, 1976, 11). Această fluctuație a unor comunități de triburi trace spre Asia Anterioară și Grecia nu putea să se realizeze din punct de vedere istoric, decât în „cadru unei unități bine determinate. Etapele finale ale acestei unități s-au realizat în decursul ultimelor secole ale epocii bronzului, ce a dus la apariția etnonimului de Traci” (Popov, 1980, 124).

Ideea despre constituirea masivului etnocultural și lingvistic trac într-o unitate bine determinată în decursul procesului indoeuropenizării într-un spațiu ce cuprindea nu numai regiunile balcano-carpato-pontice, dar și teritoriile Propontidei, nordul Greciei, continentale și insulare, nord-vestul și vestul Asiei Anterioare, este sprijinită solid de vestigiile arheologice.

Procesul de indoeuropenizare, în viziunea unor specialiști, a început cu migrațiile comunităților de păstori din regiunile de est în aria de răspândire a civilizației Cucuteni-Tripolie (Morintz, 1997, 1466-1469; Dergaciov, 2000, 48-50). Studiarea materialelor concrete, depistate în diverse monumente, s-a soldat cu rezultate semnificative. În așezările descoperite s-a putut urmări relațiile agricultorilor sedentari cu nomazii.

În zonele de stepă și de silvostepă ale interfluviului bugo-nistean sunt cunoscute 13 obiecte arheologice, în care au fost găsite materiale tripoliene, reprezentate, în primul rând, de vase pictate și de figurini antropomorfe. Complexele tripoliene descoperite demonstrează infiltrarea sporadică a comunităților cucutene în regiunile de stepă, unde dominau triburile nomade din est (Eneolit, 1982, 230).

Pătrunderea masivă a nomazilor în masivul tripolian actualmente nu mai poate fi pusă la îndoială. Mai mult ca atât, migrațiile nu au avut loc în detrimentul agricultorilor autohtoni, pentru că așezările lor nu au fost distruse, migratorii n-au nimic și nu le-au transformat pământurile în pășuni. Investigațiile efectuate la complexele arheologice din regiunea Cerkask (Ucraina) au demonstrat că așezarea de la Maidanek, cu o suprafață de circa 300 ha, unde fusesse construite nu mai puțin de 1200 locuințe (Șmaglij, 2001, 57), a încetat să existe până la venirea comunităților nomade, care au ridicat acolo o necropolă tumulară. Între ruinele locuințelor, ușor sesizate arheologic, și mantaua movilelor înmormântărilor tumulare există un strat steril de humus cu grosimea de 10-20 cm (Șmaglij, 2001, 82).

Relațiile agricultorilor din cultura Cucuteni-Tripolie cu migratorii au fost, de fapt, constructive și de lungă durată. Aceasta a dus, după cum demonstrează cercetările arheologice, la apariția unor particularități caracteristice metisizării populației (Șmaglij, 2001, 83).

În unele regiuni infiltrațiile nomazilor în mediul agricultorilor tripolieni s-au finalizat cu formarea unor faciesuri de simbioză, cum este cultura Usatovo (Eneolit, 1982, 230). Anume în acest mediu mixt se constituie un anumit rit funerar, un alt mod de producție, un nou sistem economic (eneolit, 1982, 333), care este specific al unor grupuri cultural-cronologice. O parte din aceste comunități au migrat spre vest, altele spre sud, procesul de simbioză cu localnicii din noile spații continuând. Acest proces, care a început la finele eneoliticului, se prelungește și în epoca bronzului, mai intensiv în a doua jumătate a mileniului al II-lea a. Chr.

În perioada bronzului timpuriu, „drept rezultat al absorbției elementelor culturale din regiunile de est și de sud ale Europei de către comunitățile eneolitice tardive” din spațiul pericarpatic, se formează cultura Otomani, care pe parcursul sec. XVII-XIV a. Chr. a jucat rolul de catalizator în evoluția diferitelor tradiții culturale ale lumii balcano-egeene (Balaguri, 1978, 117-118). Purtătorii culturali Otomani împreună cu triburile din bazinele Carpatice și Nord-Balcanice au participat activ la constituirea masivului etnic trac (Bader, 1978, 117-118; Balaguri, 2001, 241), cunoscut în acest spațiu ca aspectul hallstadian Hava-Holygrady.

Către a doua jumătate a mileniului II a. Chr., în restul interfluviului Tiso-Danubian, pătrund purtătorii culturii Noua. Ca rezultat, unele comunități ale civilizației Wietenberg III migrează în regiunile Tisei Superioare, unde împreună cu Otomani au format faciesul Suci de Sus-Stanovo (Ghidiosan, 1980, 69; Balaguri, 2001, 243). Analiza vestigiilor arheologice înregistrate în așezările Dijakovo, Medvedevčy, Olešnik, Drisino, Baraninčy și în necropolele Kopceany, Lăpus etc. a permis a urmări pătrunderea unor elemente din cultura Stanovo din sec. XIV-XII a. Chr. în cultura Hava, care s-a format în regiunea Tisei Superioare în urma sincretizării elementelor aspectelor Pylini, Stanovo, Otomani (Balaguri, 2001, 317).

Rezultatele studierii culturii Noua, care din sec. al XIII-lea este atribuită masivului cultural-cronologic Sabotinovka-Noua-Coslogeni (Morinz, 1977, 1478), și, în special, analiza ritului și inventarului funerar au demonstrat că fenomenul Noua a făcut parte „din mediul preistoric de origine asiatică” (Sava, 1999, 54-84). Elementele răsăritene s-au „infiltrat în masivul Sabotinovka-Noua-Coslogeni prin intermediul triburilor din culturile înrudite” din regiunile Donului (Cavruc, 1996, 73). De menționat că elementele estice au apărut puțin mai timpuriu decât cele de origine vestică, „care în mod categoric se pot pune în evidență doar în zona subcarpatică a Moldovei și în Transilvania”, acolo unde acest facies s-a contopit cu ceea ce a rămas din culturile Monteoru și Wietenber (Sava, 2002, 235).

Format în spațiul Carpato-Danubiano-Pontic, masivul Sabotinovka-Noua-Coslogeni arheologic a fost sesizat și în regiunile de la sud de Balcani, unde este cunoscut fie sub aspectul Yagnilo-Coslogeni (Tonceva, 1979, 180), fie sub cel de Zimnicea-Plovdiv sau Cercovna. Încă A. Furumark, studiind această perioadă, a evidențiat în sortimentul de ceramică descoperit în orașele myceniene Koraku, Asina, Athena, Mycene vase întregi și fragmente modelate cu mâna și ornamentate sub buză cu brâie în relief, datate cu perioada anilor 1300-1200 a. Chr. (Furumark, 1941, 585, tabl. 105,2), care, fără îndoială, pot fi atribuite masivului Sabotinovka-Noua-Coslogeni.

Răspândirea largă a ceramicii rudimentare, modelate cu mâna, cu decor în formă de brâie în relief, caracteristice culturilor Sabotinovka-Noua-Coslogeni, în regiunile de nord ale bazinului circumediteran a fost menționată și de M. Sandars, în viziunea căreia comunitățile purtătoare a acestor culturi au participat activ în procesul de migrare a „popoarelor mării”, care au cuprins estul bazinului mediteran, chiar și Egiptul (Sandars, 1978, 224). Despre prezența, în mileniul al II-lea a. Chr., a unor comunități înrudite în spațiul Balcano-Carpato-Pontic, în Troya și în lumea Myceniană, mărturisesc în afară de materialul ceramic și alte categorii de vestigii arheologice (Hoddinot, 1980, 52-67). În ce privește ceramica rudimentară cu decor în relief, descoperită în urbele myceniene, în special în Koraku, care n-a fost nici ruinată, nici părăsit pe parcursul vremii, ea a fost modelată pe loc de triburile venite din nord (Rüter, 1975, 17; Katintcharov, 1989, 82-85), din regiunile Balcano-Carpato-Pontice (Cerneacov, 1985, 146).

Din faza finală a bronzului recent în sortimentul ceramic au apărut elemente noi, care în perioada de tranziție au contribuit la constituirea sistemului decorativ prin incizare, ce devine difinitiv pentru diferite aspecte ale hallstattului timpuriu.

Tipurile de recipiente cu decor incizat, deși rare în cultura Sabotinoyka, au similitudini și în Coslogeni. În grupul Sihleanu-Râmnicel-Rodovanu această ceramică se întâlnește mult mai frecvent, fiind prezentă și în cultura Blozersk (Vanciugov, 1990, 59-122) din nord-vestul Pontului Euxin, de asemenea și în spațiul de la sud de Dunăre (Morintz, 1978, 143-147) și Balcani (Megălitite, 1976, 70/obr. 130).

Analizând materialul ceramic cu decor incizat, A. Laszłó, secondat de V. Vanciugov, au ajuns la concluzia că faciesul Tămăoani a existat în sec. al XII-lea sau în a doua jumătate a sec. XII – prima jumătate a sec. XI a. Chr., iar aspectul Vânători în sec. al XI-lea ori în a doua jumătate a sec. XI – prima jumătate a sec. X a. Chr., fiind sincronic perioadei Babadag I (Laszlo, 1989, 122-123). Mai mult ca atât, cercetătorul odesit V. Vanciugov a stabilit o continuitate în evoluția culturii materiale, care s-a reflectat în succesiunea sau în sincronismul unor grupuri de monumente din perioada de tranziție de la epoca bronzului la epoca fierului (Vanciugov, 1993, 32-38). Investigațiile recente efectuate la un șir de monumente au confirmat supoziția respectivă și demonstrează că această continuitate este caracteristică pentru întreg teritoriul balcano-carpato-pontic. Conform statisticii materialelor arheologice, numărul recipientelor cu ornament incizat înregistrate la cetatea de la Butuceni este mai redus decât la așezarea civilă Saharna I, unde sortimentul ceramic cu decor incizat predomină preponderent față de cel cu ornament ștanțat. În cetatea Saharna Mare, construită mai târziu, care încadra și partea de nord est a așezării civile, ceramica cu ornament ștanțat este prezentă într-o cantitate mai mare (Niculiță, 2003). Această corelație dă posibilitate de a considera că așezarea Saharna I a fost fondată la finele sec. XII a. Chr., funcționând în perioada sec. XI-X, când cel mai preferat sistem decorativ era cel realizat prin incizare, caracteristic faciesului Belozerka, Hanscha-Holercani (Levițchi, 1994, 230). Anume în această perioadă – sec. X-IX a. Chr. – a fost construită cetatea Saharna Mare, unde au fost depistate materiale ceramice cu decor incizat, ștanțat și canelat, specifice sec. X/IX-VIII/VII a. Chr. (Kașuba, 2000, 240-252), dar, mai ales, piese care fac parte din sortimentul ceramic getic din sec. VI-II a. Chr.

Procese similare au avut loc pe întreg spațiul balcano-carpato-pontic – în aria intracarpatică, la cetatea Bozna (Vasiliev, 1995, 67, 114 fig. 16/17), și pericarpatică, la „Cetatea” de lângă Slatina (Solotvino) (Balaguri, 2000, fig. 7,2/14), la sud de Dunăre și Balcani, în așezările de la Malkoto Kale (Domoradzki 1991, 131), Assenovets (Katintcharov, 1989, 84-85), Ravadinovo (Gotzev, 1994, 114, fig. 4/7; 116, fig. 116/3, 117, fig. 7/5) etc.

Din cele relatate rezultă că cultura Belozersk din sec. XII-X a. Chr. (Vanciugov, 1990, 122) a fost sincronică aspectului Sihleanu-Râmnicel-Rodovanu, care, împreună cu faciesurile Babadag I și Pșenicevo, se răspândesc până la nord-vestul Asiei Anterioare (Morintz, 1982, 155).

Către sec. XI-X a. Chr. – începutul sec. IX alături de decorul prin incizare apare și ornamentul ștanțat, cunoscut în faciesul Pșenicevo-Razcopanča-insula Banului-Babadag-Cozia-Saharna-Cerneles.

În cadrul acestor grupări cultural-cronologice a luat sfârșit procesul de constituire a Hallstattului tracic, care s-a manifestat prin monumente ce reflectă viața unor comunități etno-culturale similare, cu un glotonim unic sau înrudit și cu un panteon religios relativ comun. Acest grup este cunoscut sub etnonimul de *traci* încă din perioada homerică.

NOTE

1. Alexianu M. T., *Procesul de indoeuropeanizare a spațiului carpato-balcanic din perspectiva lingvistică și arheologică. Rezumatul tezei de doctorat*, București, 1999.
2. Bader T., *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978.
3. Dergaciov V., *Două scize în susținerea teoriei migraționiste*, în „Traco-Dacia”, XXI, 1-2, București, 2000.
4. Domaradzki M., Karaiotov I., *L habitat du premier age du fer de Malkoto Kale*, în „Thracia Pontica”, IV, Sofia, 1991.
5. Fol Al., *Aperçu historique-geographique des tribus Thraces*, în „Pulpudeva. Semaines Philippopolitaines de l'histoire et de la culture Thrace”, 1, Sofia, 1976.
6. Fol Al., *Thracian and mycenaean. Metodely of the Parallelism*, în „Thracians and Mycenaean. Proceedings of the Fruth International Congress of „Thracology”, Rotterdam, 24-26 september, 1984, Lieden – Sofia, 1989, Idem, *Thraces et Pelasges dans la Mediterranee*, în „VI Symposium Internationale di tracologia”, Firenze-Roma-Milano, 1989.
7. Frodin O. And Persson A., *Asine*, Stockholm, 1938.
8. Furumark A., *The Mycenaean Pottery. Analis and Classification*, Stockholm, 1941.
9. Gindin L. A., *Thrace et Troie: la population de la Troie homerique*, în „Europa-Indo-Europea. Atti del VI Congresso Internazionale di Tracologia e del VII Symposium Internazionale di Studi Traci”, Palma de Mallorca, 24-28 marzo 1992, Nagard, 1944.
10. Ghidioșan M., *Contribuții la istoria tracilor din nord-vestul României*, Oradea, 1980.
11. Gotzev A. M., *Decoration of the Early Iron Age Pottery form South-East Bulgaria*, în „The Early Hallstatt period (1200-700 B. C.) în South-Easteren Europe, Alba Iulia, 1994.
12. Gumă M., *Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României*, București, 1993.
13. *Istoria Românilor*, v. I, București, 2001.
14. Katincharov D., *Relation culturelles entre la Thraces, la Grece et l Anatolie du nord-ouest a l âge du bronze moyen et recent*, în „Thracians and Mycenaean. edited by Ianbestand Nanny de Vries E. I. Brill and Terra Antiqua Balcanica”. Leden-Sofia, 1989.
15. Kazarov G. *Beitrag zur Kulturgeschichte der Thraker*, Sarajevo, 1916.
16. Lazarov M., *Le Pont-Euxin – zone de contact entre l'est de Carpates*, în „La civilisation de Hallstatt”, Liege, 1989.
17. Levițchi O., *Cultura hallstattului canelat la răsărit de Carpați*, București, 1994.
18. Levițchi O., *Grupa Holercani-Hansca. Aspectul pruto-nistean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată*, în „Relation traco-illirohelleniques”, București, 1994.
19. Morintz S., *Probleme privind originea tracilor în lumina cercetărilor arheologice*, în „Revista de Istorie”, tom. 30, nr. 8, București, 1977.
20. Morintz S., *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii, I*, București, 1978.
21. Morintz S., *Les Troie dans le dernier quart du II milenaire av. n. e.*, în „Thracia Pontica”, I. Sozopol, 1979.
22. Niculiță I., Zanoci A., Nicic A., Matveev S., *Raport preliminar despre cercetările arheologice din microzona „Saharna”*, în „Arhiva Catedrei Arheologice și Istorie Antică”, Chișinău, 2003.
23. Pârvan V., *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926.
24. V. Popov., *Les Thraces en Asie Mineure*, în „Actes du II Congres International de Thracologie”, Bucarest, 4-10 septembrie, 1976, București, 1980.
25. Prožanov K alin, *Les Pelasgo – Thraces dans le contexte de la communaut paleobalkano-ouest-microasiatique (milien du II-e milieu du I-er mill. av. I. –C)*, în „The Thracian World at the crossroads of civilizations”, I. Bucharest, 1997.
26. Prožanov Kalin, *Thrace Pontique avant et apres la colonisation Greque*, în „Eighth International Congress of Thracology. Thrace and the Aegean”, Sofia – Iambol, 25-29 september 2002.
27. Roman P., *Modificări în structura etno-culturală a Europei de Sud-Est în eneoliticul târziu*, în „SCIVA”, București, 1981.
28. Roman P., *Fenomenul indoeuropeanizării și constituirii neamului tracic la Dunărea Inferioară în lumina cercetărilor arheologice*, în „Sympozia Thracologica”, 7, Tulcea.
29. Rütter I. B., *Ceramic Evidence for Northern Intruders*, în „American Journal of Archaeology, 79, 1, Boston, 1975.
30. Sandars N., *The Sea Peoples. Warrions of the Mediterranean*, 1978.
31. Saprykin S., *Îat λῆδ γοβικα*, în „Thraco-Pontica”, III, Sofia, 1991.
32. Sava E., *Istoricul cercetărilor și contribuții la periodizarea și cronologia absolută a culturii Noua*, în „Studia in honorem Ion Niculiță”, Chișinău, 1999.

- ³³ Sava E., *Die Bestattungen der Noua-Kultur. Ein Betrag zur Erforschung spätbronzezeitlicher Bestattungsriten zwischen Dnestr und Westkarpaten Verlag Oetker/Voges, Kiev, 2002.*
- ³⁴ Smirnova G. I. *Componenta traco-iliră în cultura hallstattiană timpurie în ținuturile pericarpaticе, în „Symposia Thracologica”, nr. 9, București, 1992.*
- ³⁵ Söesbergen P. van, „Thracian” *Onomastica in Mycenaean Linear*, în „Ancient Bulgaria”, part. 1, Nothingham, 1983.
- ³⁶ Söesbergen P. van, *Thracian Personal, Etnic and Topographic Names in Linear A and B*, în „Kadmos”, 18, 1979.
- ³⁷ Tomaschek W., *Die alten Thraker Eine ethnologische Untersuchung. Verlag der Österreichischen Academie der Wissenschaften, Wien, 1980.*
- ³⁸ Tončeva Goranca, *Cronologie du Hallstatt ancien dans la Bulgarie de Nord-Est*, în „Studia Thracica”, Sofia, 1980.
- ³⁹ Triandaphyllos Diamandis, *La Thrace Eggenne avant la colonisation greque*, în „Thracia Pontica”, IV, Sofia, 1991.
- ⁴⁰ Vasiliev V., *Fortification de refuge et etablissements fortifies du premier age du fer en Transilvanie*, București, 1995.
- ⁴¹ *Археология Украинскої СССР, том 2, Киев, 1986.*
- ⁴² *Археология СССР, Энеолит СССР, М., 1982.*
- ⁴³ Балагури Е. А., *Население Верхнего Потисья в эпоху бронзы*, Ужгород.
- ⁴⁴ Георгиев В., *Траките и техният език*, София, 1977.
- ⁴⁵ Кашуба М. Т., *Ранне железно в лесостепях между Днестром и Сиретом. Культура Козия. Сахарна*, Кишинев, 2001.
- ⁴⁶ *Мегалитите в Тракия Тракийски паметници*, том 1, София, 1976.
- ⁴⁷ Поляков Г. Ф., *От микенских дворцов к полису*, în „Античная Греция 1. Становление и развитие полиса”, М., 1983.
- ⁴⁸ Черняков И. Т., *Северо-Западное Причерноморье во второй половине второго тыс. до н. э.*, Киев, 1985.
- ⁴⁹ Чайлд Гордон, *У истоков европейской цивилизации*, М., 1952.
- ⁵⁰ Шмаглий М. М., *Великі трип льські поселення і проблема раннях форм урбанізації*, Киев, 2001.

Ion HÂNCU

MEDICINA LA STRĂMOȘII MOLDOVENILOR

În așezarea de lângă satul actual Hansca, jud. Chișinău, au fost descoperite materiale arheologice, care demonstrează că strămoșii noștri încercau să trateze unele boli nu numai cu ajutorul descânteceilor, ierburilor de leac, dar și prin metode „chirurgicale”.

Satul medieval timpuriu Hansca a avut două cimitire. În unul, pe care în continuare îl vom numi „vechi”, locuitorii și-au înmormântat răposații începând cu sec. VI-VII e. n. până prin sec. al XII-lea. În cimitirul „nou” s-au făcut înhumări din sec. al XII și până în sec. XV-XVI, când localitatea a fost părăsită.

Cercetarea scheletelor umane descoperite în cimitire permite a concluziona că unele boli erau tratate prin intervenții fizice. În mormântul nr. 53 din cimitirul vechi a fost descoperit scheletul unui bărbat, corpul căruia fusese supus unui tratament medical¹. Osul femural al piciorului stâng al scheletului a fost frânt, dar prin tratarea corectă s-a cicatrizat. Structura osului în locul fracturii adeverește că tratamentul s-a efectuat cu 1,5-2 ani înainte de moarte.

În urma cercetării minuțioase a dinților răposaților înmormântați în cele două cimitire, s-a stabilit că în două cazuri dinții aveau urme de prelucrare a cavităților, formate din cauza cariei. Pe suprafața primului dinte molar din partea dreaptă a gurii al unui om în vârstă,

scheletul căruia a fost descoperit în mormântul nr. 44 din cimitirul nou, aproximativ în centrul dintelui, se observă o adâncitură artificială până la stratul de dentină. Adâncitura are formă ovală bine conturată și laturile verticale. Suprafața interioară a adânciturii este netedă, la nivelul stratului de email – șlefuită, lucitoare². Primele două măsele ale unei femei tinere (mormântul nr. 77, cimitirul nou) au adâncituri patrulatere cu unghiurile rotunjite. Dimensiunile unei adâncituri sunt de $4 \times 4 \times 4$ mm, iar ale alteia de $4 \times 2 \times 4$ mm. Adâncitura măselei din partea dreaptă a danturii ajunge până la stratul de dentină pigmentată. Peretii gropiței au suprafețele netede, dilatăndu-se în interior. Trecerea de la stratul tare de email spre cel moale de dentină este netedă. Adâncitura măselei din partea stângă a danturii este mai în față și se termină la nivelul de trecere de la email la dentină. Suprafețele gropiței în adâncime se unesc, formând în tăietură un unghi.

V. R. Ocușco, doctor habilitat în științe medicale, profesor universitar, care a cercetat dinții cu gropițe, efectuând și o tăietură longitudinală șlefuită, a ajuns la concluzia că adânciturile au fost făcute când persoana era în viață. Adânciturile, care erau situate în locurile, unde, de regulă, dinții sunt atacați de carii, au fost șlefuite cu un instrument special, confecționat, probabil, din gresie. Așadar, gropițele de pe dinții scheletelor descoperite la Hansca sunt artificiale, executate la tratarea unei boli dentale cu ajutorul unui instrument confecționat din cremene³.

În cimitirele de lângă satul actual Hansca au fost descoperite 14 schelete umane, pe vârfurile craniilor având adâncituri de formă rotundă, asemănătoare cu niște amprente digitale sau cu niște bile rotunde (fig. 1). În cimitirul vechi al satului medieval timpuriu au fost găsite 9 asemenea cranii⁴. În continuare facem o descriere succintă a scheletelor din morminte, pe craniile cărora se observă amprente.

Mormântul nr. 13⁵. Scheletul unei femei (2), decedată aproximativ la vârsta de 60 de ani și înmormântată conform obiceiului creștin. La mijlocul creștetului (fig. 2-1) este o adâncitură rotundă cu diametrul de 2 și adâncimea de 0,8 cm.

Mormântul nr. 21⁶. Scheletul unui bărbat, care a decedat aproximativ la vârsta de 60 de ani. A fost înmormântat în poziție chircită (picioarele îndoite la genunchi și încrucișate), capul fiind orientat spre asfințit, înclinat ușor spre nord-vest. În vârful craniului, spre ceafă, se observă 3 adâncituri (fig. 2-2), una cu diametrul de 1,8, adâncimea de 0,3 cm, iar două mai mici și mai puțin pronunțate, situate simetric față de prima.

Mormântul nr. 29⁷. Scheletul, probabil, al unei femei de 50 de ani, înmormântată conform obiceiului creștin, are pe vârful craniului, aproape de ceafă, o adâncitură asemănătoare cu cea de pe craniul din mormântul nr. 13 (fig. 2-3).

Mormântul nr. 39⁸. Scheletul unui bărbat, decedat aproximativ la vârsta de 50 de ani, înmormântat după obiceiul păgân, în poziție chircită (ghemuit), cu fața în jos, capul orientat spre nord-est. Pe creștet se observă clar o adâncitură ovală (fig. 2-4) cu lungimea de 1,5, lățimea de 1 și adâncimea de 0,5 cm.

Mormântul nr. 41⁹. Scheletul unui bărbat, care a decedat la vârsta de 55 de ani, înmormântat creștinesc, cu craniul orientat spre nord-vest. Pe creștet are o adâncitură (fig. 2-5) cu dimensiunile de $2,2 \times 2 \times 0,5$ cm.

Fig. 1

*Mormântul nr. 46*¹⁰. Decedatul în vârstă de aproximativ 40 de ani a fost înmormântat creștinește. Pe vârful craniului se află trei adâncituri (fig. 2-6): una cu diametrul de 2 cm și adâncimea de 0,5 cm, două, mai mici, sunt situate simetric lângă prima, spre ceafă.

*Mormântul nr. 51*¹¹. Scheletul este al unui om în vârstă, înmormântat pe spate, cu capul spre vest, mâinile puse cu palmele la umere, picioarele îndoite la genunchi și desfăcute în părți opuse. La vârful creștetului se observă o lăsătură rotundă nu prea mare, fără margini bine conturate (fig. 2-7).

*Mormântul nr. 53*¹². Decedatul – un bărbat în vârstă – a fost îngropat creștinește, dar în timpul înmormântării sau puțin mai târziu a fost dezmembrat. Pe creștet are trei adâncituri rotunde, situate într-un rând, care se observă clar (fig. 1).

*Mormântul nr. 55*¹³. Scheletul unei femei, decedate la vârsta de circa 25 de ani, înmormântată creștinește. Pe creștet, aproape de ceafă, are o adâncitură mică, cu marginile pronunțate (fig. 2-9).

În cimitirul nou al satului au fost descoperite cinci înmormântări umane, scheletele cărora au adâncituri pe creștete.

*Mormântul nr. 10*¹⁴. Scheletul unui bărbat decedat în vârstă de circa 60 de ani,

în mormântat creștinește, pe vârful craniului are două adâncituri rotunde (fig. 2-10).

*Mormântul nr. 34*¹⁵. Scheletul unei femei în vârstă de circa 40 de ani, înmormântată creștinește aproximativ în sec. al XII-lea e. n.¹⁶. În timpul înmormântării sau puțin timp după aceasta corpul a fost parțial deformat¹⁷. Pe creștet, aproape de frunte (fig. 2-11), se află o adâncitură rotundă, cu marginile bine conturate¹⁸.

*Mormântul nr. 37*¹⁹. Decedata, în vârstă de aproximativ 40 de ani, a fost înmormântată creștinește. Pe vârful creștetului, aproape de frunte²⁰, avea două adâncituri rotunde (fig. 1-12).

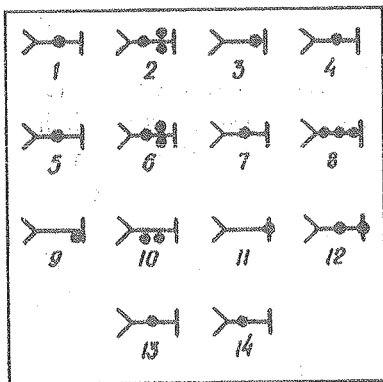

Fig. 2

*Mormântul nr. 61*²¹. Scheletul unui bărbat de aproximativ 50 de ani, înmormântat creștinește. Răposatul avea pe creștet o adâncitură (fig. 2-13) nu prea pronunțată²².

*Mormântul nr. 87*²³. Decedatul, un tânăr în vârstă de circa 20 de ani, a fost înmormântat conform obiceiului creștin. În vârful craniului, aproape de ceafă, răposatul avea o adâncitură rotundă (fig. 2-14), cu diametrul de circa 1,5 cm și adâncimea de 0,3 cm²⁴.

Așadar, craniile a 14 decedați, înmormântați în cimitirele așezării medievale timpurii de lângă s. Hansca, au urme de deformații în partea exterioară. După unele trăsături, pot fi distinse două variante de adâncituri. În 12 cazuri ele sunt foarte asemănătoare, cu adâncituri făcute de degete, iar în celelalte cazuri sunt puțin mai mici, dar au contururi mai pronunțate. Toate adânciturile au fost făcute pe conturul longitudinal al creștetului sau lângă acesta. Deformațiile sunt aranjate simetric față de această axă. Pe suprafața fiecărui craniu exista una, două sau trei adâncituri, aranjate în linie dreaptă sau la vârful unui triunghi, axa simetrică a căruia corespunde centrului longitudinal al craniului.

Fiecare deformație de pe cele 12 craniuri reprezintă o lăsătură cu adâncimea de 0,2-0,6 cm. Conturul acesteia, de regulă, are forma unui cerc cu diametrul de 1,2-2,5 cm. Suprafața adânciturii este netedă, specifică. Pe marginile adânciturilor, situate pe cusătura centrală a craniului, se observă o ușoară îngroșare a osului cranial. Suprafața osului însă nu diferă de segmentele din jur, păstrând reliefurile obișnuite. Radiografia osului deformat din mormântul

nr. 53 demonstrează îndesirea uşoară a osului în locul adânciturii, dar tăietura longitudinală confirmă că structura plăcii osoase nu s-a schimbat.

Deformațiile de pe celelalte două craniile sunt bine conturate și mai adânci decât „amprentele digitale” de pe craniile din prima variantă și se află la locul de unire a plăcilor osoase longitudinale și frontale.

Medicina cunoaște două tipuri de urme ale intervenției fizice la cap: trepanație și pseudotrepanație. Putem presupune că lecuitorii populari recurgeau la asemenea intervenții în caz de convulsii, de leșin, dureri de cap etc. Se poate concluziona că adânciturile de pe craniile sunt urme de „trepanații” simbolice, un fel de paliativ chirurgical, care, probabil, ușura starea bolnavilor.

Schelete de oameni cu adâncituri pe creștete au fost descoperite și în alte locuri ale Europei de Sud-Est, de exemplu, în Bulgaria și Ungaria. Cercetătorul în domeniul antropologiei Petru Boev din Bulgaria, studiind și cartografiind mormintele umane, scheletele descoperite conținând adâncituri făcute special pe creștete, presupune că acestea se întâlnesc la oamenii din triburile turanice, la protobulgari, fiind o trăsătură etnică a bulgarilor²⁵. T. Anda, examinând scheletele din mormintele medievale timpurii (sec. IX-XI) din Ungaria cu adâncituri pe creștet, a ajuns la concluzia că acestea sunt urme de sfredelire sau de frigere (ardere) cu ajutorul unui instrument special²⁶. Adânciturile de pe craniile descoperite în Moldova, după aspectul exterior, se aseamănă cu cele de pe craniile depistate în cimitirile din Ungaria. Putem constata doar că pseudotrepanațiile efectuate pe craniile scheletelor din mormintele din Moldova se deosebesc de cele din Bulgaria și Ungaria prin regularitatea topografică și identitatea lor. Aceasta ne face să conchidem că lecuitorii din satul „Hansca Veche” aveau deprinderi de lucru destul de înalte. Probabil, că persoanele care se ocupau cu lecuirea unor boli prin sfredelirea sau frigerea unor zone ale creștetului aveau instrumente speciale.

Cercetătorul din Ungaria T. Anda crede că după trecerea ungarilor la religia creștină, lecuirea oamenilor prin efectuarea adânciturilor pe creștet nu se mai practică, aceasta fiind considerată erezie, vrăjitorie. După sec. al XI-lea, în Ungaria nu au fost descoperite schelete umane cu adâncituri pe creștet²⁷. Pe teritoriul Republicii Moldova astfel de schelete au fost înregistrate în cimitirul vechi al satului medieval timpuriu Hansca (sec. VI-XII) și în cimitirul nou al satului (sec. XII-XIV), cu toate că locuitorii erau creștini de rit ortodox chiar de la fondarea lui. Se poate preciza doar că adânciturile de pe craniile din cimitirul nou sunt efectuate mai stângaci și sunt mai puține la număr, ceea ce permite să presupunem că în sec. XII-XIV lecuitorii nu prea aveau preocupări bisericești.

În așezarea de la Hansca au fost găsite mai multe cuțitașe, mari și mici, lucrate din fier, unul din ele deosebindu-se de cuțitele de bucătărie (fig. 3), care are lungimea de 17 cm, iar dimensiunea lamei cuțitului doar de cinci cm. Mânerul este rotund în secțiune, cu diametrul de un cm, acoperit cu caneluri oblice. Cuțitul se aseamănă, după forma lamei și a tăișului, cu bisturiul, folosit la disecțiile anatomice și în chirurgie. Din păcate, el a fost găsit pe vatra așezării, la suprafața solului, pe arătura proaspătă și nu poate fi datat arheologic mai concret. Faptul că cuțitul este vechi, demonstrează că el face parte din obiectele descoperite în cimitirul satului, ceea ce permite a concluziona că în acest sat medieval timpuriu, în afară de descântători, vrăjitori, erau și lecuitori, care cunoșteau metode de medicină populară cu elemente de chirurgie. Cercetările ulterioare vor permite să aflăm și alte laturi ale vieții și culturii strămoșilor noștri.

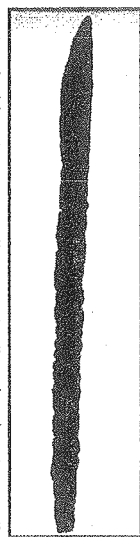

Fig. 3

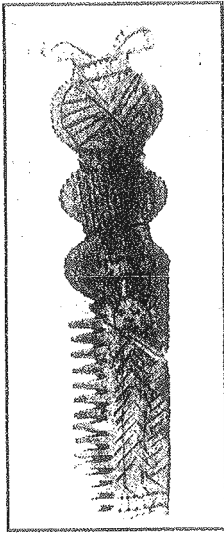

Fig. 4

Locuitorii de la Hansca cunoșteau și procedee de igienă. Este cunoscut că în locuințele din evul mediu timpuriu, atât de tip bordei, cât și de suprafață, existau focare, din care fumul ieșea în interiorul spațiului locativ. Către sfârșitul epocii apar locuințe, în care erau prevăzute dispozitive speciale pentru scoaterea fumului în exteriorul locuinței²⁸. La Hansca într-un caz vatra era situată lângă peretele locuinței, în care era făcută o nișă pentru ca fumul să iasă afară. În alt caz cuptorul, construit din lut într-un colț al locuinței de tip bordei, era prevăzut cu o gaură, făcută în peretele locuinței, de la cuptor până la suprafața solului în afara încăperii. În al treilea caz la gura cuptorului, deasupra vetrei din fața cuptorului de copt pâine, era făcut un horn, un coș, prin care fumul ieșea afară din locuință. S-a păstrat groapa stâlpului, care susținea hornul.

La Hansca au fost găsite două fragmente de foarfece cu șurub, un pieptene de os, înfrumusețat pe ambele părți (fig. 4), ceea ce demonstrează faptul că oamenii se tundeau, își tăiau unghiile și se pieptăneau.

Deci în evul mediu timpuriu trăitorii din așezarea de lângă localitatea Hansca actuală încă credeau în farmece, descântece și vrăji, dar au început să folosească și metode noi de lecuire.

NOTE

¹ И. Г. Нынку, В. Р. Окушко, *Захоронения с «пальцевыми вдавлениями» на черепах из могильников X-XIV вв.*, în „Этнография и искусство в Молдавии”, Кишинэу, 1972, ъ. 201.

² В. Р. Окушко, *Следы лечебного воздействия на зубах древних людей*, în „Археологические исследования в Молдавии”, Кишинэу, 1972, ъ. 247.

³ *Ibidem*, p. 247-248.

⁴ И. Г. Нынку, *Кэпрэрия – памятник культуры X-XII вв.*, Кишинэу, 1973, p. 201.

⁵ *Ibidem*, p. 23.

⁶ *Ibidem*, p. 39.

⁷ *Ibidem*, p. 17.

⁸ *Ibidem*, p. 40-41.

⁹ *Ibidem*, p. 41.

¹⁰ *Ibidem*, p. 20.

¹¹ *Ibidem*, p. 39-40.

¹² *Ibidem*, p. 20-21.

¹³ *Ibidem*, p. 24.

¹⁴ И. Г. Нынку, *Лимбари – средневековый могильник XII-XIV вв Молдавии*, Кишинэу, 1970, p. 29.

¹⁵ *Ibidem*, p. 25.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 26.

¹⁹ *Ibidem*, p. 19.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*, p. 11.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 33-34.

²⁴ *Ibidem*, p. 34.

²⁵ P. Baev, *Die symbolis trepanationen. Antropologie und Humangenetik*. Gustav F ischer. Verlag, Stuttgart, 1968, p. 135.

²⁶ T. Anda, *Récherches arheologicues sur la pratique médicale de Hongrois à l'époque de la conquête du pазs. Acata Arheologica*, t. 1, Budapesta, 1951, p. 315-316.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ И. Г. Хынку, *Жилища на территории Молдавии в X-XVII вв.*, în „Древние жилище народов Восточной Европы”, М. 1975, p. 96, 98.

Constantin REZACHEVICI

CUM A AJUNS 1359 ANUL „DESCĂLECATULUI” MOLDOVEI? LĂMURIREA UNEI VECHI ENIGME DUPĂ IZVOARE POLONE

“Dinceputul domniilor vă leatul 6867”
(1359)

(Grigore Ureche)

De multe ori cercetarea istoricului se aseamănă cu investigația detectivului, numai că dosarele celui dintâi nu se închid aproape niciodată. Din voluminosul și contradictoriul dosar al anului 1359 în spațiul transilvano-moldo-polon, vom prezenta, așadar, acum, doar câteva file cu caracter concluziv de etapă. Altfel spus, completând cu încă o posibilă verigă lanțul încă deschis al cunoștințelor despre întemeierea Moldovei.

Menționarea anului 1359, care s-a bucurat până acum de o atenție deosebită în istoria Moldovei, drept cel al «descălecatului» lui Dragoș din Maramureș la răsărit de Carpați, după vechile cronic moldovene, își păstrează și astăzi, în mare măsură, caracterul enigmatic în cuprinsul veacului XIV, în istoria românească cel al marilor ipoteze. “În anul 6867 (1359) a venit Dragoș, voievod din Țara Ungurească, din Maramureș, după un bour, la vânătoare, și a domnit 2 ani”¹. Atât consemnează copia de la începutul secolului XVI (după 1507) a celei mai vechi cronic moldovene păstrate, alcătuite în două etape în vremea lui Ștefan cel Mare, cu date anuale precise abia din vremea lui Alexandru cel Bun (de la 1399 înainte) și afișând în deschidere o simplă listă de domni din a doua jumătate a secolului XIV, care, de altfel, s-a păstrat și într-o variantă separată, concepută în vremea celei de-a doua domnii a lui Alexandru cel Mare (1452-1454)². Cum era de așteptat, nici celelalte letopisețe din veacul al XVI-lea nu au produs alte lămuriri, mulțumindu-se să redea, într-o formă sau alta, fraza amintită mai sus³.

Nici secolul al XVII-lea nu a adus un plus de cunoștințe. Cu toate că Grigore Ureche a învățat, între altele, într-un colegiu iezuit din Polonia, folosind drept manuale, după metoda vremii, lucrările tipărite ale lui Martin Kromer (1512-1589). *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* Basel 1555, Viena, 1568 (și încă 6 ediții numai în cursul vieții lui) și *Polonia...* 1575, Köln, 1589 (în total până acum 11 ediții), iar apoi a întrebuițat în letopisețul său pe lângă informații de la Kromer și cele din cronicile lui Martin (Ioachim) Bielski și Alexandru Gwagnin, care însă utilizează și ei textele lui Kromer. Ca atare, pentru Ureche, înainte de 1647, legenda păstorului-vânător Dragoș, ales mai marele păstorilor veniți din Maramureș, care constituie “dinceputul domniilor” moldovene, se plasează tot în “leatul 6867” (1359)⁴. Numai că spiritul critic în domeniul cronologic îl face pe cronicar să introducă în letopisețul său un paragraf, “De însemnarea anilor”, puțin înțeles, și, ca atare, ignorat de cam toți istoricii de mai târziu⁵. În esență, el observă, cel dintâi la români, că sub anul 6867, respectiv 1359, letopisețul moldovenesc, pe care l-a urmat, relatează despre începutul domniei lui Dragoș, în timp ce “letopisețul leșesc”, adică Martin Kromer în limba latină, la care adaugă și relatarea preluată de la acesta a lui Martin (Ioachim) Bielski sub anul 1359, vorbește despre un Ștefan Vodă, pe care, la nivelul cunoștințelor sale dinainte de 1647 îl crede Ștefan I (1394-1399), fiul lui Roman I, acordând, în ultimă instanță, mai multă încredere cronicarilor poloni, „că fiindu oameni așezați mai de demultu și cronicarii lor neavându alte trebi, ce numai vă leatul păziia și niște lucruri mari ca acéstea păziia și socotia, să nu rămână ceva neînsemnat...”, după care povestește în continuare lupta dintre

fiii aceluși Ștefan, tot un Ștefan și Petru⁶, adică ceea ce istoricii au cunoscut mai târziu drept bătălia din Codrii Plonini.

Din acest demers critic, altminteri destul de modern, al lui Grigore Ureche reținem anul 1359 în relatarea cronicarilor poloni. Tocmai această convergență a interesului, cum vom vedea, asupra acestui an la cronicarii moldoveni și poloni, deși relatând evenimente diferite, i-a făcut pe o bună parte din istoricii români, până în zilele noastre chiar, să considere anul 1359 drept cel al întemeierii Moldovei de către ... Bogdan I! Dar să nu anticipăm.

Ne-am fi așteptat ca în a doua jumătate a secolului al XVII-lea măcar învățatul Miron Costin, școlit și el în Polonia, adept al clasicismului vremii, în varianta „sarmată”, deprinsă în Polonia, să știe ceva mai mult despre „descălecatul” lui Dragoș sau „întemeierea” lui Bogdan I, în orice caz, despre anul 1359. Doar era autorul unei celebre cărți despre originea „românilor” (chiar așa le zice!): *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* (1686-1691) și al unor lucrări pentru informarea polonilor, pentru promovarea imaginii externe a Țărilor Române extracarpătice (cum am spune astăzi), *Cronica țărilor Moldovei și Munteniei* (1677) și *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (1684). În realitate, deși amintește în fiecare din ele legenda vânătorii lui Dragoș, pe care istoricii îl numesc „Descălecătorul”⁷, nu consemnează nicăieri anul 1359, nu știe de existența lui Bogdan I, iar atunci când, în 1674, în solie spre Polonia, trece pe la reședința acestuia din urmă de la Cuhea (Maramureș), Miron Costin află de la localnici că acolo ar fi locuit... „Dragoș, fiul lui Bogdan, împreună cu ai lui”⁸. De altfel nici în prima jumătate a secolului al XX-lea localnicii maramureșeni nu erau mai bine informați, de vreme ce înainte de 1940 înalță o troiță la Cuhea, la doar 200 m de fosta reședință a lui Bogdan... „pentru comemorarea lui Dragoș Vodă”! Oricum, Miron Costin nici nu era interesat de cronologie, letopisețul său fiind, de fapt, o lucrare memorialistică, după modelul polon al vremii, adresată contemporanilor săi, iar repere cronologice nu apar aproape deloc nici în celelalte lucrări ale sale.

După ce, pe la 1700, Nicolae Costin, fiul lui Miron, consideră și el că „poate să fi fost Dragoș Vodă, fișior aceluși Bogdan din Maramoroș, ce scrie Bomfini, istoricul ungar”⁹, ceea ce arată limpede că se referă la Bogdan I, îndată după 1715, Dimitrie Cantemir, mare admirator al lui Miron Costin, preia formularea acestuia despre „Dragoș, fiul lui Bogdan”, socotindu-l chiar nepotul împăratului vlaho-bulgar Ioniță Caloian¹⁰. Esențial este că mai toate izvoarele noastre românești pomenesc „descălecatul” lui Dragoș și trec, de obicei, sub tăcere „întemeierea” lui Bogdan, dintr-o familie rivală din Maramureș. În vreme ce anul 1359 fie că se pierde pe drum, fie că este distorsionat de copiiști¹¹. În tradiția românească veche eroul „descălecatului” e numai Dragoș!

În aceste condiții se pune, paradoxal acum, când există o extrem de bogată literatură a problemei, întrebarea cine este acest Dragoș al tradiției moldovene și ce legătură are el cu anul 1359. Paradoxul face ca tocmai această istoriografie, marcată, îndeosebi, de lucrările lui Ioan Mihályi de Apșa, Victor Motogna, C. Kogălniceanu, Aurelian Sacerdoțeanu, Șerban Papacostea, Radu Popa, Ștefan S. Gorovei și Marius Diaconescu, să ne arate, de fapt, cine nu este Dragoș, pe care acum îl numim „Descălecătorul”. Rând pe rând au fost propuși și înlăturați din această poziție (Dragoș, fiind un nume foarte răspândit în Maramureșul secolului al XIV-lea): Dragoș din Giulești, tatăl lui Gyula, care nu corespundea perioadei, nepotul omonim al acestuia, menționat la 1355, cel care a înăbușit răzvrătirea moldovenilor împotriva regelui Ungariei din 1359, dar care după aceea s-a întors la reședința sa maramureșeană, unde a primit răsplata din 20 martie 1360 a lui Ludovic I de Anjou, șase sate în vecinătatea Giuleștiului, apoi Dragoș din Bedeu pe Tisa, cel care până acum a întrunit

cele mai multe sufragii, fiind însă nu demult scos din cauză, atunci când i s-a reconstituit descendența, după documente maghiare, din care rezultă că a fost tatăl lui Ladomir și bunicul lui Nan, Ștefan și Luca, și nicidecum părintele lui Sas și bunicul lui Balc, Drag, Dragomir, Ștefan și Ioan, așa cum știm despre Dragoș Descălecătorul. Cât despre Dragoș dintr-o ramură a cnezilor codreni din cnezatul Câmpulungului pe Tisa sau al Sarasăului, existența unui astfel de personaj rămâne în stadiul de ipoteză¹².

Adevărul este că *nu știm cu adevărat cine a fost Dragoș Descălecătorul*, care nu apare niciodată în documentele cunoscute până astăzi, fiind amintit doar în cronicile moldovene împreună cu fiul său Sas¹³. Poate să fi fost un „om nou”, ridicat la rang nobiliar de regele Ludovic I, care i-a încredințat conducerea Țării Moldovei în calitate de supus credincios. Oricum, nepoții săi în frunte cu Balc și Drag, alungați de Bogdan I din Moldova pe la 1363, nu revin peste Carpați la vreun domeniu propriu, ci și-l formează de-abia de atunci înainte prin dărnicia recompensatorie a regelui, întemeind familiile Béltteki, Drágfy, herbul (clanul) Drag-Sas din Polonia și altele¹⁴.

Cât despre legătura lui Dragoș Descălecătorul cu anul 1359, aceasta *nu există!* Calcule laborioase, bazate, în primul rând, pe numărul anilor de domnie ai voievozilor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, stabilit pe baza interpretării critice a datelor de acest fel furnizate de cele mai vechi cronicile moldovene, arată că el a stăpânit „*țara noastră a Moldovei*”, cum o numea la 20 martie 1360 Ludovic I de Anjou¹⁵, instaurat de acesta în urma unei campanii împotriva tătarilor, desfășurate după 2 februarie 1345¹⁶, între circa 1347 și circa 1354¹⁷. Așadar, la 1359, când domnea fiul său Sas, Descălecătorul nu mai era în viață de câțiva ani! Un alt Dragoș și-a legat numele de o campanie regală în Moldova la 1359. Este vorba de Dragoș din Giulești (în sud-vestul Maramureșului), fiul lui Gyula și nepotul lui Dragoș, ai cărui fii erau Gyula și Lad, personaj deja amintit. Acesta a condus în acel an armata maghiară sau, cel puțin, a participat cu rol determinant la campania acesteia de la răsărit de Carpați pentru înăbușirea răzvrătirii moldovenilor împotriva regelui, după care *a revenit la curtea sa din Giulești*. „*Darul regesc*” amintit (șase sate) pe care i-l face în vecinătatea reședinței sale maramureșene regele la 20 martie 1360, pentru rolul jucat de el în aceste evenimente, nu pomenește totuși de lupte crâncene și de sânge vărsat, cum se obișnuia în astfel de cazuri, ci mai degrabă de negocieri, Dragoș din Giulești remarcându-se „*mai cu osebire în reaşezarea țării noastre, a Moldovei, potrivit iscusitei sale vrednicii, când a întors cu veghetoare grijă și cu neobosită strădanie pe calea statorniceii credințe ce trebuie păstrată către coroana regească pe mulți români răzvrățiți, rățăciți din calea credinței datorate*”¹⁸.

Ulterior, în decurs de mai puțin de un secol, expediția regală în Moldova din 1359, nu prea însemnată, fapt pentru care alte izvoare nici n-o consemnează, una din multele campanii din vremea lui Ludovic I, a fost uitată și înlocuită, poate din pricina faptului că nu a avut, se pare, un caracter sângeros, cu legenda „vânătorii rituale” a întemeietorului de stat, care însă a dat naștere până astăzi unei bogate bibliografii¹⁹. Coincidența de nume a celor doi Dragoș, din Maramureș, care s-au succedat doar la câțiva ani la conducerea unor trupe maghiare ce au acționat împotriva tătarilor, respectiv a răzvrățiților moldoveni în același spațiu, la răsărit de Carpați, și sub aceeași autoritate a lui Ludovic I, a făcut ca cele două personaje omonime să se contopească în tradiția românească sub numele celui dintâi Dragoș, pe care îl socotim Descălecătorul, în timp ce anul 1359 a fost preluat de la fapta celui de-al doilea Dragoș, cel din Giulești, fiind trecut pe seama acțiunii („vânătorii”!) celui dintâi. În acest fel, desigur, a luat naștere, pe *plan intern*, tradiția începutului domniei de doi ani a lui Dragoș, la 1359, însemnată enunțiativ doar în cea mai veche cronică păstrată a Moldovei, care ceva mai târziu a devenit însăși tradiția întemeierii Moldovei în acel an.

Aici se cuvine însă să mai facem două precizări importante. Prima, că Bogdan, „*fost voievod al Maramureșului, infidelul nostru*”, cum îl socotea Ludovic I după 1342-1343²⁰, nu a participat la răzvrătirea din 1359 în Moldova, deoarece la 24 iunie 1360, când regele întărește nepoților săi de frate actul din 14 mai 1353, care îl privea și pe el, nu amintește nimic despre trecerea sa peste Carpați²¹. A doua, că izvoarele polone, începând chiar cu cele din secolul XV, nu știu nimic despre expediția regală maghiară din 1359 în Moldova, condusă, sau la care a luat doar parte Dragoș din Giulești. În schimb, în același an plasează o expediție polonă în Moldova, cu personaje total diferite de cele întâlnite mai sus, provocând, cum am văzut, nedumerirea lui Grigore Ureche și confuzie până în zilele noastre în rândul istoricilor români. Cum se explică, așadar, știrea izvoarelor polone și la cine se referă ele?

* * *

Totul a pornit de la marele cronicar polon Jan Długosz (1415-1480), autorul celei mai întinse cronici privitoare la *Historia polonica*. Personaj cultivat, preot, mai târziu canonic de Cracovia, în tinerețe a slujit vreme de peste două decenii, între 1434 și 1455, ca secretar al episcopului de Cracovia, cardinalul Zbigniew Olésnicki (1389-1455), unul dintre cei mai remarcabili oameni politici din Polonia primei jumătăți a secolului al XV-lea. Pe la mijlocul veacului amintit, când a început să-și redacteze masiva cronică, la care a lucrat până la moarte, Długosz era încă secretar al lui Olésnicki, folosind, între altele, materiale și tradiția din familia acestuia, la care pentru perioada care ne interesează se adaugă și cronicile ungare. El însuși a făcut mai multe călătorii în Ungaria cu misiuni diplomatice, cunoscându-l pe Ioan de Hunedoara. Ulterior a devenit secretarul regelui Cazimir IV Jagiellonul și profesor al fiilor acestuia, viitorii regi ai Poloniei, Boemiei și Ungariei. A transcris și a folosit multe documente din arhiva Coroanei și fragmente din cronicile străine, fiind și un mare admirator al lui Ștefan cel Mare, dar pentru 1359 și primii ani după acesta în ceea ce interesează istoria Moldovei nu a dispus decât de materiale din arhiva și din tradiția orală a familiei Olésnicki²². Între acestea știm că se afla și o cronică a strămoșilor cardinalului Zbigniew Olésnicki, despre care mărturisește Stanislav Sarnicki în 1587²³, cunoscută, desigur, lui Długosz.

Ca atare, sub anul 1359, trecut pe margine, în afara textului, Długosz înfățișează primul contact statal între Polonia și Moldova, neînregistrat de cronica oficială a regelui Cazimir cel Mare sau de alte izvoare polone înaintea sa, extras din materialele casei Olésnicki, deoarece la acest eveniment participase cavalerul Zbigniew Olésnicki din herbul Dębno, bunicul cardinalului cu același nume, patronul cronicarului. Acesta din urmă, trebuie să precizez, nu era interesat de reconstituirea istoriei Moldovei, ci numai de acele evenimente moldovene care marcau contacte cu cea a Poloniei. De aceea, fără alte precizări, Długosz menționează în dreptul anului 1359 că după moartea unui Ștefan, pe care el îl crede „*voievod al Moldovei*”, a izbucnit o luptă pentru domnie între fiul cel mare al acestuia, numit tot Ștefan, și mezinul Petru, susținut de majoritatea românilor și de „*provincialii unguri*”, adică de maramureșenii din Moldova, sau chiar din afara ei. Ștefan, fiind înfrânt, s-a refugiat cu o parte din boierii săi la regele Cazimir, care i-a acordat ajutor militar din părțile Cracoviei, Sandomirului, Lublinului și Rusiei Roșii, în schimbul legământului de fidelitate și supunere a sa și a urmașilor săi. În paranteză fie spus, ceea ce nu s-a observat până acum, acesta este primul jurământ de credință depus de un pretendent la scaunul Moldovei unui rege polon, în acest caz ultimului Piast. Długosz consemnează apoi precis, dovadă că a avut înaintea o relatare scrisă, plecarea oștii polone în campanie la 30 iunie, ciocnirile care au urmat,

înfrângerea polonilor la trecerea prin Codrii Plonini din Țara Șepenițului, românii prăvălind copacii înținați de o parte și de alta a drumului asupra polonilor, și în cele din urmă cei ai lui Ștefan trecând în tabăra învingătorului Petru. Precisă este și indicarea numărului de steaguri și repartitia acestora, pierdute de oastea regală și de către nobilii poloni, între captivii răscumpărați de la voievodul Petru fiind și cavalerul Zbigniew Olésnicki, cu picioarele zdrobite, care, astfel, a șchiopătat tot restul vieții²⁴.

Că sursa acestei relatări provine din arhiva casei Olésnicki rezultă limpede și din faptul că în cele 11 biografii ale cardinalului Zbigniew Olésnicki care s-au scris în secolul XV, în mai toate se vorbește, în contextul respectiv, despre pățania bunicului omonim al acestuia în bătălia din Codrii Plonini, deși acesta nu a fost decât un simplu nobil participant, nicidecum un comandant. Una dintre aceste *Vita Sbignei*, atribuită mai nou unui fost student al Universității Jagiellone din Cracovia, aflat și el spre 1455 în legătură cu cancelaria cardinalului, care nici măcar nu mai amintește pe voievozii Ștefan și Petru, iar despre cavalerul Z. Olésnicki afirmă că lovit de un copac la picior a fost prins și omorât de moldoveni²⁵, abătându-se astfel de la versiunea lui Długosz, a fost preluată de Filippo Buonaccorsi Callimachus, care nu a cunoscut versiunea din cronica acestuia din urmă. Fantezia renașcentistă a italianului, care după 1479-1480 a închinat și el o biografie, în fapt literară, dar nu istorică, cardinalului Olésnicki, cu ale cărei vederi politice antiotomane era întru totul de acord, s-a abătut mult de la realitate, bunicul omonim al cardinalului devenind aici comandant al oștii polone, în vreme ce acel al moldovenilor, al cărui nume sursa sa nu îl amintea, fiind declarat „*Lucius Arovianus, un bărbat de gravitate antică romană*”, care, chipurile, ar fi murit într-un duel dramatic cu cavalerul Zbigniew Olésnicki, ucis apoi și el de prăvălirea copacilor de către moldoveni²⁶. Evident, istoricii care au acordat până astăzi credit acestei melodrame s-au lăsat prea ușor păcăliți!

De fapt, singura sursă polonă care interesează bătălia din Codrii Plonini, existența și conflictul voievozilor Ștefan și Petru, este cronica lui J. Długosz. Deși partea din aceasta care ne privește acum nu a văzut lumina tiparului decât în 1711, ea a fost cunoscută în manuscris direct de cronicarii poloni Matei Miechowski (1452-1523), doar în ediția întâia, necenzurată, a lucrării sale *Chronica polonorum*, și Martin Kromer, în cele două lucrări ale sale tipărite, amintite și mai sus²⁷, de la care știrea a trecut la Martin (Ioachim) Bielski (1540-1598)²⁸, Alexandru Gwagnin (în traducerea lui Martin Paszkowski)²⁹, de la ultimii trei ajungând, cum am văzut, și la Grigore Ureche.

În privința celor trei voievozi, Ștefan tatăl și cei doi fii, Ștefan și Petru, istoriografia românească din prima jumătate a secolului al XX-lea, care plasa în 1359 întemeierea de către Bogdan I a Moldovei, îi considera fie conducătorii din acel an ai unor voievodate locale rivale, sau măcar a Țării Șepenițului, dinainte de întemeierea statului (D. Onciul, P. P. Panaitescu în 1934, Ion I. Nistor în 1941)³⁰, printr-o „confuzie [...] având nume identice cu ale Mușateștilor care au domnit mai târziu în Moldova unită” (Gheorghe I. Brătianu)³¹, fie, plasând mai târziu acțiunea lor relatată de Długosz, i-a identificat pur și simplu cu voievozii omonimi din Moldova celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea³².

Această identificare, ce se întâlnește și astăzi la majoritatea autorilor poloni, care s-au ocupat de această problemă, este veche la cei români, sigur întâlnindu-se, în parte, cum am văzut, chiar la Grigore Ureche. Din a doua jumătate a secolului al XX-lea apar însă clarificări. S-a bănuț că Ștefan, tatăl voievozilor rivali Ștefan și Petru, ar fi un fiu al lui Bogdan I (P. P. Panaitescu în 1956³³, C. Cihodaru în 1968³⁴), mai apoi fiind identificat chiar cu Costea voievod din pomelnicul mănăstirii Bistrița (Ștefan S. Gorovei)³⁵. Cât despre fiul său Ștefan, implicat în lupta de la Plonini, dacă istoricii români au renunțat mai demult la identificarea

lui cu Ștefan I (1394-1399), în schimb, fratele său rival, Petru, a fost socotit până acum fără nici o ezitare drept Petru I, fiul Margaretei (Mușata) (1375-1391). Evident, este o părere eronată, căci Petru al Margaretei (Mușata), în realitate al doilea cu acest nume, nu a avut două domnii, despărțite de cea a lui Lațcu (1368-1375), iar Petru din textul lui Długosz, de fapt, întâiul cu acest nume, a avut drept frate doar pe rivalul său Ștefan, în timp ce Petru al Margaretei (Mușata) e fratele lui Roman I (1391-1394). Astfel că, așa cum am arătat de curând, e vorba de doi domni diferiți, în fapt veri³⁶.

Firește, Ștefan și Petru I (1367-1368) s-au înfruntat la Plonini pentru „*domnia Moldovei*”, „*Moldaviae Principatum*”, st at unitar, cum arată limpede I. Długosz, ce menționează Țara Șepenițului doar ca reper geografic, nu ca formațiune politică, pentru a localiza Codrii Plonini, care atunci când scria el arată că fuseseră defrișați³⁷. Iar lupta dintre cei doi, care a generat o abundență istoriografie polonă și română³⁸, pe baza ultimelor cercetări temeinice³⁹, a avut loc în iulie 1368, înainte de moartea regelui Cazimir cel Mare în 1370.

Și atunci de ce J. Długosz plasează evenimentele în 1359? Cheia acestei adevărate enigme se află într-o altă cronică polonă. E vorba de o cronică inedită a Moldovei, referitoare la răstimpul din secolul al XIII-lea până la 1622, pe care am descoperit-o mai demult la Cracovia, prezentând-o însă și publicând, între timp, în alt context, unele pasaje din ea, între care și unul care ne interesează acum, înaintea ediției integrale. Autorul, un anonim polon, scrie în vremea regelui Ioan III Sobieski, când acesta, în luptă cu turcii pe teritoriul Moldovei, era interesat de istoria și cunoașterea acesteia, a cărei domnie o dorea pentru fiul său Iacob Sobieski⁴⁰. E vremea când, cu același scop, scria și Miron Costin, cele două lucrări de prezentare a Țărilor Române extracarpatiche (în 1677 și 1684), amintite mai sus, când tot el redactează memoriul către rege pentru organizarea Moldovei sub protecția acestuia (1684)⁴¹, iar cronica sa e tradusă în latină⁴², pentru informarea cercurilor conducătoare polone. Cu același scop scrie, așadar, și anonimul polon. Numai că el nu folosește nici un izvor narativ sau documentar românesc. Lucrarea sa este singura cronică a Moldovei redactată exclusiv în Polonia și numai după izvoare din această țară. În schimb aici s-a documentat temeinic, citând, între altele, chiar cronica publicată a lui Martin Kromer (nu însă și pe cea a lui J. Długosz, a cărui parte privitoare la Moldova s-a tipărit, cum aminteam, abia în 1711) și numeroase documente din „Arhiva Republicii” (Uniunii polono-lituane), unele necunoscute altfel⁴³.

Din capul locului trebuie să subliniez că această cronică a Moldovei de la Cracovia este *singurul izvor cunoscut până acum care vorbește, și încă destul de pe larg, despre Bogdan I*, altfel cu totul necunoscut, ca de altfel și Dragoș Descălecătorul, în Polonia. Putem bănuși că anonimul polon a folosit unele informații din scurtul pasaj despre Bogdan din cronica domniei lui Ludovic I a lui Ioan de Târnave, singurul care a circulat în cronicile ungare, și anume în prelucrarea lui Antonio Bonfini⁴⁴. Dar autorul polon are mai multe informații, mai multe și decât Długosz-Kromer. El știe cine e fiul cel mare al lui Bogdan I, când a murit acesta și cine sunt fiii lui, deci nepoții lui Bogdan. Abia după aceea se referă la înfruntarea din Codrii Plonini, pe care însă nu o localizează ca Długosz și *nici nu o plasează sub anul 1359*. Iată interesantul text: „*Bogdan, primul principe în Moldova, lăsă un fiu numit Ștefan. Acesta murind către anul 1358 lăsase doi fii, Ștefan și Petru. Acești doi frați avură o ceartă asupra moștenirii. Petru, cel mic, ajutat de popor, alungă pe fratele său Ștefan*”⁴⁵. După care menționează pe scurt supunerea acestuia din urmă față de regele Cazimir și campania pentru reinstalarea sa. Dar acolo unde Długosz și cronicarii poloni care i-au folosit textul se oprise, după bătălia dintre cei doi frați cu participare polonă,

anonimul polon ne surprinde cu o altă știre cu totul necunoscută: învingător al polonilor Petru (I) își păstrează domnia Moldovei, împăcându-se însă cu fratele său, căruia îi acordă stăpânirea Basarabiei din timpul când scrie cronicarul, adică a Bugeacului, păstrând pentru sine restul Moldovei⁴⁶.

Evident, anonimul polon a folosit un izvor polonez, care, foarte probabil, i-a slujit și lui Długosz, poate acea cronică a familiei Olésnicki despre care, cum am văzut, amintește și S. Sarnicki la 1587. Dar în vreme ce Długosz, care nu era interesat de istoria politică a Moldovei, se limitează să extragă într-o fișă, am spune astăzi, pe care o integrează apoi în cronică sa, doar datele și circumstanțele legate de lupta moldo-polonă, localizată de el în Codrii Plonini, acordând atenție personajelor polone, pentru cele moldovene interesul lui nedepășind persoana lui Ștefan, pe care mai târziu, la redactarea cronicii, îl crede „voievod al Moldovei”, tatăl protagoniștilor Ștefan și Petru, anonimul polon e interesat în primul rând de istoria Moldovei. Ca atare, el vorbește și despre bunicul acestor protagoniști, Bogdan I (pe care chiar cronicile moldovene din veacurile XV-XVII abia dacă îl pomenesc ca pe un simplu voievod), iar despre Ștefan precizează că e fiul lui Bogdan și că a murit în 1358 (când el și tatăl său se aflau în Maramureș). Așadar, în contextul tuturor faptelor cunoscute astăzi putem preciza că cearta pentru moștenirea scaunului domnesc dintre Ștefan și Petru nu a avut loc la moartea tatălui, care nu a domnit (în textul folosit de anonimul polon s-a produs o contracție cronologică), ci la cea a bunicului Bogdan I, survenită spre sfârșitul anului 1367⁴⁷, iar expediția polonă ordonată de Cazimir cel Mare pentru reinstalarea lui Ștefan s-a desfășurat în iulie 1368.

Anul 1358 al morții lui Ștefan, fiul cel mare al lui Bogdan I (c. 1363-1367) a fost însă, desigur, cunoscut și lui I. Długosz, de vreme ce apare, probabil după aceeași sursă, și în *Polonia* lui M. Kromer, care plasează în iulie 1358 chiar lupta de la Plonini⁴⁸. Ca atare, atunci când Długosz a trebuit să integreze în cronică sa de tipul analelor fișa amintită despre bătălia din Codrii Plonini, necunoscând domnia lui Bogdan, el a optat pentru anul 1359, socotind, desigur, firesc că dacă „Ștefan voievodul Moldovei” (!) a murit la 1358, lupta fiilor săi pentru, chipurile, moștenirea acestuia (!) a avut loc în anul următor. Se explică ipotetic în acest fel anacronismul plasării de către Długosz în 1359, atunci când, în realitate, a avut loc în Moldova expediția maghiară cu participarea lui Dragoș din Giulești pentru potolirea răzvrătiților moldoveni, necunoscută însă izvoarelor polone, a campaniei ordonată de Cazimir cel Mare pentru readucerea în scaun a lui Ștefan, nepotul lui Bogdan I, desfășurată, de fapt, nouă ani mai târziu.

* * *

Precizările de mai sus referitoare la anul 1359 în Moldova, poate nu sunt de prisos, de vreme ce o parte a istoriografiei actuale de vârf cultivă încă, în virtutea unei inerții conservatoare, ca să spun așa, păreri de mult infirmate de realitatea documentară. Greu de crezut, dar anul 1359 continuă să fie socotit de autorii volumului III al tratatului de *Istoria românilor* drept cel în care „Bogdan a îndepărtat din scaunul Moldovei pe nepotul lui Dragoș, pe Balc, fiul lui Sas, marcând în 1359 un moment important în procesul emancipării statului românesc de la est de Carpați de sub suzeranitatea ungară”⁴⁹. Asta, în ciuda faptului că la 20 martie 1360 Ludovic I răsplătește pe Dragoș din Giulești, reîntors acasă în Maramureș (care nu e omonimul „Descălecător”), pentru că a pacificat la răzvrătirea din anul trecut a multor români din Moldova⁵⁰, iar Bogdan se afla la 24 iunie 1360 în Maramureș⁵¹, de unde va trece în Moldova abia peste câțiva ani. Pentru ca în tabelul cronologic final al volumului

amintit, în contradicție cu afirmația din textul de mai sus, în același an 1359, în vară, „să fie trecută expediția polonă menționată de Długosz, nimicită „într-o zonă păduroasă (*plonyni*) din Țara Șipenițului”, în lupta dintre frații Petru și Ștefan, „conducători locali din Moldova” (?), urmată de „stabilirea («descălecarea») în Moldova a maramureșeanului Dragoș”⁵², adică a ... bunicului celui, chipurile, înlăturat de Bogdan în același an, Balc (care, în trecut spus; nici nu a fost voievod), după afirmația citată din corpul volumului.

Este de notat și plasarea în același an 1359 de către Șerban Papacostea atât a răscoalei Moldovei împotriva dominației angevine, înăbușită de Dragoș, fiul lui Giula (1979, 1999)⁵³, cât și a expediției polone în Moldova, care „a avut probabil loc în anul indicat de Długosz sau în anii imediat următori” (1980, 1999)⁵⁴. Încă mai tranșant această părere duală e acceptată de Victor Spinei, care consideră că în 1359 a putut avea loc în Moldova atât expediția polonă amintită de Długosz și Filippo Buonaccorsi, cât și „descălecatul” maramureșean, care „se putea produce foarte bine în a doua parte a anului” (1982, 1999)⁵⁵. Și astfel ne întorcem la cele consemnate de Grigore Ureche sub anul 1359 după vechiul letopiseț intern, respectiv cronicile polone. Cercul cunoașterii e aparent închis.

* * *

Și totuși realitatea bazată pe izvoare documentare a fost desigur a lta. Așadar, concluzionând, în 1359 a avut loc în fapt doar expediția maghiară în Moldova cu participarea lui Dragoș din Giulești, confundat însă de tradiția ulterioară cu omonimul său, Dragoș „Descălecătorul”, care murise de vreo cinci ani, dar căruia astfel i s-a atribuit expediția din 1359 sub forma vânătorii rituale a întemeietorului de stat.

Fără nici o legătură cu această secvență, pe plan extern, cronicarul J. Długosz înregistra sub același an 1359 lupta pentru domnia Moldovei, cu implicare polonă, obiectul interesului său, între fiii lui Ștefan (fiul cel mare al lui Bogdan I), după o însemnare de cronică a familiei Olésnicki, un membru al acesteia fiind întâmplător implicat în evenimente. Cum în izvorul Olésnicki nu se afla menționat, desigur, decât anul 1358, cel al morții lui Ștefan (despre aceasta mărturisind o inedită cronică polonă din veacul XVII, care a utilizat, foarte probabil, același izvor), fără îndoială Długosz a socotit logic că lupta pentru tron între fiii acestuia a avut loc în anul următor.

Astfel, trebuie să fi ajuns 1359, pe plan intern și extern, fără nici o legătură reală între secvența maghiaro-maramureșeană, respectiv cea moldo-polonă, desfășurată în realitate peste nouă ani, în iulie 1368, anul inexact atât al „descălecatului” Moldovei, cât și al luptei din Codrii Plonini între nepoții lui Bogdan I, dând atâta bătaie de cap istoricilor perioadei.

NOTE

¹ *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 6, 14. Văleatul este eronat redat în traducere, „6967”, în loc de 6867, cum apare în textul slav.

² *Ibidem*, p. 39-40. Cf și Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324-1881*, I, București, 2001, p. 31.

³ *Cronicile slavo-române*, p. 6, 14, 43, 48, 55, 60, 69, 167-168, 177, 189, 191. Doar în cronică moldo-polonă în loc de anul 1359 e trecut 1352, dintr-o greșeală a autorului sau mai degrabă a copistului (p. 167).

⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 72.

⁵ Observația lui Grigore Ureche a fost remarcată însă de P. P. Panaitescu în cursul său de *Izvoare slave externe ale istoriei românilor*, București, 1934, p. 37-38.

⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 73-74.

⁷ Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 207, 209, 229-233, 260-261.

⁸ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 412-413.

⁹ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre. București, 1942, p. 172.

- ¹⁰ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 50-51, 134-135.
- ¹¹ De pildă, la Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 170-171, apare sub forma 6860-1352, 6874-1366 și i se atribuie lui Grigore Ureche „*văleatul 6807*” (1299), toate fiind evident greșeli ale copiștilor.
- ¹² Bibliografia problemei și comentarii la Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 413-415.
- ¹³ *Cronicile slavo-române*, p. 6, 14, 43, 48, 55, 60, 69; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*; p. 72.
- ¹⁴ Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 415, 420-425 și Planșa II; Drăgoșeștii, în *Anexe*.
- ¹⁵ *Documenta Romaniae Historica*, D., I, București, 1977, p. 75-78.
- ¹⁶ Cf. Înceosebi: Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 82-86, 88.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 89-92.
- ¹⁸ *D. R. H.*, D. I, p. 76-77.
- ¹⁹ Pentru aceasta cf. Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 411-412.
- ²⁰ Ioan Mihályi de Apșa, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 17; Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 428.
- ²¹ *D. R. H.*, C, XI, București, 1981, p. 512-514.
- ²² *Slownik historii Polski*, ed. a VI-a, Varșovia, 1973, p. 287. I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Długosz*, Iași, 1926, p. 6-9; P. P. Panaitescu, *Izvoarele slave externe ale istoriei românilor*, București, 1934, p. 32-35.
- ²³ Ion I. Nistor, *Lucius Arovianus- eroul Țării Șipenițului*, în „*Analele Academiei Române*”, M. S. I., S. III. t. XXIII, 1941, p. 143.
- ²⁴ Ian Długosz, *Historiae polonicae libri XII*, I, Leipzig, 1711, col. 1123-1124. cf. și Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 174-176; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea. Primele lupte pentru independență ale Țărilor Române*, în „*Studii*”, IX (1956), nr. 4, p. 97-98.
- ²⁵ Maria Koczarska, *Piętnastowieczne biografie Zbigniewa Olésnickiego* (Biografiile din secolul XV ale lui Zbigniew Olésnicki), în „*Studia Zródłoznawcze*”, Warszawa-Poznań, XXIV (1979), p. 5-30, 49-52, 57; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 99; Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 144.
- ²⁶ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 140-142, 174-176; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 98.
- ²⁷ Martin Kromer, *De origine et rebus gestis polonorum librii XXX*, Viena, 1568, p. 213 (rezumă textul respectiv al lui Długosz). În *Polonia... Köln*, 1589., p. 215-217, așează lupta de la Plonini în iulie 1558 (Cf. și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 99).
- ²⁸ Martin (Ioachim) Bielski, *Kronika Polska*, Cracovia, 1597, ed. J. Turowski, I, Sanok, 1856, p. 406.
- ²⁹ Alexandru Gwagnin, *Kronica Sarmacji europejskiej* (Cronica Sarmăției europene), Cracovia, 1611, p. 78.
- ³⁰ Dimitre Onciul, *Scieri istorice*, I, București, 1968, p. 507; Ion I. Nistor, *Lucius Arovianus*, p. 147 și urm.; P. P. Panaitescu, *Izvoarele slave externe ale istoriei românilor*, p. 38.
- ³¹ Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. a II-a, București, 1980, p. 144.
- ³² P. P. Panaitescu, *loc cit.*
- ³³ *Idem*, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 109.
- ³⁴ C. Cohodaru, *Tradiția letopiseșelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „*Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol*”, V (1968), p. 21.
- ³⁵ Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 117-118, 220-221; cf. și p. 99.
- ³⁶ Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor*, I, p. 438, 448-449.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 434, 437.
- ³⁸ Pentru istoriografia polonă și română a bătăliei din Codrii Plonini, *ibidem*, p. 436-437.
- ³⁹ E vorba de lucrările lui Kazimierz Myśliński, Jerzy Sperka, Ștefan S. Gorovei și Constantin Rezachevici (*ibidem*, p. 436-437, 441-442).
- ⁴⁰ Cf. *idem*, *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, București, 1998, p. 208.
- ⁴¹ Miron Costin, *Opere*, p. 333-334.
- ⁴² P. P. Panaitescu în *ibidem*, p. 358-362.
- ⁴³ Constantin Rezachevici, *Știri despre Ștefan cel Mare într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII – începutul sec. XVII) descoperită în Polonia*, în „*Revista de istorie*”, XXXV (1982), nr. 5-6, p. 567-661.
- ⁴⁴ *Idem*, *Cronologia critică a domnilor*, p. 440.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 441.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 431.

⁴⁸ Martin Kromer, *Polonia...*, Köln, 1589, p. 215-217; cf. și P. P. Panaitescu. *Din istoria luptei pentru independența Moldovei*, p. 99; Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 436.

⁴⁹ *Istoria românilor*, III, București, 2001, p. 586. Venirea lui Bogdan în Moldova la 1359 a fost susținută și de Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 245-246, sau Niculae Stoicescu, în *Note și comentarii la A. D. Xenopol, Istoria românilor din Dacia Traiană*, II, ed. a IV-a, București, 1986, p. 60.

⁵⁰ *D. R. H.*, D, I, p. 75-78.

⁵¹ *Idem*, C, X, p. 512-516.

⁵² *Istoria românilor*, III, p. 651.

⁵³ Șerban Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu românesc – Studii critice* –, Ediție adăugită, București, 1999, p. 85.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 55.

⁵⁵ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994, p. 348, cf. însă și părerile lui Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei*, p. 101-102, și Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 151.

Gheorghe GONȚA

RELAȚIILE POLITICE DINTRE ȚARAMOLDOVEI ȘI STATUL RUS ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE*

Izvoarele istorice din a doua jumătate a sec. al XV-lea – începutul sec. al XVI-lea demonstrează că domnul Țării Moldovei Ștefan cel Mare întreținea multiple relații cu Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei. De activitatea politică a lui Ștefan cel Mare este legat un epizod interpretat în istoriografie contradictoriu. Unii istorici neagă aproape complet relațiile moldo-ruse din această perioadă¹, alții au rupt legăturile lui Ștefan cel Mare cu Moscova din contextul relațiilor internaționale, exagerând extrem de mult rolul lor².

Nu se poate afirma că există un număr mare de surse referitor la tema în cauză, dar ele sunt îndeajuns pentru a elucida relațiile dintre curțile de la Suceava și Moscova. De subliniat că multe documente din arhiva Țării Moldovei, de asemenea și din arhiva rusă au fost pierdute, așa-numitele „cărți volohe”, însă informații despre legăturile moldo-ruse conțin și alte materiale păstrate în diferite fonduri din Rusia, Polonia și din alte țări³.

Trebuie menționat faptul că Țara Moldovei și Statul Rus nu aveau în perioada respectivă hotare comune. Legături economice și politice domniei Moldovei aveau cu vecinii lor – regii Ungariei și Poloniei, ai căror vasali se declarau.

Ștefan cel Mare întreținea relații politice și cu alte state europene, care se găseau departe de hotarele țării sale: Veneția, Regatul Napolitean, Cipru, Hanatul Crimeei, Caffa, Mangup, Statul Papal, precum și din Asia, de exemplu, statul Akkoynlu ș.a. În opinia noastră însă relațiile Țării Moldovei cu Rusia purtau un caracter deosebit.

În a doua jumătate a sec. al XV-lea Rusia Moscovită era un stat feudal, unde avea loc un proces de centralizare a puterii în mâinile marelui cneaz. Un merit mare în întărirea Statului Rus revine lui Ivan al III-lea (1462-1505), care a obținut titlul de „mare cneaz al întregii Rusii”, în corespondența cu alte state el deseori semnând „țarul Rusiei”. Reorganizarea relațiilor politice interne s-a răsfrânt, într-o măsură mai mare sau mai mică, asupra tuturor sferelor vieții societății ruse⁴.

Statul Rus, după unele afirmații, către mijlocul sec al XVI-lea avea o populație de peste 6 mln de locuitori⁵. În a doua jumătate a sec. al XV-lea numărul locuitorilor era mai mare de 5 mln, populând un teritoriu de peste 2,0 mln. km pătrați⁶. Acest stat, format în baza cnezatelor ruse răzlețite, desigur a atras atenția conducătorilor statelor din Europa,

mai ales, ai celor din Europa Centrală și de Sud-Est. Oastea rusă în a doua jumătate a sec. al XV-lea, în caz de mare pericol număra până la 200 mii de oameni, iar 100 de mii de oameni puteau fi adunați în orice timp⁷.

Ștefan cel Mare, chiar din primii ani ai domniei, a observat schimbările ce au loc în Europa Răsăriteană. Relațiile sale cu Cazimir al IV-lea regele Poloniei și principele Lituaniei, erau foarte încordate. Pacea moldo-polonă, încheiată în aprilie 1459 și reînnoită în martie 1462 și iulie 1468, a dus la aplanarea legăturilor dintre curțile de la Suceava și Cracovia. Implicată în războiul cu Ordinul Teutonic (1454-1466), Polonia s-a văzut nevoită să evite deocamdată orice conflict la sud. Dar pentru Ștefan cel Mare era clar că expansiunea polonă în Moldova nu a fost oprită, și că se stabilise doar temporar o perioadă de liniște. Iată de ce și în perspectivă pentru Moldova rămâne opțiunea între suzeranitatea politică polonă și cea ungară.

În acest context se poate menționa că prin apropierea dintre Ștefan cel Mare și Simion Olelkovici, cneazul kievean, se urmărea slăbirea Regatului Polonez și a Principatului Lituaniei. Din istoriografie este cunoscut că Simion Olelkovici continua politica tatălui său, Olelka Vladimirovici, în ceea ce privește ieșirea din componența Marelui Principat Lituanian⁸. Căsătoria lui Ștefan în anul 1463 cu sora lui Simion, Eudochia, trebuia să întărească legăturile Suceavei cu Kievul. Un motiv al acesteia a fost, probabil, și cererea feudalilor lituanieni, din 1463, în fruntea cărora se afla familia ortodoxă a Olelkovicilor, de a restitui Podolia, teritoriu vecin cu Moldova, pe care Iagellonii l-au integrat în Regatul Polonez încă în 1424. Importanța acestui ținut, ca și a Volâniei și Ruteniei, care erau, de asemenea, teritorii de tranzit și furnizoare de cereale, era destul de mare pentru comerțul extern al Moldovei⁹. Prin aceste ținuturi Lituaniei și Poloniei li se deschidea posibilitatea de a se folosi de noua cale comercială ce trecea prin Moldova spre Levant, în locul traseului care urma Niprul, pe malul drept, până la țărmul de nord al Mării Negre, stăpânit și vămut de tătarii Hoardei de Aur¹⁰.

Însă mai exista un motiv al căsătoriei lui Ștefan cu Eudochia. Domnul era conștient de faptul că Simion Olelkovici, ca vasal rebel al regelui Poloniei, putea fi pedepsit pentru tendințele separatiste. Astfel, după moartea lui Simion în 1470, Kazimir al IV-lea a acaparat Kievul, care ulterior va fi condus de un demnitar numit de marele principe al Lituaniei¹¹. Probabil că Ștefan de la bun început a întrevăzut că prin căsătoria sa cu Eudochia obținea posibilitatea de a se apropia de Statul Rus, puterea căruia era în creștere. Prin mama ei, Anastasia, sora marelui cneaz al Moscovei, Vasile al II-lea Orbul, Eudochia era vară cu Ivan al III-lea¹². Izvoarele confirmă că anume de aceste legături de rudenie a beneficiat Ștefan.

Deși s-a scris mult la capitolul relațiile moldo-ruse după căsătoria lui Ștefan cu Eudochia, trebuie încă de revenit la ele. Știrea despre căderea Constantinopolului în 1453 a zguduit lumea întreagă, dar, mai ales, cea creștină. În Europa a început să se vorbească despre a treia Romă, unde se afla centrul lumii creștine ortodoxe. Numirea Moscovei după 1453 drept a treia Romă, fără îndoială, a fost semnalată la Suceava. Moldova aflându-se în vecinătatea țărilor balcanice, încorporate în Imperiul Otoman, participă activ la frământările politice din lumea creștină ortodoxă. După lichidarea de către turci a statelor balcanice, mulți bulgari și sârbi au găsit azil politic în Moldova, Valahia și Rusia. Războiul valahoturc din 1462 a slăbit mult țara vecină, supunând-o, practic, Porții¹³. În urma acestuia prestigiul Moldovei în Peninsula Balcanică a crescut considerabil. Contactele politice cu cnejii Olelcovici au favorizat constituirea în Moldova a centrului de contact al creștinilor ortodocși din Balcani cu statele din restul Europei. Autorul anonim al cronicii moldovenești

scrie că la anul 1463 și-a luat Ștefan doamnă principesă (cneaghina) Eudochia drept credincioasă, de la Kiev, sora lui Semion țarul¹⁴. Numindu-l pe Semion țar (cezar), cronicarul accentuează că datorită Eudochiei Ștefan devine posesor al unei titulaturi înalte în fostul Imperiu Bizantin, aceasta ridicând prestigiul lui în lumea creștină. Legăturile de rudenie cu casa cneazului de la Kiev facilitau contactele cu noul centru al lumii creștine ortodoxe – Moscova. Moldova devine, astfel, centru de interferență al Moscovei cu lumea creștină ortodoxă din Balcani. Evenimentele ulterioare confirmă această afirmație, contactele fețelor bisericești și ale liderilor politici din Balcani cu Rusia, realizându-se, cu preponderență, prin Moldova¹⁵. Politica de constituire în Moldova a unui centru al lumii creștine ortodoxe și de întărire a pozițiilor bisericii ortodoxe urmărea și scopul de a împiedica declanșarea expansiunii polone și ungare și a bisericii catolice la nord de Dunărea Inferioară¹⁶.

Deci se poate concluziona că prima căsătorie a lui Ștefan cel Mare a fost bine chibzuită. Pornind de la interesele politico-militare, domnul năzuia să se alăture acelor grupări și forțe, care aveau o poziție fermă referitor la Polonia și Lituania. Legăturile cu Kievul permiteau coordonarea eforturilor ambelor părți, totodată, datorită lor Ștefan era la curent cu ceea ce se petrecea în Regatul Polonez și în Marea Ducat al Lituaniei. Cu alte cuvinte, contactele dinastice cu Kievul permiteau Moldovei realizarea „politicii pontice”, adică un ansamblu de negocieri diplomatice care trebuiau să asigure cadrul necesar dezvoltării comerțului Moldovei în Marea Neagră¹⁷. Pe de altă parte, Ștefan, înrudindu-se cu Olelko, urmărea și scopul de a se apropia de Moscova, de a încheia cu Statul Rus centralizat o alianță politico-militară.

Înlăturarea Olelkovicilor de pe arena politică și lichidarea definitivă a Cnezatului Kievean au dus la înrăutățirea relațiilor lui Ștefan cu curtea de la Cracovia. În 1475 relațiile moldo-polone s-au agravat și mai mult, din cauza anulării suzeranității polone, după marea și strălucita biruință a moldovenilor asupra turcilor de la Vaslui, și acceptării suzeranității ungare prin încheierea tratatului cu Matias Corvin în luna iulie a aceluiași an. Curtea de la Cracovia contestează prin soliile trimise la Suceava și Buda legalitatea tratatului moldo-ungar. Arbitru al litigiului apărut devine papa de la Roma, care însă nu reușește să-l întoarcă pe Ștefan sub suzeranitatea regelui polonez, cum doreau demnitarii din Cracovia. Atunci la curtea regală a Poloniei se elaborează un plan de expansiune împotriva Moldovei, al cărui autor este Filippo Buonacorsi Kallimachus, sfetnic al regelui Kazimir al IV-lea, șef al corpului diplomatic polon. Planul prevedea organizarea împotriva Moldovei a unei operațiuni militare antiotomane, care era considerată pe nedrept supusă sultanului turc. După cucerirea țării scaunul domnesc la început trebuia să fie ocupat de un fiu al lui Cazimir al IV-lea, apoi în perspectivă se preconiza includerea Moldovei în componența Regatului Polon. Astfel, conform proiectului, Moldova trebuia să devină un „bastion” de nădejde împotriva expansiunii otomane. Dar principalul era că astfel Polonia își realiza visul de secole, de a-și lărgi posesiunile pe contul Moldovei și de a ieși la Dunăre și Marea Neagră, luând în mâini comerțul de tranzit moldovenesc¹⁸.

Planurile Cracoviei au agravat situația internațională a Moldovei, de aceea este explicabilă tendința curții de la Suceava de a extinde relațiile cu puterile antipolone. Contextul internațional cerea continuarea politicii de apropiere a lui Ștefan de Ivan al III-lea și constituirea legăturilor moldo-ruse. Iată de ce despre contactele cu Rusia tot mai frecvent se amintește în izvoare. În tratativele Senatului Venețian cu Hanatul din Crimeea de la mijlocul anilor '70 ai sec. al XV-lea, în care se urmărea sarcina de a alcătui un plan de ofensivă contra Imperiului Otoman din direcția „Mării Negre și a Moldovei”, în realizarea programei antiotomane este atras și Ivan al III-lea, care aprobă aceste deziderate¹⁹. Se poate

de presupus că angajarea curții de la Moscova s-a făcut cu concursul diplomaților moldoveni, care activau în numele coaliției antiotomane, în care un rol însemnat îl juca Ștefan cel Mare. Politica curții de la Moscova față de tătari atrăsese de mai mult timp atenția lui Ștefan. În convorbirile lui Ivan al III-lea cu conducătorii Hanatului din Crimeea, începute în 1472-1472 cu scopul de a organiza lupta comună împotriva forțelor aliate ale polonezilor și tătarilor Hoardei de pe Volga, domnul a întrevăzut chiar posibilitatea încheierii unei alianțe cu Mengli Chirei²⁰. Concomitent, relațiile bune cu hanul tătar puteau să aplaneze confruntările moldo-otomane.

Despre întărirea contactelor cu Rusia informează solia moldovenească trimisă de la Moscova în 1479. Conform instrucțiunii date un an mai târziu de departamentul diplomatic din Moscova trimisului său permanent în Crimeea, I. I. Zvenț, în 1479 a venit la Moscova un sol a lui Ștefan cel Mare pentru o reciprocă „afacere”²¹. C. V. Bazilevici admite că „afacerea” nu se referea la proiectul de alianță dinastică între familiile guvernante de la Suceava și Moscova. Se pare că „afacerea” se referea la rugămintea lui Ștefan de a-l ajuta contra expansiunii turco-tătare²². Momentul a fost favorabil pentru Ștefan, deoarece, probabil, anume în această perioadă încep convorbirile cu Ivan al III-lea referitor la căsătoria dintre fiica domnului moldovean și a Eudochiei, Elena, și fiul marelui cneaz moscovit Ivan cel Tânăr sau Ivan Ivanovici, moștenitorul tronului rus. În instrucțiune se menționează „Și când țarul (tătar – Gh. G) va porunci ca să-l conducă pe omul marelui cneaz la voievodul Moldovei, atunci Ivan Zvenț să-i dea drumul fără zăbavă omului cneaghinei Fedca, care avea misiunea să vorbească în numele ei voievodului Moldovei, după cum se «convenise»”²³. Este vorba de omul trimis de sora soției lui Ștefan cel Mare, Eudochia, Feodosia Alexandrovna Olelkovici, mătușa Elenei²⁴. Deci casa princiară din Kiev, înrudită atât cu Ivan al III-lea, cât și cu Ștefan cel Mare, a jucat un rol de intermediar în stabilirea legăturilor dinastice. Inițiativa, după cum atestă izvoarele, și conform părerii istoricilor, îi aparține lui Ștefan cel Mare. Nu se poate afirma că anume în 1479 a fost făcută pentru prima oară propunerea privitor la această căsătorie. Această inițiativă a venit din partea lui Ștefan, se pare, la mijlocul anilor '70. Întărirea pozițiilor turcilor în Crimeea și în Bazinul Mării Negre, înrăutățirea relațiilor cu Polonia necesitau încheierea unei alianțe cu Rusia.

De subliniat că ideea stabilirii legăturilor matrimoniale cu Rusia aparține principelui de Mangop, Isac, care în scopul consolidării poziției statului propune lui Ivan al III-lea în 1473-1475 căsătoria fiicei sale cu tânărul moștenitor al tronului Moscovei, Ivan Ivanovici²⁵. Curtea de la Moscova susține recomandarea principelui de Mangop și începe tratative, care au fost întrerupte de expansiunea otomană în regiunea pontică²⁶. Apropierea dintre Rusia și Mangop s-a soldat cu avantaje pentru ambele părți. Principatul Mangop era un stat independent al principilor greci din familia Comenilor, o ramură a dinastiei împăraților bizanțini dispărută după cucerirea Constantinopolului în 1453 și înrudirea lui Ivan al III-lea cu dâșii trebuia să sporească cu mult autoritatea Rusiei în fața creștinilor ortodocși. Avem tot temeiul să conchidem că Ștefan cel Mare primul a întrevăzut avantajele apropierei dinastice cu ducatul din Mangop, căsătorindu-se în toamna anului 1472 cu sora ducelui Isak, principesa Maria. Această căsătorie dădea domnului Moldovei și întregii țări o deosebită semnificație politică internă și internațională, venită de la strălucirea neamului împărătesc al Comenilor²⁷. În *Cronica de la Bistrița* se menționează că în septembrie 1472 și-a luat Ștefan doamnă pe principesa (cneaghină) Maria de Mangop²⁸. Cronicarul o numește pe Maria de Mangop ca și pe Eudochia din Kiev, principesă (cneaghină). Se poate de spus că a doua căsătorie a domnului avea aproape același motiv ca cea din 1463. Este semnificativ faptul că fiica lui Radu cel Frumos Maria-Voichița, care va deveni a treia soție a lui Ștefan,

nu e numită principesă (cneaghină) de către același cronicar²⁹. În schimb el menționează că Ștefan, după biruința de la Vaslui din 1475, este primit în cetatea de scaun a țării cu urări „trăiască țarul”³⁰. Iată de ce după acapararea de către turci a Mangopului, în 1475, Ștefan a preluat ideea legăturilor matrimoniale cu Rusia, de care fusese preocupat cumnatul său răposat. Prin aceasta domnul se declara continuator al Comenilor din Mangop.

Să revenim la evoluția raporturilor moldo-ruse. În același document emis de departamentul diplomatic rus în 1480 cneazul moscovit a acceptat inițiativa domnului moldovean, care trebuia să trimită la Moscova pentru definitivarea convorbirilor „pe un om al său”³¹. Nu se știe pricina, dar Ștefan n-a trimis în 1479 sol la Moscova. În continuare inițiativa o ia Ivan al III-lea, care în 1480 trimite solul său la Suceava. În condițiile confruntărilor cu Iagelonii Ivan al III-lea era cointeresat să atragă de partea sa și Moldova. Pentru marele cneaz al Moscovei angajat, după cum s-a menționat, într-un masiv efort de recuperare a pământurilor ruse, aflate sub stăpânirea lituaniană, Moldova făcea parte din principalele țări aliate.

De subliniat încă un aspect al interesului politic și militar urmărit de Ivan al III-lea în reluarea convorbirilor moldo-ruse în 1480. Anume în această perioadă cnejii de la Kiev depun un nou efort pentru a se apropia de Moscova. Iar aceasta corespundea întru totul intereselor politice ale curții moscovite. Totodată, tratativele moldo-ruse referitoare la căsătoria Elenei cu Ivan cel Tânăr sunt folosite de Olelkovici cu scopul de a coordona planurile comune cu Ivan al III-lea de alipire a pământurilor ucrainene la Rusia³².

Pentru a continua convorbirile Ștefan hotărăște în 1480 să trimită o solie de răspuns. În același an el se adresează lui Cazimir cu rugămintea să permită trecerea soliei sale la Moscova³³. La început regele a refuzat. Atunci la rugămintea lui Ivan al III-lea tătării din Crimeea atacă și pradă pământurile ucrainene până la Kiev, ceea ce l-a determinat pe Cazimir să accepte trecerea solilor prin posesiunile Iagellonilor³⁴. Contactele dintre curțile de la Suceava și Moscova se explică și de faptul că în această perioadă cnejii locali ortodocși mai încercau să restabilească puterea cneazului de la Kiev. Aceasta a fost ultima încercare a cnejilor din familia lui Olelko de a prelua puterea la Kiev, însă nu au reușit³⁵.

Schimbul de solii din anii 1481-1482 a dus la încheierea tratatelor referitoare la căsătoria dinastică. La sfârșitul anului 1482, după cum relatează cronică din Lvov, o mare solie rusă în frunte cu cnejii Andrei Mihailovici și Petru Mihailovici Pleșceev se îndreaptă din Suceava spre Moscova cu mireasa Elena, numită în Rusia Volosanca sau Stefanovna, însoțită de o reprezentativă solie moldovenească. Alaiul de nuntă a ajuns la Moscova la sfârșitul lui decembrie, iar la începutul anului 1483 la curtea marelui cneaz are loc o nuntă pompoasă³⁶. Ulterior Elena va juca un rol important în viața politică de la curtea de la Moscova.

Aceasta nu a fost o simplă căsătorie, astfel fiind încheiată o alianță politică între Moldova și Rusia. Se poate afirma cu certitudine că solia moldovenească a semnat din numele lui Ștefan cel Mare tratatul de alianță politică între Moldova și Rusia, care se înscrie în cadrul coaliției împotriva Iagellonilor. Din coaliție trebuia să facă parte în afară de Moldova, Hanatul din Crimeea, Ungaria și Imperiul German³⁷.

Originalul tratatului nu s-a păstrat, dar istoricii, printre care K. V. Bazilevici, V. A. Costăchel, P. P. Panaitescu, L. E. Semenova, N. A. Mohov ș.a., presupun că această căsătorie a fost urmată anume de o înțelegere de alianță, care s-a pierdut împreună cu toată „secția volohă a vechilor arhive ruse”³⁸.

În rapoartele diplomatice din ultimile decenii ale sec. al XV-lea se amintesc contacte moldo-ruse. De exemplu, în 1500 diacul Constantin, trimis de Ștefan cel Mare la Moscova cu propuneri de mediere a conflictului dintre Rusia și Lituania, menționează „zapisele de

înțelegere și jurământul depus dintre Suceava și Moscova³⁹, când părțile s-au angajat solemn „să fie prieteni prietenilor noștri și dușmanii dușmanilor fiecăruia”³⁹. Astfel de formule se foloseau pe atunci, de regulă, în texte de tratate politice de alianță între state. La rândul său marele cneaz moscovit Ivan al III-lea comunica, prin solii săi trimiși în Lituania, că Ștefan-voievod se află cu noi în cuscrie și unire⁴⁰.

Izvoarele consemnează că în această perioadă între curțile de la Moscova și Suceava apar contacte ce țin de domeniul gândirii social-politice. Din Moldova se răspândește în Rusia conceptul politic despre pericolul expansiunii otomane și sarcina creștinilor ortodocși în lupta contra musulmanilor. După cum se menționează în istoriografie, în publicistica rusă a găsit răsunet larg mesajul lui Ștefan cel Mare către Ivan al III-lea, în care se accentuează: „Iar acum turcii au trecut Marea Neagră și au luat Caffa. Să luăm dar aminte de cu vreme”⁴¹. Nu întâmplător acest mesaj a lui Ștefan cel Mare a ajuns până la noi în culegeri particulare, deși purta un caracter oficial⁴². Aceeași sarcină politică de accentuare a obârșiei creștine ortodoxe a moldovenilor și prin aceasta a unității artodoxe moldo-ruse se urmărește și în compartimentul din *Cronica Voskresenskaia*, în care este inclus compartimentul privitor la Moldova cu denumirea „Povestea în scurt despre domnii moldoveni când s-a început Țara Moldovei”⁴³. În această cronică rusă, numită și cronică slavo-moldovenească (volohă), este elucidată o problemă de primă importanță. Statul Moldovenesc a apărut anume ca rezultat al luptei aprige dintre latini (catolici) și ortodocși, desfășurate după scindarea definitivă a acestor două biserici. După părerea istoricilor, acest capitol din *Cronica Voskresenskaia* a fost scris la sfârșitul secolului al XV-lea, când între Ștefan cel Mare și Ivan al III-lea se stabilise relații politice strânse. E posibil ca acest fragment ce conține informații despre istoria Moldovei să fi fost răspândit la Moscova în mediul de la curte al fiicei lui Ștefan, Elena, care a jucat un rol destul de mare în viața social-politică a capitalei ruse⁴⁴.

Astfel, legăturile politice stabilite între Ștefan cel Mare și Ivan al III-lea, menționate în izvoare diplomatice și în materialele publicistice, au contribuit la răspândirea în Rusia și în alte state, a teoriei politice „Moscova-Roma a treia”.

Legăturile politice dintre Rusia și Moldova, încheiate în 1482-1483, sunt confirmate de către schimbul permanent de soli dintre Moscova și Suceava și de acțiunile concrete ale ambelor părți. Fiind orientată împotriva Iagellonilor, alianța politică se realizează, în primul rând, în această direcție. În 1483, după cum atestă izvoarele, prin mijlocirea lui Ștefan cel Mare solul moscovit Fiodor Kurițin duce tratative la Buda cu regele ungar. Ca rezultat, Ivan al III-lea încheie un tratat de pace și de alianță cu Ungaria⁴⁵. Matias Corvin, suzeranul de atunci al Moldovei, este atras în coaliția contra Iagellonilor. Pentru Moldova, ca și pentru Ungaria, pericolul cel mai mare reprezintă expansiunea otomană. Războiul moldo-turc din 1484-1486 a dus la pierderea cetăților de la sudul țării, Chilia și cetatea Albă, ce a slăbit foarte mult Țara Moldovei din punctele de vedere militar și economic⁴⁶. Având alte interese politice și aflându-se departe, Rusia doar parțial susținea lupta antiotomană a Moldovei. La rugămintea lui Ștefan de a-l ajuta contra turcilor Ivan al III-lea scrie în 1486 regelui polon, că Moldova trebuie să fie ajutată: „... numai de nu ne-ar fi atât de departe, ne-ar fi îndemână s-o facem și noi din toată inima am vrea să facem lucrul acesta și să stăm pentru creștinătate, cât ne-ar sta Dumnezeu”⁴⁷.

Ocuparea Chilie și Cetății Albe sub turci l-a pus în gardă pe Cazimir al IV-lea. Regatul Polonez și Marele Principat al Lituaniei erau amenințate direct de osmanlâi, totodată, ambele state pierzând calea comercială moldovenească destul de avantajoasă. În așa condiții la curtea de la Cracovia se produc unele schimbări în politica externă, care a favorizat în

continuare o apropiere între Ștefan cel Mare și Cazimir al IV-lea. La 15 septembrie 1485 domnul moldovean depune jurământul personal de vasalitate la Kolomeea în fața regelui polon⁴⁸. Aceasta a stopat pe o scurtă perioadă acțiunile directe ale coaliției antiagellone.

După circa trei ani de lupte grele cu turcii, Ștefan cel Mare este nevoit în 1486 să încheie pace cu Poarta. Puțin mai târziu încheie pace cu Istanbulul și Polonia, care își orientează iarăși politica externă în vederea constituirii unui bloc politic sub hegemonia polonă în Europa Central-Răsăriteană și întăririi influenței sale în regiunea Mării Negre și la Dunăre, ceea ce ducea la intensificările acțiunilor coaliției antiagellone. În 1489 domnul anulează suzeranitatea față de Polonia și depune din nou jurământ de vasal față de regele Ungariei⁴⁹. Moartea lui Matias Corvin la 6 aprilie 1490 a schimbat situația internațională în Europa Centrală. Moldova și Rusia depun mari eforturi în comun pentru a împiedica trecerea coroanei ungare în mâinile fiului regelui polonez Ioan Albert, ceea ce ar fi întărit esențial forțele Iagellonilor în Europa Centrală și Răsăriteană.

Documentele diplomatice din arhiva de la Zagreb publicate în ultimul timp de către istoricul polonez J. Garbacik permit a evidenția unele aspecte noi în relațiile moldo-polone din acea perioadă. În primăvara anului 1490 Ioan Albert trimite o solie la Ștefan cel Mare, pentru a-l atrage de partea sa în lupta pentru tronul ungar. În instrucțiunea șefului corpului diplomatic polonez F. B. Callimachus către subalternii săi se menționează rolul internațional al Moldovei și însemnătatea atragerii ei de partea Poloniei. În acest context se sublinia importanța sprijinului lui Ștefan cel Mare cu finanțe și oaste pentru a-l ridica pe Ioan Albert în scaunul din Buda. F. B. Callimachus accentuează că principala piedică în calca alegerii lui Ioan Albert la tronul ungar este alianța dintre Moldova și Rusia cu regele ceh Vladislav⁵⁰. Țara Moldovei a refuzat propunerile Coroanei Polone. Ulterior temerile lui F. Callimachus s-au adevărit. Când Polonia trimite oaste în Ungaria pentru a-l întrona pe Ioan Albert, în ajutorul lui Vladislav vin Ivan al III-lea și Ștefan cel Mare. Cu acceptiunea Moscovei Ștefan trimite oaste în Pocuția, fapt care a determinat, în mare măsură, armata poloneză în frunte cu Ioan Albert să se întoarcă acasă. Rege al Ungariei devine regele ceh Vladislav al II-lea (1490-1516), care va fi un bun aliat al Moldovei și Rusiei⁵¹. După cum va declara regele maghiar în continuare, contactele reciproce de alianță sau constituit anume în 1490⁵².

Istoricul A. V. Boldur într-o lucrare consacrată lui Ștefan cel Mare scrie că alianța moldo-rusă nu a fost încheiată în 1483, ci în 1491. Iată de ce, conchide autorul, până la începutul anilor '90 Moldova nu are nici un fel de legături politice⁵³. Documente din 1483-1491 confirmă existența contactelor politice moldo-ruse în această perioadă. Slăbirea acestor legături în perioada 1484-1489 a fost cauzată de războiul moldo-otoman.

La începutul anilor '90 se profilează o altă acțiune comună a diplomației moldovenești și ruse, generată de noua situație externă favorabilă la finele anilor '70. Din 1479 între Moscova și Hanatul din Crimeea se statornicesc relații de alianță, îndreptate împotriva Hoardei Mari de pe Volga și a Iagellonilor. Curtea de la Suceava a sesizat imediat importanța acestui eveniment și se adresează Moscovei pentru a obține susținerea și participarea ei la medierea încheierii păcii și alianței cu Mengli Chirei. Cronicele ruse atestă în 1491-1492 un schimb intens de solii între Moscova, Suceava și Baheisarai⁵⁴. În octombrie 1492 din Moldova a sosit în Crimeea solul special M. Gomza, care duce tratative cu hanul. În consecință Ștefan cel Mare și Mengli Ghirei încheie pace și alianță politică, ce prevedea acțiuni militare comune împotriva Poloniei și a Hoardei Mari de pe Volga. Nu mult după aceasta hanul scria marelui cneaz al Moscovei: „De la cursul tău Ștefan voievod au venit soli pentru pricina care te privește și ne-am înțeles bine și temeinic”⁵⁵. Acordul cu Hanatul Crimeei prevedea „... dragoste și prietenie, bună vecinătate și unire, prieten prietenului

meu și dușman – dușmanului meu, să fie în unire împotriva regelui și a copiilor lui Ahmat (regele Poloniei și tătarii de pe Volga – *Gh. G.*)⁵⁶.

Alianța cu Crimeea era destul de avantajoasă pentru Moldova. Ea a pus capăt campaniilor pustiitoare frecvente ale tătarilor și a îmbunătățit considerabil situația politică a Țării Moldovei. Totodată, ea permitea domnului să profite de ajutorul hanului pentru a zădărnici planurile Jagiellonilor în Moldova. Însă apropierea Moldovei de Hanatul Crimeii nu însemna că Ștefan cel Mare era un vasal supus Imperiului Otoman, cum uneori se interpretează în istoriografie. Așa, de exemplu, când în același an sultanul a cerut domnului să le permită tătarilor să treacă prin Moldova pentru a ataca Ungaria, aliata lui Ștefan cel Mare, el refuză categoric⁵⁷.

La sfârșitul sec. al XV-lea acțiunile comune ale Moscovei și Sucevei se intensifică. Noul rege al Poloniei Ioan Albert, care a ocupat tronul în 1492, hotărăște să realizeze planul lui Filippo Buonaccorsi Callimachus pentru a readuce Moldova sub controlul polon și pentru a reinstaura influența regatului la Dunărea de Jos și Marea Neagră. În concepția regelui Poloniei, readucerea în ascultare a Moldovei nu avea să fie decât prima etapă a unei programe mai ambițioase, care urmărea să înlăture dominația otomană în nordul Mării Negre și să desfacă primejdioasa alianță turco-tătară. În acest context proiectul polon era, parțial, favorabil Moldovei. În ce privește intenția ambițioasă de a acapara Țara Moldovei și de a o include în componența Regatului Polonez e de la sine înțeles că ea impunea curtea de la Suceava nu doar să refuze acest proiect agresiv față de statul moldovenesc, dar și să ia măsuri de contracarare a lui. Din păcate, când a început să se înfăptuiască proiectul regelui polon, câțiva ani mai târziu, se urmăreau doar scopuri expansioniste față de Moldova, programa antiotomană fiind abandonată. E cazul să subliniem că politica prootomană a curții de la Cracovia, în linii mari, se va menține până la sfârșitul secolului al XVI-lea, în pofida intereselor strategice poloneze antiotomane, rezultate de instaurarea turcilor în Chilia, Cetatea Albă și Crimeea⁵⁸.

După încheierea păcii cu Moscova și Istanbul în 1494, curtea de la Cracovia începe pregătirea directă politică, diplomatică și militară de expansiune în Moldova. Din inițiativa lui Ioan Albert la Levocea s-au adunat frații Iagelloni pentru a discuta planul unei campanii antiotomane. La ședințele secrete Ioan Albert propune de a aduce mai întâi Moldova sub controlul polonez de a-l instaura la conducerea ei pe fratele lor mai mic Sigismund. Materialele publicate de J. Garbacik demonstrează că regele Ungariei, Vladislav al II-lea, a fost împotriva unei acțiuni militare împotriva Moldovei, vasală a Coroanei Ungare⁵⁹. În așa fel reapare vechea rivalitate polono-ungară pentru Moldova. În mare parte acțiunile regelui ungar erau determinate și de legăturile de alianță cu Moldova și Rusia, îndreptate contra Poloniei și Lituaniei.

Ștefan cel Mare a aflat destul de repede despre planurile Iagellonilor de la voievodul transilvănean Bartolomei Dragfi. Domnul a inițiat la rândul său o intensă acțiune diplomatică pentru a preveni campania regelui Ioan Albert și a constitui un cât mai larg front antipolon. Deoarece încercările diplomatice de a-l convinge pe Ioan Albert să renunțe la plan au fost fără rezultat, una din direcțiile politicii externe ale țării o constituie dezbinarea coaliției comune a fraților Iagelloni. După refuzul lui Vladislav al II-lea de a participa la campania militară contra Moldovei, Ioan Albert își punea mari speranțe în ajutorul fratelui său Alexandru, marele principe al Lituaniei. Ultimul trebuia să participe în campania antiotomană cu numeroase oști.

Moldova conta în acțiunile ei pe sprijinul Rusiei. La rugămintea lui Ștefan, Ivan al III-lea desfășoară o intensă activitate diplomatică. În 1495-1496, marele cneaz al Moscovei

face demersuri diplomatice la Vilna. Eforturile aveau succes, întrucât Ivan al III-lea se înrudise între timp cu principele Lituaniei Alexandru Cazimirovici, care îi devenise ginere. Solii ruși cereau ca Alexandru să înceteze uneltirile dușmănoase față de Moldova și să încheie alianța cu Ștefan pe temeii că acesta este aliat al Moscovei. În 1495 Ivan al III-lea trimite la Suceava pe solul E. V. Kutuzov cu sarcina de a discuta preventiv condițiile înțelegerii moldo-lituaniene. Cu aceeași misiune vin în capitala Moldovei T. P. Zamâtki și I. I. Oșcerin. Ultimul se întoarce la Moscova cu solul domnului moldovean Ion Pitarul⁶⁰.

Totodată soliile ruse vin cu aceleași probleme la Vilna. Prin solii săi E. V. Kutuzov și A. F. Maiche Ivan al III-lea îi comunică lui Alexandru „... și tu, frate, acum să te afli cu Ștefan voievodul în pace și în înțelegere, iar Ștefan voievodul să-ți fie, ca și nouă, prieten prietenilor noștri și dușman dușmanilor noștri”⁶¹. În 1496 solul M. Eropkin îi transmite iarăși lui Alexandru cerința lui Ivan al III-lea ca să încheie alianță cu Ștefan cel Mare și Mengli Chirei⁶². Datorită insistenței lui Ivan al III-lea, Alexandru, după îndelungate târăgănări, îl anunță pe Ștefan în 1496 că „... am făcut după dorința ta pace veșnică și prietenie cu tine și spre aceasta am dat scrisoare solilor tăi și am întărit-o prin jurământul nostru dinaintea solilor tăi”⁶³. Pentru a definitiva actul final la Vilna sosesc solii domnului Dciurdja și Mihail⁶⁴, iar la Suceava se îndreaptă Voitek Kuciukovici și Fedka Gavrilovici. Pentru a semna tratatul de pace la Vilno au fost trimiși solul moldovean Ion Isaevici și diacul Toma⁶⁵. Înțelegerea dintre Moldova și Lituania a fost încheiată în 1496. Alexandru scria domnului că s-a învoit să semneze tratatul, deoarece „prietenul și socrul nostru precum și cuscrul tău, marele cneaz Ivan Vasilievici, ne-a spus să fim cu tine în pace și unitate...”⁶⁶.

Așadar, ca urmare a insistenței lui Ivan al III-lea, se ajunge la încheierea unui tratat de pace și prietenie între Moldova și Lituania. Însă în pofida păcii încheiate cu Ștefan cel Mare, marele principe al Lituaniei Alexandru se îndreaptă cu oastea în 1497 asupra Țării Moldovei, împreună cu fratele său Ioan Albert, care nu-și schimbase hotărârea din 1494.

În acest moment foarte greu pentru țară în ajutor vine iarăși Ivan al III-lea. Având știri despre acțiunile lui Alexandru, Ivan al III-lea încearcă să împiedice efectuarea campaniei și trimite o solie la el, exprimându-și nemulțumirea că „a ascuns că merge cu fratele său, regele Poloniei, împotriva prietenului nostru, Ștefan, voievodul Moldovei”⁶⁷.

Întrucât Alexandru se îndreaptă cu oastea spre Moldova, Ivan al III-lea trimite un sol special ca să-l ajungă și să-l înduplece să se întoarcă înapoi, să nu încalce condițiile tratatului încheiat „să avem prieteni și dușmani comuni”. „Căci Ștefan voievod este înrudit și în alianță cu noi – și acum îți dăm de știre, amintindu-ți de înțelegerea pe care am încheiat-o cu tine, ca tu, prietene, să nu pornești împotriva lui Ștefan, voievodul Moldovei, ci să fii cu el în pace, iar Ștefan voievod voiește ca tu să fii cu el în pace și el ți-ar fi și ție așa cum este și nouă prieten prietenilor noștri și dușman dușmanilor noștri”⁶⁸. Preîntâmpinarea a avut efectul scontat și Alexandru nu s-a încumetat să vină deschis în ajutor fratelui său Ioan Albert cu forțe militare, iar ajutorul militar, trimis în secret, a sosit cu întârziere și nu a fost de folos regelui polon. Astfel, potențialul militar al polonezilor nu a crescut și câteva luni mai târziu armata lui Ioan Albert este înfrântă definitiv la nordul Moldovei, în Codrul Cozminului, la 26 octombrie 1497⁶⁹.

După părerea lui A. V. Boldur, rolul principal în curmarea campaniei lui Alexandru în Moldova aparține Radei Lituaniei, care, conform actului din 1492, putea să nu aprobe orice acțiune a marelui principe⁷⁰. Pentru a argumenta teza sa A. V. Boldur face trimitere la *Cronica vest-rusă* în redacția lui A. Bâhoveț, în care menționează că anume Rada s-a opus campaniei în Moldova⁷¹. Însă conform altor cronici ruse, printre care *Cronicele Uvarov* și din *Liov*, în textul special, numit „Despre Olbracht regele Poloniei”, se menționează că

solii lui Ivan al III-lea, Loban Zaboloțki și Volk Kurițin, l-au ajuns pe Alexandru, care pornise în campanie, și l-au avertizat hotărât să se întoarcă înapoi. „Și Alexandru, scriu cronicarii, s-a întors înapoi, trimițând în taină pe cnejii ruși în ajutor lui Ioan Albert”⁷².

Deci cronicile ruse ne prezintă două păreri referitoare la campania din 1497 a lui Alexandru. Argumentele aduse de A. V. Boldur nu rezistă criticii. Mai întâi de toate, Alexandru nu putea să țină în taină pregătirea unei mari campanii asupra Moldovei și dacă Rada Lituaniană ar fi avut astfel de împunerică, putea s-o oprească și nu era nevoie de mobilizarea oastei ca să fie întoarsă din marșul ei. Se știe că mobilizarea oastei în Lituania se făcea în decurs de câteva luni și pe etape⁷³. Din altă parte, actul din 1492 permitea marelui principe să activeze de sine stătător în rezolvarea problemelor externe⁷⁴.

După cum atestă izvoarele, demersul diplomatic al lui Ivan al III-lea este suplimentat de concentrarea de forțe militare ruse la hotarele Lituaniei. Iată de ce Alexandru și Rada Lituaniană în adresările lor către Coroana Polonă arătau pericolul pentru principat din partea oștilor ruse⁷⁵.

Pentru a preveni o nouă invazie a trupelor polone, Ștefan cel Mare întreprinde în 1497-1498 o serie de incursiuni în teritoriul Pocuției, îndemnându-i pe otomani și pe tătarii din Crimeea să atace pământurile Regatului Polon. Toate aceste acțiuni au slăbit considerabil Polonia⁷⁶. În continuare regele polon insistă totuși să realizeze programul de ocupare a Moldovei cu ajutorul principelui lituanian. Aflând despre aceste planuri, Ivan al III-lea trimite de urgență în Lituania solii săi, V. Romodanovski și V. Kuleșin, care urmau să-l prevină pe Alexandru: „Și tu, prietene, să ții minte înțelegerea noastră, ca împotriva lui Ștefan, voievodul voloșilor, să nu te duci și nici pe oamenii tăi în ajutorul fratelui tău să nu trimiți, dacă nu voiești viața rea cu noi să ai”⁷⁷. Pentru a influența asupra principelui lituanian, Ivan al III-lea s-a adresat și hanului Crimeii. În timpul unei audiențe, acordate solilor lituanieni, hanul Crimeii a subliniat de nenumărate ori că este legat cu domnul Moldovei prin alianță și jurământ, avertizând că „... Ștefan voievod nu-l vom lăsa în singurătate. Dacă vei porni împotriva lui Ștefan voievod, atunci și noi vom porni împotriva ta”⁷⁸. Poziția fermă ocupată de aliații Moldovei a constrâns Lituania și Polonia să renunțe la planurile lor de a ataca din nou hotarele moldave. În 1499, după îndelungate convorbiri, regele Poloniei încheie, prin mijlocirea Ungariei, un tratat de pace și alianță cu domnul Moldovei.

Un ultim moment în istoria relațiilor moldo-ruse se înscrie la răscrucea sec. al XV-XVI-lea, când în Europa se vorbea din nou despre organizarea unei cruciade împotriva Imperiului Otoman. Moldova nu putea să rămână pasivă. Se proiecta ca în coaliția antiotomană să fie atras și Statul Rus. În 1500-1501, la rugămintea Ungariei și a Poloniei, Ștefan trimite la Moscova și Vilno solii cu sarcina de a atrage pe monarhul rus și pe cneazul Lituaniei în coaliția antiotomană. Misiunea însă n-a reușit, deoarece solii moldoveni nu au aplanat conflictul ruso-lituanian, ce a durat până în anul 1503⁷⁹. Un lucru se poate de afirmat anume că relațiile moldo-ruse erau destul de cunoscute în Europa și de aceea există rugămintea monarhiilor europeni de a interveni în calitate de mediator.

Astfel, relațiile politice dintre Moldova și Rusia se dezvoltă în contextul raporturilor internaționale destul de complicate din Europa Central-Răsăriteană. Dar cele mai importante probleme pentru Moldova în această perioadă erau: primejdia otomană și politica de expansiune a Lituaniei și Poloniei, ambele probleme lăsându-și amprenta asupra relațiilor politice moldo-ruse. În ce privește prima problemă, sprijinul acordat de Rusia constă în slăbirea puterii tătarilor din Hoarda Mare de pe Volga și în contracararea acțiunilor tătarilor din Crimeea, în acest scop uneori fiind chiar încheiate tratate de alianță. Stabilirea relațiilor pașnice cu tătarii din Hanatul Crimeii, cu mijlocirea Rusiei, a micșorat, într-o oarecare

măsură, pericolul primejdiei turcești. Moldova și Rusia depun eforturi pentru a continua tradiția politică bizantină după căderea Constantinopolului în 1453. Ștefan cel Mare și Ivan al III-lea prin acțiunile lor politice și prin intermediul căsătoriilor matrimoniale întăresc pozițiile Moldovei și ale Rusiei ca centre politice ale lumii creștine ortodoxe. Moldova devine o țară ce oferă azil politic popoarelor balcanice și o zonă de legătură între Peninsula Balcanică și Rusia, în calitate de a treia Romă.

Politica Moldovei și a Rusiei antiagellone a contribuit la consolidarea pozițiilor internaționale în regiune și a permis lui Ștefan cel Mare și lui Ivan al III-lea să promoveze o politică externă efektivă.

Legăturile politice dintre Rusia și Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea începutul sec. al XVI-lea, încheiate în bază de interese comune, cuprind două etape. Prima include perioada anilor '60 – începutul anilor '90 ai sec. al XV-lea. În acest interval de timp sarcina de primă importanță a curților de la Suceava și Moscova o constituie instituirea în Moldova și Rusia a centrelor politice ale lumii ortodoxe. În a doua etapă, care cuprinde anii '90 ai sec. al XV-lea până la începutul sec. al XVI-lea, Ștefan cel Mare și Ivan al III-lea activează cu succes în cadrul alianței antiagellone, organizate în scopul contracarării acțiunilor expansive ale curții din Cracovia.

NOTE

¹ A. V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504), Studii de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 277-279.

² Н. А. Могов, *Приетение кэлтэ де вякурь*, Кишинэу, 1983, p. 46-53.

³ Arhiva Centrală de Stat a Actelor Vechi din Moscova (ACSAV), fond 389 (Metrica Lituaniană), dosarele 4, 5, 6, 7; fond 123 (relațiile Rusiei cu Crimeea); dosarele 6, 7, 8; fond 89 (relațiile Rusiei cu Turcia), dosarul 1; *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским*, т. 1, (1487-1533 г.), în „Сборник РИО”, т. 35, СПб, 1882; В. А. Уляницкий, *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI вв.*, М., 1887; *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV – начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах*, т. 1 (1408-1632), М., 1965 (Исторические связи); I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 2, București, 1913; J. Garbacik, *Materialy do dziejow dyplomacji polskiej z lat 1466-1516 (Koderks Zagrzebski)*, Wrocław – Warszawa – Krakow, 1966; A. Gablonowski, *Sprawy wiołoskie za Iagiellonow. Acta i listy*, în „Zrodla dziejowe”, t. 10, Warszawa, 1878.

⁴ В.Б. Колбин, *Власть и собственность в средневековой России*, М., 1985, p. 48-49.

⁵ Я. Е. Водарский, *Население России за 400 лет (XV – начале XX вв.)*, М., 1973, p. 27.

⁶ *Ibidem*, p. 23.

⁷ А. В. Чернов, *Вооруженные силы Русского государства в XV-XVII вв.*, М., 1954, p. 33-94.

⁸ *Исторические связи*, т. 1, p. 28, П. Ф. Параска, *Ла извоареле приетенией попорудуй молдовенеск ку попареле рус ши украиняи*, Кишинэу, 1986, p. 14.

⁹ С. V. Bazilevici, *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1959, p. 41. (traducerea ediției ruse K. B. Bazilevici, *Внешняя политика Русского централизованного государства. Вторая половина XV в.*, М., 1952).

¹⁰ P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne a la Mer Noire au Moyen Age*, în „Revista de istorică română”, III, 1923, p. 172-193.

¹¹ С. V. Bazilevici, *Op. cit.*, p. 85-87.

¹² *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества* (последняя треть XIV – начале XIX вв) Кишинэу, 1987, p. 83.

¹³ Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 70-71.

¹⁴ *Славяно-молдавские летописи XV-XVII вв. (СМЛ)*, М. 1976, p. 26.

¹⁵ М. Н. Тихомиров, *Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в.*, în „Славянский сборник”, М. 1947, p. 167-168.

¹⁶ Gh. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, în „Letopisețul Țării Moldovei”, Chișinău, 1990, p. 39-58.

- ¹⁷ A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVII-lea*, București, 1983, p. 147.
- ¹⁸ Г. В. Гонца, *Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в. х.*, Кишинэу, 1984, p. 31; *Очерки ...*, p. 83.
- ¹⁹ С. V. Bazilevici, *Op. cit.*, p. 95.
- ²⁰ К. В. Базилевич, *Внешняя политика русского централизованного государства. Вторая половина XV в.*, М., 1952, p. 102-103.
- ²¹ *Исторические связи*, т. 1, p. 54. В. Д. Уляницкий, *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI вв.*, М., 1887, p. 111-112.
- ²² К. В. Базилевич, *Op. cit.*, p. 247.
- ²³ *Исторические связи*, т. 1, p. 65.
- ²⁴ Către acea perioadă Feodosia Aleksandrovna era soția cneazului Semen Iurievici Patrikeev.
- ²⁵ A. Pippidi, *Op. cit.*, p. 148.
- ²⁶ С. V. Bazilevici, *Op. cit.*, p. 96.
- ²⁷ С. Zane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I. Chișinău, 1991, p. 33.
- ²⁸ СМЛ, p. 27.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 27.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 28.
- ³¹ *Исторические связи*, т. 1, p. 55-56.
- ³² И. Б. Греков, *Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV-XVI вв.*, М., 1963, p. 188-194.
- ³³ АССАУ, fond. 389, dosarul 4, f. 111.
- ³⁴ *Сборник РИО*, т. 41, f. 26; I. Bogdan., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 365.
- ³⁵ V. Costăchel, *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în „Studii cu privire la Ștefan cel Mare”, București, 1956, p. 185.
- ³⁶ *Полное собрание летописей*, т. XX, ÷. 1, p. 349-350.
- ³⁷ С. V. Bazilevici, *Op. cit.*, p. 251.
- ³⁸ С. V. Bazilevici, *Op. cit.*, p. 211, 218, V. Costăchel, *Op. cit.*, p. 189-190; P. P. Panaitescu, *Recenzia la cartea citată a lui С. V. Bazilevici*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1956, nr. 1, p. 177; N. A. Mohov, *Op. cit.*, p. 49; Л. Е. Семенова, *Некоторые аспекты международного положения Молдавского княжества во второй половине XV в.* în „Юго-Восточная Европа в средние века”, 1, Кишинэу, 1972, p. 220-221.
- ³⁹ *Исторические связи*, т. 1, p. 83, 308; *Сборник РИО*, т. 35, p. 238.
- ⁴⁰ *Сборник РИО*, т. 35, p. 268.
- ⁴¹ *Исторические связи*, т. 1, p. 63; Л. В. Черепнин, *Из истории общественной мысли в России и Молдавии на рубеже XV и XVI вв.*, în „Вековая дружба”, Кишинэу, 1961, p. 89.
- ⁴² А. И. Рогов, *Основные проблемы культурных взаимосвязей России с Дунайскими княжествами в XV и XVII вв.*, p. 296.
- ⁴³ СМЛ, p. 55-59; *Полное собрание русских летописей*, т. УП, p. 256-259; *Сказание вкратце о молдавских господарях в Воскресенской летописи*, оп. „Известия отделения русского языка и словяности Академии Наук”, VI, 1901, кн. 1, p. 88-119.
- ⁴⁴ Л. В. Черепнин, *Op. cit.*, p. 101-102; А. В. Болдур, *Славяно-молдавская хроника в составе Воскресенской летописи*, în „Археографический ежегодник на 1963 год”, М., 1964, p. 72-76.
- ⁴⁵ *Исторические связи*, т. 1, p. 58-60, 293, К. В. Базилевич, *Op. cit.*, p. 249-251; А. Л. Хорошкевич, *Русское государство в системе международных отношений конца XV – начало XVI в.*, М., 1980, p. 92-93.
- ⁴⁶ Г. В. Гонца, *Op. cit.*, p. 33-36.
- ⁴⁷ *Исторические связи*, т. 1, p. 64.
- ⁴⁸ *Hurmuzachi*, vol. II, partea 2, p. 288-289; I. Bogdan, *Documente*, vol. II, p. 370-378.
- ⁴⁹ Г. В. Гонца, *Op. cit.*, p. 36-38.
- ⁵⁰ J. Garbacik, *Materiały do dziejów dyplomacji poeskiej z lat 1486-1516 (Kodeks zadrzebski)*. Wraclaw – Warszawa – Krakow, 1966, p. 12-17. De subliniat că fiul regelui Kazimir al IV-lea și fratele lui Ioan Albert Vladislav, în calitate de rege al Cehiei (Boemiei), duceau o politică de sine stătătoare, uneori chiar ostilă, față de curtea de la Cracovia, ceea ce i-a determinat pe monarhii rus și moldovean să-l susțină drept candidat la scaunul regal din Buda.
- ⁵¹ Л. Е. Семенова, *Op. cit.*, p. 201; J. Garbacik, *Problem turecki w polityce panstw europejskich na przełomie XV-XVI wieku*, în VIII Powszechny zjazd historyków polskich. III Historia Polski od Polowy XV do polowy XVIII wieku, Warszawa, 1960, p. 48.

- ⁵² J. Garbacik, *Materialy*, p. 27.
- ⁵³ A. V. Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504). Studii de istorie socială și politică*, Madrid, 1970, p. 247-251.
- ⁵⁴ *Полное собрание русских летописей*, т. 11-12, p. 228, 230, 232-234; т. 20, ч. 1, p. 356, 358; т. 27, p. 291-299, 360.363; т. 28, p. 156-167, 321.
- ⁵⁵ *Сборник РИО*, т. 41, p. 168.
- ⁵⁶ *Исторические связи*, т. 1, p. 68; *Сборник РИО*, т. 41, p. 151, 166.
- ⁵⁷ *Hurtmuzaki*, vol. VIII, p. 28.
- ⁵⁸ S. Papacostea, *Ștefan cel Mare domn al Moldovei (1457-1504)*, București, 1990, p. 60-61.
- ⁵⁹ J. Garbacik, *Materialy*, p. 25-30.
- ⁶⁰ *Сборник РИО*, т. 35, p. 141, 174; *Исторические связи*, т. 1, p. 74, 298-299.
- ⁶¹ *Исторические связи*, т. 1, p. 78.
- ⁶² *ACSAV*, fond 389, dos, 5, f. 190-190 verso; *Сборник РИО*, т. 35, p. 225, *Исторические связи*, т. 1, p. 76.
- ⁶³ *ACSAV*, fond 389, dos, 5, f. 212, verso; A. Iablonovski, *Op. cit.*, p. 68-69.
- ⁶⁴ *ACSAV*, fond 389, dos, 5, f. 193-196; A. Iablonovski, *Op. cit.*, p. 67-68.
- ⁶⁵ *ACSAV*, fond 389, dos, 5, f. 216-217, verso; A. Iablonovski, *Op. cit.*, p. 72-73.
- ⁶⁶ *ACSAV*, fond 389, dos, 5, f. 212, verso.
- ⁶⁷ *Сборник РИО*, т. 35, p. 269.
- ⁶⁸ *Сборник РИО*, т. 35, p. 238.
- ⁶⁹ S. Papacostea, *Op. cit.*, p. 62-63.
- ⁷⁰ A. V. Boldur, *Op. cit.*, p. 277-278.
- ⁷¹ *Полное собрание летописей*, т. 17, p. 554.
- ⁷² *Полное собрание летописей*, т. 11-12, p. 245; т. 20, ч. 1, p. 365; т. 28, p. 329.
- ⁷³ F. Papée, *Jan Olbracht*, Krakow, 1936, p. 139.
- ⁷⁴ М. К. Любовский, *Очерк истории Литовского -- Русского государства до Люблинской унии включительно*, Изд. 2-е, М., 1915, p. 188; В. И. Пичета, *Белоруссия и Литва XV-XVI вв.*, М. 1961, p. 192, 537.
- ⁷⁵ И. Малиновский, *Сборник материалов к истории панов рады Великого княжества Литовского*, Томск, 1901, p. 118-119.
- ⁷⁶ Л. Е. Семенова, *Из истории молдавско-польско-турецких отношений конца XV в.*, в „Россия, Польша и Причерноморье в XV-XVII вв.”, М., 1979, p. 47.
- ⁷⁷ *Исторические связи*, т. 1, p. 78.
- ⁷⁸ *Сборник РИО*, т. 41, p. 256-257.
- ⁷⁹ Л. Е. Семенова, *Некоторые аспекты...*, p. 232-233.

Demir DRAGNEV

CU PRIVIRE LA APARIȚIA ÎN RUSIA MOSCOVITĂ A UNOR OPERE PUBLICISTICE PROVENITE DIN SPAȚIUL ROMÂNESC (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XV-LEA)

Marele Ducat al Moscovei sau Rusia Moscovită în a doua jumătate a secolului al XV-lea intră într-o perioadă de continuă ascensiune, perioadă când în urma politicii interne și externe abile a marelui duce (cneaz) Ivan al III-lea Vasilevici (1462-1502), bazate pe violență, viclenie, dar și pe o diplomație iscusită, sunt anexate cnezatele vecine, iar biserica ortodoxă rusă este supusă programului politic al marelui cneaz¹. Eliberându-se de sub suzeranitatea tătară (1480), Rusia Moscovită depune eforturi politice și militare pentru a dobândi noi teritorii, mai ales pe cele aflate sub stăpânirea polono-lituaniană. În acest scop Ivan al III-lea stabilește relații diplomatice cu mai multe state europene. O atenție deosebită diplomația

moscovită acordă Ungariei și Moldovei, aflate în anii '80 în relații tensionate cu Regatul Polono-Lituanian. În contextul acestor relații se înscrie și căsătoria fiicii lui Ștefan cel Mare – Elena – cu fiul lui Ivan al III-lea – Ioan cel Tânăr. „În aceeași iarnă, în ianuarie, scrie cronica rusă la anul 6991 (1483), a înșurat marele cneaz Ivan, pe Ivan, fiul marelui cneaz căruia i-au adus de la Volohi (din Moldova - *aut*) pe Elena, fiica lui Ștefan voievod volohul”². Concomitent s-a intensificat schimbul de misiuni diplomatice dintre Suceava și Moscova. Ștefan cel Mare a contribuit la încheierea unei alianțe între Ivan al III-lea și regele Ungariei, Matias Corvin³. În acest scop, în 1482, în Ungaria și în Moldova este trimis cunoscutul diplomat rus Fiodor Kurițan⁴.

Fiodor Kurițan era, totodată, și un renumit publicist rus, care opta în operele sale pentru consolidarea puterii marelui cneaz în statul centralizat⁵. Activitatea lui publicistică se înscria în contextul eforturilor propagandei ruse de a argumenta concepția „Moscova e a treia Romă” și capătă un caracter oficial. Astfel, în cunoscuta operă a literaturii vechi ruse *Povestirea despre cnejii de Vladimir*, spița genealogică a cnejilor ruși începe cu împăratul roman, August, iar Riurik, întemeietorul dinastiei acestor cneji, deși era de origine normană, este considerat urmaș al împăraților romani.

Nu ne vom opri asupra activității lui F. Kurițan în Ungaria și Moldova, vom menționa numai că el s-a întors din această călătorie abia la sfârșitul anului 1485⁶, iar în 1486 apare în Rusia Moscovită opera beletristico-publicistică *Povestire despre Dracula Voievodul*. Acest fapt este confirmat de manuscrisul lucrării nominalizate descoperit în 1929 de către A. D. Sidelnikov la mănăstirea Kirilovo-Belozersk, în care este indicată clar data – februarie 1486⁷, cea a finisării scrierii textului de către călugărul acestei mănăstiri, Eufrosin. Istoricii ruși au o părere unanimă că apariția acestui manuscris la Moscova este legată de o solie rusă în Ungaria și Moldova sau de o solie din Moldova în Rusia⁸. A. Vostokov, L. Cerepnin, I. Lurie ș.a. consideră că această lucrare a fost scrisă de F. Kurițan după întoarcerea sa din misiunea diplomatică din Ungaria și Moldova în baza unor informații orale despre Dracula Voievodul, auzite de el la Buda, pe care le-a prezentat sub formă de povestiri, scrise în confruntare cu viziunile sale ideologice. Textul scris de Kurițan ar fi fost transmis spre copiere lui Eufrosin, iar copia efectuată de acesta a și ajuns până în zilele noastre⁹.

În cele ce urmează ne vom opri asupra unor momente privitor la geneza acestor povestiri și vom expune o ipoteză referitor la autorul versiunii ruse. Încă în 1966 istoricul Șerban Papacostea a demonstrat că la baza povestirilor despre Dracula, răspândite în Europa, nu s-a aflat nici tradiția orală și nici sursele interne muntenești, ci niște pamflete executate la curtea regelui Matias Corvin¹⁰. În 1462 suveranul maghiar, implicat în unele conflicte militare din Europa Centrală, și-a schimbat atitudinea în ceea ce privește lupta cu turcii, acceptând dominația otomană în Țara Românească și refuzând să acorde ajutor lui Vlad Țepeș. Regele a încercat să explice Occidentului cauza irosirii de către el a resurselor bănești, acordate de către Papalitate și Veneția, arestându-l pe Vlad Țepeș. Împotriva domnului român a fost inițiată o propagandă denigratoare, dirijată de către curtea regală. S-au alcătuit texte în limbile germană și slavă, care au fost răspândite în mediul german, fiind expediate, de asemenea, curiei papale și în alte țări.

Matias Corvin a început să-l defăimeze pe Vlad Țepeș, folosind acuzele aduse lui de către sașii din Brașov, nemulțumiți de restricțiile, pe care le-a introdus față de comerțul lor în Țara Românească. Parohul Bisericii Negre din Brașov, Iohann Reudel, aflat în conflict de interese cu voievodul muntean, a ticluit scrisori false de „trădare”, adresate, chipurile turcilor de către Țepeș. Aceste scrisori, datate cu 7 noiembrie 1462, au devenit cunoscute Occidentului prin intermediul Curții Maghiare. Concomitent au fost difuzate și „celebrele

povestiri” (de fapt anecdote) despre cruzimile lui Dracula voievod. Cel mai vechi manuscris al acestora în limba germană datează din 1462 (a fost inclus în cronică lui Tomas și în scrierea lui Mihail Beheim).

În Europa Răsăriteană o acțiune de defăimare a domnului muntean a întreprins legatul papal Nicolae de Modrussa, iar la Buda – însuși regele povestea despre crimele săvârșite de Țepeș. Regele i-a trimis papei Pius al II-lea un text defăimător despre Țepeș, care a fost pus apoi la baza variantelor de pamflete prelucrate ulterior¹¹. Toate aceste povestiri atunci erau luate drept fapte reale¹², chiar și unele anecdote despre tirani, care anterior circulau în diverse țări europene, erau atribuite lui Țepeș.

Astfel afirmațiile susținute de istoricii ruși că la baza povestirilor despre Dracula se afla o tradiție orală sunt eronate.

Deoarece nu este cunoscut să fi fost trimise în Ungaria alte solii ruse până la solia lui F. Kurițan din 1482, rămâne să presupunem că membrii acesteia au căpătat la Buda un text despre Dracula voievod scris în limba slavonă. La 1482 Vlad Țepeș nu mai era în viață și este posibil că însuși Kurițan sau altcineva din solia lui a completat textul cu o relatare despre sfârșitul lui Dracula și despre soarta familiei sale după 1462. În acest text a fost introdusă și o informație despre preluarea tronului Țării Românești de către Vlad Călugărul (1482-1495) cu ajutorul lui Ștefan cel Mare¹³. Autorul nu amintește de numele voievodului muntean Basarab cel Tânăr Țepeluș (1474, 1478-1480, 1480-1481), ceea ce permite a concluziona că el nu cunoștea îndeaproape situația din Muntenia. Afirmația că „Ștefan Valahul” l-a omorât pe voievodul muntean putea fi bazată pe unele zvonuri din afara Țării Românești, deoarece în țară se știa că domnul fusese omorât de către locuitorii satului Glovora din județul Mehedinți (posibil, la îndemnul lui Vlad Călugărul). Dacă despre aceasta s-ar fi scris în Moldova, autorul ar fi avut la dispoziție o informație, care l-ar fi prezentat pe domnul țării într-o lumină mai favorabilă, iar datele despre Ștefan cel Mare ar fi fost mai veridice. Deci completarea a fost făcută până la sosirea lui Kurițan în Moldova. Toate acestea exclud posibilitatea alcătuirii acestui text la Moscova după întoarcerea lui Kurițan din Moldova, unde solul rus a avut posibilitate să se informeze mai profund asupra evenimentelor referitoare la domnul Moldovei.

În ce privește atenția lui Kurițan față de acest manuscris nominalizat, aceasta se explică prin râvna lui de a consolida puterea centralizată a marelui cneaz, el fiind persoana apropiată de curtea moscovită. Pe Kurițan, posibil l-au impresionat nu atât cruzimile lui Dracula (caracteristice multor monarhi de atunci), cât puterea autocrată a acestuia, recunoscută de către supușii săi și de străini. Nu este exclus că chiar la Buda Kurițan s-a gândit că povestirile despre Dracula pot întregi concepțiile despre puterea autoritară a cneazului care existau atunci la Moscova.

Istoricii ruși A. Vostokov, L. Cerepnin, I. Lurie și alții consideră că după ce a sosit la Moscova Kurițan a întocmit în baza unor anecdote orale, auzite la Buda, „Povestirea despre Dracula Voievodul”, text care apoi a fost transcris de către călugărul Eufrosin, fiind finisat în februarie 1486.

S-a menționat deja că povestirile despre Dracula au fost alcătuite cu consimțământul și sub controlul Curții de la Buda. Pe de altă parte, dacă Kurițan s-a întors la Moscova nu mai devreme de august 1485¹⁴, nu este clar cum a reușit el să compună în câteva luni *Povestirea* și din ce cauză a trimis textul spre copiere călugărului Eufrosin de la îndepărtata mănăstire Kirilovo Belozersk, aflată la hotarul dintre Ducatul Moscovei și Novgorod.

Opinia lui I. Lurie, precum că F. Kurițan s-ar fi întors din călătorie cu mult mai înainte de august 1485, nu pare să fie argumentată. Astfel, într-o scrisoare din 1487, adresată de

Ivan al III-lea regelui polon Cazimir, se menționează că el a cucerit orașul Tver (21 august 1485), după ce diacul F. Kurițan s-a întors din Ungaria. Ivan al III-lea lega special acest eveniment de sosirea lui Kurițan, pentru a evidenția importanța tratativelor ungaro-ruse. Totodată, din scrisoare nu reiese că diacul s-ar fi întors mai înainte de acest eveniment, cum consideră I. Lurie¹⁵. Kurițan, în drum spre Moscova, a trecut prin Cetatea Albă, cucerită de la Moldova în vara anului 1484 de către turci. Aici a fost reținut, fiind eliberat numai la intervenția hanului Crimeii, la rugămintea marelui cneaz moscovit. Ultimul, în martie 1486, îi mulțumea hanului pentru contribuția acestuia la eliberarea solului său¹⁶.

Rămâne cea mai verosimilă ipoteză că în timpul aflării la Buda Kurițan a obținut un text în slavonă al „Povestirilor”, scris, poate, de un român maramureșean, fapt ce ar putea fi confirmat prin particularitățile lingvistice ale textului¹⁷. Cu adaosul despre sfârșitul lui Dracula acest text în versiunea inițială a și fost adus la Moscova și transmis apoi lui Eufrosin pentru redactare.

Este cunoscut faptul că Eufrosin era un om erudit pentru timpul său, alcătuind din propriul îndemn câteva codice, care includ opere cu caracter moralizator: *Alexandria* (variantea sârbească), fabulele despre Solomon și Chitovras, *Cuvânt despre rahmani* etc. El a selectat din aceste opere idei utopice despre o societate ideală, bazată pe principii egalitare. Pentru funcționarea acestei societăți, în viziunea lui, era necesar, un despot, un stăpânitor crud, care să apere dreptatea. Într-un studiu special, consacrat vieții și operei lui Eufrosin, istoricul rus I. Lurie îl consideră pe acesta drept unul dintre reprezentanții culturii ruse, într-o anumită măsură influențat de Renaștere¹⁸. Așadar, el nu putea fi un simplu copist, deoarece chiar și atunci când copia manuscrise cunoscute, eruditul călugăr intervenea întotdeauna cu anumite redactări cu caracter politic.

În Rusia Moscovită F. Kurițan, de asemenea, era o personalitate marcantă. Sub influența ideilor renașcentiste pe care le cunoștea datorită misiunilor sale diplomatice în Ungaria, Lituania și în Sfântul Imperiu Roman el a organizat o mișcare pentru reformarea bisericii¹⁹.

Dacă F. Kurițan ar fi alcătuit personal „Povestirea despre Dracula Voievodul”, redactând-o sub un anumit aspect politic și ideologic, este imposibil să fi decis s-o transmită lui Eufrosin pentru o simplă copiere, deoarece exista riscul ca ultimul să schimbe textul în conformitate cu viziunile sale. Mai curând, el ar fi transmis-o vreunui copist tehnic de la „Departamentul Solilor” și nu unui erudit cu viziuni proprii, care ar fi putut redacta conținutul. F. Kurițan ar fi putut să-i înmâneze lui Eufrosin un manuscris adus de dânsul, în care nu intervenise, dându-i indicații cum să-l structureze. Astfel, din august 1485 și până în februarie 1486 Eufrosin ar fi reușit să execute copia cerută cu redactările respective. Faptul că în 1486 Eufrosin n-a efectuat o simplă copiere reiese și din mențiunea pe care o face la sfârșitul „Povestirii...”. „În anul 6994, februarie 13, mai întâi *am scris* (prejde pisał)”, apoi în anul 6998 ianuarie 28, a doua oară *am transcris* („perepisał”)²⁰. Deci în primul caz Eufrosin declară că „*a scris*”, iar în al doilea caz că a „*transcris*”, deosebire neobservată de cercetătorii „Povestirii...”.

Redacția efectuată de Eufrosin conține și unele idei renașcentiste: autorul îl laudă pe Dracula pentru stăpânirea răului, dar, totodată, îl condamnă pentru exces de duritate și cruzime nejustificat²¹. În viziunea lui Eufrosin, Dracula, care era un „înțelept cumplit” („zломудрѣи”), trebuia să servească drept exemplu de „mare stăpânitor”, în fața căruia toți sunt egali. Anume spre aceasta și tindea marele cneaz al Moscovei.

Politizarea textelor copiate era o practică tradițională în Rusia Moscovită. Astfel, în secolul al XVII-lea, când în politica Rusiei se manifestă tendințele antiotomane, în copiile „Povestirii despre Dracula Voievodul” accentul principal este pus pe lupta domnului muntean

cu turcii. Tot atunci a fost omisă mențiunea de la începutul „Povestirii...” conform căreia în limba rusă „Dracula” înseamnă „diavol”²², astfel textul redactat a fost adus în concordanță cu spiritul timpului.

Asupra circumstanțelor răspândirii „Povestirii despre Dracula Voievodul” vom mai reveni, dar nu înainte de a evidenția rolul în dezvoltarea publicisticii ruse încă a unor opere de origine românească. Este vorba de varianta rusă a *Analelor Curții lui Ștefan cel Mare* – „Povestire pe scurt despre domnii moldoveni” – și de legenda despre Roman și Vlahatca.

Referitor la timpul, când au apărut aceste opere la Moscova, în mai multe cercetări istorice au fost expuse diferite păreri controversate. Pornind de la faptul că în cronică se vorbește despre moartea lui Ștefan cel Mare și despre începutul domniei lui Bogdan cel Orb, P. P. Panaitescu consideră că această cronică a apărut în capitala țarilor în timpul domniei lui Bogdan sau a lui Petru Rareș²³. Al. Iațimirski, consideră că ea a fost alcătuită pe la finele secolului al XV-lea, când dinastia marilor cneji moscoviți s-a înrudit cu familiile domnitoare ale Lituaniei și Moldovei²⁴. De aceea, unele știri despre originea acestor dinastii înrudite erau necesare pentru istoria guvernamentală. Anume prin aceasta se explică unele particularități ale redactării ei la Moscova. Cât privește informația mai târzie despre moartea lui Ștefan cel Mare și domnia lui Bogdan cel Orb, aceasta a fost inclusă în cronică ulterior²⁵. L. Cerepnin²⁶ consideră că prima parte a cronicii, unde se vorbește despre provenirea românilor din romani „provoslavnici” (ortodocși), ar fi fost scrisă de F. Kurițan, de asemenea, după întoarcerea lui din solia din Moldova și Ungaria în 1485. Dar aceasta este incredibil, deoarece Kurițan ar fi trebuit să scrie darea de seamă obligatorie despre solie, așa-numitul, „stateinai spisok” și încă două povestiri – cronică menționată și „Povestirea despre Dracula”, într-un timp scurt îndeplinind, totodată, și funcții de stat. Probabil, că familiarizarea societății moscovite cu scrierile privind Țările Române se datorează încă unei persoane – Elenei, fiica lui Ștefan cel Mare, căsătorită în ianuarie 1483 cu fiul moștenitor al lui Ivan al III-lea – Ioan cel Tânăr. Fiind mare ducesă a Moscovei, după cum s-a menționat în istoriografie (mai ales, L. Cerepnin, N. Kazakova, I. Lurie)²⁷, Elena juca un rol important în viața curții moscovite, printre susținătorii ei politici figurând reprezentanți ai marii boierimi ruse, care optau pentru centralizarea statului (F. Kurițan, fratele său – Ivan Volk Kurițan, Mitiu Konopliov, Vasile Kosoi ș.a.). Aceștia au intrat în contradicție cu clerul conservativ moscovit, care i-a învinuit de „erezie”. O operă literară compusă în acest mediu este „Povestirea despre voinicii („bogatării”) kieveni”. Voinicii o proslăvesc pe „preamărita dreptcredincioasa țariță Elena” și îi raportează despre „serviciul lor domnesc”²⁸.

Era firesc ca anume Elena să-i sugereze lui F. Kurițan ideea de a redacta povestirile românești. Nu este exclus că ea a indicat persoana, capabilă să îndeplinească comanda respectivă. Fiind o principesă erudită pentru timpul său, Elena nu putea să nu cunoască scrierile lui Eufrosin și aspectul lor ideologic. Astfel, la alegerea Elenei sau a lui F. Kurițan, Eufrosin a primit manuscrisul adus de acesta după călătoria sa în Ungaria și în Moldova, pe care l-a redactat în spiritul cerințelor timpului. Putem presupune că Eufrosin (sau însuși F. Kurițan) a adaptat și cealaltă operă de origine românească – „Povestire pe scurt despre domnii moldoveni”, conform cerințelor ideologice ale curții moscovite. Așa a apărut o operă unică, care includea cronică nominalizată și legenda despre obârșia românilor din „romani ortodocși”. Astfel, datorită principesei Elena „Voloșanka” („Românca”), curtea moscovită s-a înrudit cu o dinastie domnitoare (din Moldova) ai cărei strămoși au fost romani. Deci și pe această cale era susținută concepția „Moscova e a treia Romă”. Considerăm că Eufrosin a îndeplinit comanda primită, cel puțin a dus la bun sfârșit „Povestirea despre Dracula Voievod”, deoarece la 1490 este însărcinat să facă încă o copie

de pe această operă. Anume atunci curtea moscovită se pregătea să-l urce pe tronul rus pe urmașul lui Ivan al III-lea – Ivan cel Tânăr, soțul Elenei. „Povestirile...” puteau servi drept exemplu de program al unei conduceri autocratice (despotice), care trebuia să pună capăt frământărilor interne din Marele Cnezat al Moscovei.

Faptul că scrierile menționate mai sus sunt legate de activitatea Elenei „Voloșanca” ar putea să-l demonstreze un manuscris, pe care l-am depistat de mai mulți ani în urmă în Secția manuscrise a Bibliotecii „Saltâkov-Șcedrin” din S. Petersburg Astfel, manuscrisul în cauză conține copiile târzii (probabil, din secolul al XVII-lea) ale „Povestirii pe scurt despre domnii moldoveni”, o scrisoare a lui Ivan al III-lea către Cazimir al IV-lea Iagiellonul (1447-1492), o scrisoare puțin cunoscută a Elenei către tatăl său, Ștefan cel Mare²⁹ ș.a.

Includerea într-un singur codice a „Povestirii pe scurt despre moldoveni” și a scrisorii nominalizate ne face să credem că aceste texte au fost scrise în același timp și erau legate de una și aceeași persoană – Elena „Voloșanca”.

Posibil că, spre deosebire de „Povestirile despre Dracula voievodul” (circumstanțele obținerii acestui text de către solii ruși fiind dificil de stabilit), „Povestirea pe scurt...” a fost înmănată solilor ruși chiar la Curtea de la Suceava. Nu cunoaștem dacă legenda despre Roman și Vlahatca a fost inclusă de la bun început în cronica despre domnii moldoveni sau a fost adusă de solii ruși la Moscova ca o scriere separată. Nu este exclus că F. Kurițan a obținut la Suceava doar această legendă, necesară realizării scopurilor propagandistice deja menționate ale Curții Moscovite, iar cronica propriu-zisă a fost adusă și mai târziu. În orice caz, este clar că legenda în momentul când a devenit cunoscută lui F. Kurițan la Suceava, nu mai era una orală, cum susțin istoricii ruși³⁰. Ea fusese redactată deja în baza unor izvoare scrise. Despre aceasta confirmă, de exemplu, coincidența informației din legendă cu una din *Cronica maghiarilor* că la mijlocul secolului al XIV-lea pe teritoriul Moldovei erau puțini locuitori din cauza vecinătății tătarilor sau că regele maghiar Vladislav Cumanul a dus lupte cu tătarii la Prut și râul Moldova, apoi la Tisa³¹ etc. Informații despre campania lui Vladislav (Laslău) în Moldova găsim, de asemenea, în cronica de mai târziu a lui Gr. Ureche³². Deoarece cronicarul n-a utilizat cronică maghiară, iar referitor la campania lui Vladislav IV face trimitere la „letopisețul moldovenesc” (astăzi dispărut), suntem în drept să credem că Gr. Ureche se baza în descrierea acestor evenimente nu pe tradiția orală, ci pe sursele scrise din perioada precedentă. Numai în completările lui Simion Dascălul la cronica lui Gr. Ureche se face trimitere la cronicile maghiare³³.

Analiza conținutului legendei despre Roman și Vlahatca demonstrează originea ei maramureșeană. Varianta sa inițială, posibil apărută la cumpăna secolelor XIII-XIV, avea drept scop de a crea o bază ideologică pentru lupta românilor din această zonă pentru păstrarea voievodatului lor, care se opuneau tendințelor nobililor maghiari de a-l transforma într-un comitat nobiliar. Prin conținutul său legenda demonstrează că românii maramureșeni, proveniți dintr-un neam ales, aveau și deosebite merite în lupta cu tătarii. Pentru aceste merite ei au fost așezați de regele Vladislav la hotarele regatului în scopul de a ține piept invaziilor tătare. Este important faptul că în acest compartiment al legendei (să-i zicem „maramureșean”) s-a demonstrat că românii sunt de origine romană. Istoricul italian Cesare Alzati consideră că legenda despre Roman și Vlahatca, creată în zona Maramureșului, este o dovadă a conștiinței românilor dintr-o perioadă timpurie asupra originii lor romane³⁴. Posibil că legenda a fost adusă în Moldova de voievozii sau de boierii din Maramureș. Aici ea a fost completată cu descrierea „descălecatului” lui Dragoș-vodă, Dragoș fiind prezentat drept descendent din „vechii romani” de rit ortodox ce îl lega direct pe domnii moldoveni de vechea Romă. Totodată, pentru a demonstra legalitatea ocupării de către el a scaunului

voievodal, se afirma că a fost trimis în Moldova de însuși „Laslău crai” (Vladislav), regele maghiar.

În Moldova legenda, după ce a fost înregistrată de către cronicari, a mai fost completată cu informații din cronicile maghiare și din povestirile orale locale despre luptele populației băștinașe cu tătarii, care, după ce atacau Ungaria, se întorceau prin Moldova. O asemenea povestire orală s-a păstrat în Bucovina până în sec. al XIX-lea³⁵.

În forma redactată în Moldova legenda a fost preluată de soția lui F. Kurițan și dusă la Moscova. Aici, după cum am menționat, ea trebuia să joace un alt rol – cel de a demonstra legătura Curții Moscovite, datorită obârșiei Elenei din „vechii romani” ortodocși, cu Roma antică. Deci legătura directă a marei ducese a Moscovei cu neamul ales al romanilor ortodocși trebuia să demonstreze legitimitatea rolului Moscovei de „a treia Romă” – stâlp al ortodoxiei.

Cu toate strădaniile Elenei de a contribui la consolidarea statului centralizat rus, ea a fost atrasă în luptele pentru puterea de la Curtea Moscovită, generate de intrigi abil dirijate de către soția lui Ivan al III-lea – Sofia Paleolog. La 1502, a fost învinuită de „erezie” impunându-i-se relațiile cu cercul lui Feodor Kurițan. Tot atunci a luat sfârșit și activitatea literară a lui Eufrosin.

Ideile expuse în legenda despre Roman și Vlahatca au fost folosite în perioada care a urmat pentru a consolida concepția că statul moscovit este centru al lumii ortodoxe, iar cele din „Povestea despre Dracula Voievodul” au fost preluate de publicistica rusă din secolul al XVI-lea. Publicistul Ivan Peresvetov, referindu-se la figura domnului Moldovei Petru Rareș, tindea să justifice necesitatea unei cărmuiri autocratice și drepte a statului moscovit în spiritul povestirii despre Dracula.

Intensele relații diplomatice dintre Rusia Moscovită și Moldova au avut drept consecință și îmbogățirea literaturii medievale ruse cu opere și subiecte relevante, provenite din spațiul românesc.

NOTE

¹ H. Pirenne, *La fin du Moyen Age*, vol. I. *La désagrégation du monde medieval (1285-1453)*, Paris, 1931, p. 121.

² *Полное собрание русских летописей*, t. VIII, p. 214.

³ P. P. Panaitescu. Recenzie la: Базилевич К. В., *Внешняя политика русского централизованного государства. Вторая половина XV века*, М. 1952, în „*Studii*”, nr. 1, 1956, p. 178.

⁴ *Полное собрание русских летописей*, t. VIII, p. 214.

⁵ Я. С. Лурье, *Русские современники Возрождения*, Ленинград, 1988, p. 89-135.

⁶ А. А. Зимин, *Рецензия на книгу Р. П. Дмитриевой «Сказание о князьях владимирских»*, în „*Исторический архив*”, № 3, 1956, p. 235-238.

⁷ А. Д. Сиделников, *Литературная история повести о Дракуле*. în „*Известия по русскому языку и словесности*”, Ленинград, 1929, p. 652-659.

⁸ *Повесть о Дракуле. Исследование и подготовка текстов Я. С. Лурье*, М., 1964, p. 42.

⁹ А. Х. Востоков, *Описание Румянцевского музея*, Спб. 1842, стр. 511-512; Л. В. Черепнин, *Из истории общественной мысли в России и Молдавии на рубеже XV-XVI веков* în Сборник „*Вековая дружба*”, Chișinău, 1961, p. 93; *Повесть о Дракуле...*, p. 42-44.

¹⁰ Șerban Papacostea, *Evl mediu românesc. Relații politice și curente spirituale*, București. 2001, p. 127-138.

¹¹ *Ibidem*, p. 128-130. Ștefan Andreescu, *En merge des rapports de Vlad Țepeș avec la Hongrie*, în „*Revue Roumanie d'Histoire*”; XVI, nr. 3, București 1977, p. 507-512.

¹² Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, a. 1324-1881*, I, secolele XIV-XVI, București, 2001, p. 105.

¹³ *Повесть о Дракуле...* p. 144-145.

¹⁴ А. Сидельников, *Указ. соч.*, p. 637-638; *Повесть о Дракуле...*, p. 43.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 42.

¹⁷ P. Olteanu, *Limba povestirilor slave despre Vlad Țepeș*, București 1961, p. 365; N. Smochină, *Elemente românești în narațiunile slave asupra lui Vlad Țepeș*, Iași, 1939; *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București 1959, p. 198-199.

¹⁸ Я. С. Лурье, *Русские современники Возрождения*. Ленинград, 1988, p. 38-88.

¹⁹ *Ibidem*, p. 89-135.

²⁰ P. Olteanu, *Op. cit.*, p. 365.

²¹ А.А.Зимин, И. С., *Пересветов и его современники*, М., 1958, p. 412-414.

²² *Повесть о Дракуле...*, p. 80-85.

²³ *Cronicile slavo-române...*, p. 158-159.

²⁴ А. И. Яцимирский, *Сказание вкратце о молдавских государях в Воскресенской летописи*, Санкт Петербург, 1901.

²⁵ E. Russev, *Cronografa moldovenească din veacurile XV-XVIII*, Chișinău, 1977, p. 50-67.

²⁶ Л. В. Черепнин, *Ук. соч.*, p. 101-102.

²⁷ *Ibidem*, p. 95-102; Н. А. Казакова, *Очерки по истории русской общественной мысли. Первая треть XV века*, М., 1979, p. 91; Е. Л. Лурье, *Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV – начала XVI века*, М., 1960, p. 143.

²⁸ Л. Н. Пушкарев, *Новый список «Сказания о киевских богатырях»*, în „Труды Отдела древнерусской литературы”, вып. IX, М., 1958, p. 370.

²⁹ *Государственная Публичная Библиотека г. Санкт Петербурга Оленинская система, XVIII, 23, л. 553*. Scrisoarea a fost parțial publicată în culegerea *Relațiile istorice dintre popoarele U. R. S. S. și România*, vol. I, М., 1965.

³⁰ *Повесть о Дракуле...*, p. 44.

³¹ *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.*, М., 1976, p. 55-56.

³² Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1971, p. 62; П. Параска, *Внешнеполитические условия образования молдавского феодального государства*, Кишинэу, 1981, p. 42-44.

³³ Gr. Ureche, *Op. cit.*, p. 62-63.

³⁴ Alzați Cezare, *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a Spiritului românesc*, Cluj-Napoca, 1918, p. 74-89; 90-112

³⁵ B. G. Marian, *Legende istorice din Bucovina*, Iași, 1981, p. 19-26.

Valeriu POPOVSCHI

PREGĂTIREA CONSTITUȚIEI REPUBLICII DEMOCRATICE MOLDOVENEȘTI ȘI A CELEI A BASARABIEI AUTONOME

Printre multitudinea de măsuri pe care Republica Democratică Moldovenească le-a întreprins după 24 ianuarie 1918 în vederea organizării vieții sale interne se numără și încercarea de a elabora și adopta o constituție.

Este regretabil faptul că unii istorici chișinăueni interpretează eronat intențiile justificate ale liderilor basarabeni de a elabora la acea etapă o constituție a Republicii Moldovenești, considerându-le drept “cel mai serios argument”¹ în sprijinul concluziei că acești lideri, chipurile, nu doreau atunci nimic altceva, decât “crearea în ținut a unui stat cu adevărat independent”², altfel spus, că unicul lor ideal era independența provinciei. Aluziile sunt pe deplin înțelese, cu toate că e de-a dreptul aberantă încercarea de a demonstra că unirea Basarabiei cu România s-ar fi înfăptuit cu totul din alte motive³. Iată de ce “argumentele” aduse de I. Țurcanu în sprijinul ideii menționate mai sus le considerăm absolut nefondate. Nu poate fi absolutizat faptul că liderii basarabeni au dorit să elaboreze o constituție a Republicii Moldovenești, după cum această dorință nicidecum nu poate servi drept argument că unicul lor ideal ar fi fost “crearea în ținut a unui stat cu adevărat independent”. Or, o

astfel de constituție era necesară, în primul rând, pentru o mai bună organizare a vieții interne a tinerii republici, deoarece se știe foarte bine în ce situație se afla ea atunci. Prin urmare, și în cazul respectiv I. Țurcanu încearcă să aducă argumente “noi” în susținerea ideii sale mai vechi, conform căreia în 1918 unirea le-a fost, chipurile, impusă liderilor basarabeni din exterior, mai exact, de guvernul român⁴.

Ca să vezi, exact aceleași gânduri vis-à-vis de subiectul analizat împărtășește și cercetătoarea A. Skvortova⁵, ceea ce demonstrează că această reprezentantă tipică a școlii istorice sovietice, modificându-și, în noile condiții, tactica, continuă să denatureze faptele în lucrările sale.

Este cunoscut că pentru prima dată în mod oficial chestiunea elaborării unei constituții a Republicii Democratice Moldovenești a fost abordată de către premierul D. Ciugureanu chiar în cadrul ședinței Sfatului Țării din noaptea de 23 spre 24 ianuarie 1918, când a fost adoptată Declarația de independență a statului moldovean. “Premierul Ciugureanu, se spune clar în procesul verbal al respectivei ședințe, salută parlamentul și Republica Moldovenească independentă în numele primului Consiliu de Miniștri ai poporului... apoi se referă la momentul actual, subliniind necesitatea elaborării Constituției și celorlalte legi, a căror lipsă se resimte puternic”⁶.

Ideea a fost, bineînțeles, susținută, cu atât mai mult că cerințe insistente de a “așeza” Basarabia pe baza unor legi noi, ale ei, se făceau auzite încă în perioada avântului mișcării de renaștere națională din ținut⁷.

Documentele și materialele ce ne stau la dispoziție ne permit să tragem concluzia, cel puțin la etapa actuală a investigațiilor, că, în total, au existat două proiecte de constituție ale Basarabiei: unul alcătuit de așa-zisa Societate juridică moldovenească⁸ și altul de Comisia constituțională a Sfatului Țării⁹. La baza lor au fost puse concepții diferite, care, în fond, erau o expresie vie a luptei ce se dădea în societate pentru destinul ținutului.

Proiectul de constituție al Republicii Democratice Moldovenești, elaborat de Societatea juridică moldovenească¹⁰, asupra căruia s-a lucrat îndeosebi pe parcursul lunilor februarie și martie 1918, a fost chiar publicat și în presă¹¹, pentru ca înainte de aprobarea lui de către Sfatul Țării să fie discutat de populație. Însă discutarea n-a avut loc și nici nu avea rost, deoarece între timp s-a înfăptuit Unirea.

În ceea ce privește celălalt proiect de constituție, numit al Basarabiei autonome, pregătit de către Comisia constituțională a parlamentului basarabean, ținem să menționăm că textul lui n-a putut fi găsit la Arhiva Națională a Republicii Moldova, deși în darea de seamă a președintelui acestei comisii, N. Alecsandri, prezentată la 27 noiembrie (10 decembrie) 1918 prezidiului Sfatului Țării se spune că “cele 100 de exemplare ale proiectului în cauză tipărite în limba rusă au fost depuse la cancelaria Sfatului Țării”¹². În urma unor căutări intense, el a fost depistat în unul din fondurile Arhivei Istorice Centrale de la București și publicat acum câțiva ani pe paginile revistei “Patrimoniu”¹³.

Cu părere de rău, la Arhiva Națională a Republicii Moldova n-au putut fi găsite nici procesele verbale ale ședințelor Comisiei constituționale a Sfatului Țării, care, cu certitudine, ar constitui o sursă documentară extrem de prețioasă pentru elucidarea diferitelor aspecte ale problemei respective. Nu este exclus faptul ca și acestea să se afle în vreun fond al Arhivelor de la București, Iași sau din alt oraș.

De subliniat că, spre deosebire de proiectul de constituție al Republicii Democratice Moldovenești, elaborat de Societatea juridică moldovenească, cel alcătuit de Comisia constituțională a Sfatului Țării a fost pregătit după unirea Basarabiei cu România, fapt ce ar putea să genereze fireasca întrebare: de ce a fost nevoie de un astfel de document? Nu e

cazul, bineînțeles, să intrăm în detalii, răspunzând la această întrebare, deoarece se știe că unirea de la 27 martie 1918 a ținutului cu Țara a fost condiționată¹⁴. Prin urmare, acest document avea menirea să consfințească, în corespundere cu condițiile respective, statutul autonom al provinciei în cadrul României întregite. Altceva e că o dată cu anularea, în scurt timp, a celor unsprezece condiții ale unirii, el și-a pierdut actualitatea, nemaifiind adoptat¹⁵. Însă faptul că a fost alcătuit în mare grabă (practic, în primăvara-vara anului 1918, când membrii unor comisii parlamentare, fiind în vacanță, și-au continuat activitatea) demonstrează că, inițial, liderii basarabeni, mai exact, o parte dintre ei, "priveau foarte serios", după cum se exprimă Wilhelmus Petrus van Meurs, autonomia ținutului în cadrul Regatului Român¹⁶.

În același context, prezentăm și componența Comisiei constituționale a Sfatului Țării, care, grație specificului activității sale, ce a început la 11 mai 1918¹⁷, suscită, credem, un interes deosebit: N. Alexandri (președinte), V. Budescu, N. Suruceanu, A. Scobioală, V. Bârcă, T. Bârcă, T. Ioncu, Cr. Cazacliu, V. Diaconovici, T. Moldovan, T. Stanevici, M. Sluțki, P. Manișan, K. Misirkov, A. Osmolovski, M. Starenki, S. Balamez ș.a.¹⁸. Deși, pe parcurs, unii deputați au părăsit-o, din diferite motive, în locul lor fiind cooptați alții, cert este că ea a fost una din ultimile comisii create în cadrul legislativului basarabean. După cum observăm, din componența ei făceau parte și cei trei deputați, care au votat împotriva unirii Basarabiei cu România: A. Osmolovski, M. Starenki și S. Balamez.

Procedând în continuare la o succintă analiză a proiectelor de constituție în cauză, ținem să remarcăm că ele se deosebesc esențial atât după formă, cât și după conținut.

Proiectul de constituție al Republicii Democratice Moldovenești, alcătuit de Societatea juridică moldovenească până la unirea Basarabiei cu România¹⁹, este compus din 10 părți ce includ 81 de articole (sau paragrafe), unele conținând și note explicative suplimentare, și are un caracter destul de democratic. El se impune printr-o autoritate indiscutabilă a legilor: "Republica Națională Moldovenească se guvernează pe temeiul solid al legilor..." (art. 13). Spre deosebire de documentul similar elaborat de Comisia constituțională a Sfatului Țării, care este un proiect de constituție al Basarabiei autonome în cadrul României întregite²⁰, acesta este un proiect de constituție al Republicii Democratice Moldovenești ca stat independent și suveran. Despre aceasta se specifică în art. 2: "Republica Națională Moldovenească alcătuiește un stat independent, unitar și indivizibil, al cărui teritoriu nu poate fi înstrăinat", în art. 79 menționându-se că: "... intrarea Republicii Democratice Moldovenești în vre-o uniune politică cu oricare alt stat... se face prin votul întregului popor (referendum)..."

E curios faptul că nicăeri în document (preambulul lipsește cu desăvârșire și, probabil, nu în zadar) nu se vorbește despre soarta tragică a Basarabiei, care la 1812 a fost ruptă din trupul vechii Moldove și anexată cu forța la Imperiul Rus²¹. Devine clar deci ce fel de forțe din Basarabia au influențat pregătirea proiectului în cauză, deși, repetăm, majoritatea articolelor lui sunt alcătuite în spiritul cel mai democratic. Bunăoară, articolele 20, 24, 31, 35, 36, 37, 38, ce vizează drepturile cetățenești, prevăd că toți cetățenii Republicii Democratice Moldovenești "sunt egali înaintea legilor" (art. 20), "...au libertatea confesiunii cultului..." (art. 24), "... au dreptul la adunări politice pașnice..." (art. 37), "... au voie să alcătuiască diferite obști în scopuri nepotrivnice legilor..." (art. 38), "sunt liberi... să-și arate prin graiu sau prin scris gândurile..." (art. 36), "sunt liberi... să-și aleagă sau să-și schimbe domiciliul și ocupația, să-și dobândească orișunde avere mobilă și imobilă... și să călătorească în afara hotarelor ei..." (art. 35), că "nici un fel de stânjenire sau mărginire a folosirii drepturilor cetățenești nu poate fi impusă cetățenilor prin vre-o altă putere, decât cea juridică" (art. 31).

Într-un articol aparte se menționează că: "Puterea supremă în Republica Națională Moldovenească aparține tuturor cetățenilor ei fără deosebire de proveniența națională și de confesiune și se exercită de ei prin organele arătate de constituție" (art. 11). De fapt, proiectul începe cu compartimentele ce se referă în mod special la teritoriul și cetățenia Republicii Democratice Moldovenești, anume ele prezentând un interes deosebit, deoarece demonstrează (mai ales, cel cu privire la cetățenie) adevărata viziune politică a alcătuitorilor. Spre exemplu, cetățeni ai republicii, conform art. 4, puteau fi: 1) persoanele născute pe teritoriul ei; 2) cei stabiliți aici cu traiul până la 1 ianuarie 1914²², dacă nu și-au scimbat domiciliul; 3) persoanele născute legitim și nelegitim de cei specificați în punctele 1, 2 și 4; 4) cei, care au trecut în supușenia Republicii Democratice Moldovenești pe cale de naturalizare.

Nu vom comenta aceste 4 puncte ale articolului amintit, deoarece este clar că cel mai vulnerabil e punctul 2, care, practic, acordă cetățenie, fără nici o restricție, tuturor urmașilor celor care au invadat ținutul în 1812. De menționat însă că proiectul interzice cetățenia dublă (art. 5), iar celor nou-sosiți în republică cetățenia li se acorda numai după 5 ani de trai aici (art. 7).

Conform art. 42 al proiectului, organul legislativ suprem al Republicii Democratice Moldovenești – Sfatul Țării – se alege pentru o perioadă de activitate de 4 ani și poate fi dizolvat înainte de termen numai în conformitate cu voința sa (art. 81). Se prevede, de asemenea, ca Președintele Sfatului Țării să fie simultan și Președinte al Republicii, care deține întreaga putere executivă în stat (art. 60), este comandantul suprem al armatei și flotei și reprezintă Republica Democratică Moldovenească în relațiile internaționale (art. 62). Președintele Republicii trebuie să depună, la intrarea în exercițiul funcțiunii, următorul jurământ: "Jur solemn că îmi voi îndeplini datoriile de Președinte al Republicii Democratice Moldovenești după cugetul și puterile mele, că voi susține, păzi și apăra Constituția ei" (art. 61).

Doar șase articole (63, 64, 65, 66, 67 și 68) vizează activitatea guvernului Republicii Moldovenești, dar ele, credem, fixează suficient atât competența organului executiv suprem al republicii, cât și raporturile lui cu parlamentul și cu alte structuri ale puterii.

Proiectul în cauză mizează mult pe autoadministrarea locală, prevăzând cele mai largi drepturi pentru organele respective județene, de plasă și orășenești (art. 73, 74, 75 și 76). Prin urmare, se pleda pentru un sistem teritorial-administrativ pe bază de județe, municipii și comune.

Unul dintre compartimentele cele mai mari este cel cu privire la justiție, ceea ce demonstrează opinia alcătuitorilor că în societate trebuie să domine doar legea (a se vedea compartimentul 4).

E semnificativ faptul că în proiect este prezent și un articol special, care se referă la minoritățile naționale (art. 77). Deoarece acesta suscită un interes deosebit, îl reproducem integral pentru a demonstra că și un astfel de document, ca proiectul de constituție al Republicii Democratice Moldovenești din 1918, acorda minorităților naționale cele mai largi drepturi pentru dezvoltarea lor spirituală: "Toate popoarele locuitoare în republică, se spune în acest articol, în afară de egalitatea complectă cetățenească și politică a tuturor cetățenilor, au dreptul de a dispune liber de soarta lor în ce privește cultura:

- a) dreptul de a se folosi de limba maternă în instituțiile locale de stat și obștești, precum și în școli potrivit cu populația, care trăiește în localitatea respectivă;
- b) dreptul de a se da învățătura începătoare în limba maternă;
- c) dreptul de a alcătui instituții, adunări și asociații de tot felul, care au scop să păstreze și să dezvolte limba, literatura și cultura fiecărui popor".

Proiectul de constituție alcătuit de Societatea juridică moldovenească exclude cenzura din viața societății (art. 36) și consfințește "limba moldovenească" ca "limbă oficială" a statului, calitate, în care ea trebuie să devină "obiect de învățatură obligatorie în toate școlile republicii" (art. 78), declară că "proprietatea este inviolabilă" și că exproprierea totală sau parțială se aplică... numai în interes de utilitate publică sub condițiunea unei plăți prealabile..." (art. 34), subliniază că revizuirea parțială sau totală a constituției poate fi înfăptuită nu de parlamentul basarabean, ci numai de Adunarea Constituantă, convocată în strictă corespundere cu buchia legii (art. 80).

Încheind succinta prezentare a proiectului de constituție al Republicii Democratice Moldovenești, elaborat de Societatea juridică moldovenească, nu putem, desigur, să trecem cu vederea multiplele deficiențe pe care le conține, unele chiar esențiale. Conștientizând faptul că e vorba de un document al timpului, încercăm, totuși, să ne pronunțăm și în această privință. Bunăoară, este știut faptul că în 1812 Basarabia nu a fost "unită cu Rusia", după cum se afirmă în art. 1, ci anexată cu forța la Imperiul țarist. În Basarabia nu locuiesc mai multe popoare (după cum se spune în art. 77), ci doar unul singur – poporul român – și câteva grupuri etnice. Proprietatea nu constituie ceva abstract, precum reese din art. 34, ci o noțiune economică concretă, care trebuie specificată. În art. 43 se vorbește atât despre dreptul activ de vot, cunoscut pretutindeni, cât și despre cel pasiv, dar nu se face nici o explicație adăugătoare, care este extrem de necesară în această privință. Trezește nedumerire și faptul (la prima vedere, poate, nu chiar atât de semnificativ) că, începând cu partea I și până aproape de sfârșitul părții a V-a ale proiectului de constituție, textul este împărțit în articole, iar pentru denumirea oficială a statului se folosește noțiunea de "Republică Națională Moldovenească". Totodată, de la sfârșitul părții a V-ea și până la partea a X-ea articolele sunt substituie prin paragrafe, iar în calitate de denumire oficială a statului se utilizează deja noțiunea de "Republică Democratică Moldovenească".

Însă cele mai mari nedumeriri trezește faptul că autorii proiectului nu se pronunță nici într-un fel în privința simbolurilor oficiale ale statului: drapelul, stema și imnul, ceea ce, deja, este un caz eșit din comun²³, care, în viziunea noastră, nu constituie doar o lacună, el putând fi calificat "drept o ignorare premeditată a principalelor simboluri naționale"²⁴. Or, știau foarte bine că după căderea țarismului întreg procesul de renaștere națională din Basarabia, inclusiv deschiderea lucrărilor Sfatului Țării, decretarea R.D. Moldovenești, proclamarea independenței ei etc., s-a desfășurat sub flamura tricolorului și în acordurile melodiei "Deșteaptă-te române".

Cele menționate mai sus demonstrează cu prisosință că în acea perioadă în Basarabia existau destule forțe, cointeresate în înveșnicirea ruperii acestui teritoriu de Patria istorică, inclusiv prin ticluirea unor astfel de proiecte de constituție, în care, pe de o parte, intenționat nu se vorbește despre simbolurile naționale firești, iar pe de alta, parcă se avertiza întreaga mișcare unionistă din provincie că pe altă cale decât cea a referendumului este inadmisibilă unirea Republicii Democratice Moldovenești cu oricare alt stat (art. 79).

Cu toate deficiențele sale, importanța proiectului în cauză, ca document istoric al timpului, este evidentă, deoarece permite a înțelege mai profund realitățile basarabene din anii 1917-1918.

Aceeași valoare istorică o are și celălalt document, similar proiectului de constituție al Basarabiei autonome, elaborat de către Comisia constituțională a Sfatului Țării imediat după Unire²⁵. Constituit din 11 părți, acest proiect, ca și cel alcătuit de Societatea juridică moldovenească, este destul de accesibil și se caracterizează printr-o puternică orientare democratică. Totodată, el se deosebește fundamental de cel pregătit de Societatea juridică

moldovenească prin faptul că reprezintă un proiect de constituție al Basarabiei autonome în cadrul României întregite.

Un loc aparte în acest document, evident, îl ocupă compartimentul ce se referă la organul legislativ suprem al Basarabiei – Sfatul Țării (compart. 3). Conform punctului 2 al lui, Sfatul Țării se alege pentru o perioadă de activitate de numai 3 ani (primul proiect de constituție prevedea 4 ani), urmând de fiecare dată să fie complet reînnoit. De remarcat faptul că înaltul for legislativ basarabean tindea (în corespundere cu punctul 1 al acestui compartiment) să aibă în componența sa deputați de ambele sexe, ceea ce îl deosebea vădit de parlamentul României. Reprezentativitatea provinciei în structurile superioare ale puterii de stat ale României trebuia să reflecte numărul populației acesteia: “Basarabia își păstrează în parlamentul central dreptul la numărul de deputați, proporțional cu populația ei” (punctul 18, compart. III).

În cele 8 articole ale compartimentul IV sunt specificate atribuțiile Consiliului Directorilor, ca organ executiv suprem al Basarabiei, raporturile care trebuie să existe între Consiliu, parlament și alte structuri ale puterii. În această ordine de idei, e semnificativ punctul 6 al compartimentului respectiv, care stipulează că “Directorii sunt obligați să asiste la ședințele Sfatului Țării când acesta din urmă va dori și sunt obligați să dea lămuriri cerute de la ei”. Totodată, în ultimul punct al compartimentului, care stabilește responsabilitatea membrilor Consiliului Directorilor, se subliniază că în cazul săvârșirii în perioada exercitării funcțiilor a unor acțiuni criminale, ei sunt, ca și deputații, deferiți judecării.

Și în acest proiect se mizează mult pe autoadministrarea locală, insistându-se însă asupra necesității menținerii vechilor organe “zemsviale, orășânești și de târguri”, precizându-se că “până la alcătuirea unor legi speciale cu privire la administrația locală zemstviale, orășânească și de târguri” organele respective trebuie să funcționeze pe întreg teritoriul Basarabiei în baza vechii legislații rusești (compart. V). Când anume urmau a fi elaborate “legile speciale privind administrația locală zemstviale, orășânească și de târguri”, nu se indică.

Firește, compartimentul referitor la justiție al proiectului (compart. 6) este printre cele mai mari și unul dintre cele mai importante, el incluzând 14 puncte. “Puterea judecătorească a Basarabiei ca provincie autonomă, se menționează în punctul 1, se realizează în virtutea legii”.

În compartimentul VII sunt precizate principiile de organizare a bisericii din Basarabia, iar în compartimentul VIII, intitulat “Despre școală și învățământul public”, sunt stabilite principiile de funcționare și reglementare a învățământului etc., menționându-se în mod special că “Fiecare naționalitate din Basarabia are drept la școala sa națională, atât primară, cât și secundară, cu obligativitatea studiului limbii Statului în ultimele două clase ale școlii primare și în școala secundară”. Deoarece, în plan spiritual, populația Basarabiei pe parcursul celor peste 100 de ani de dominație țaristă a fost prejudiciată extrem de serios, este explicabil faptul de ce autorii proiectului au rezervat loc și unor astfel de compartimente.

Și proiectul de constituție al Basarabiei autonome, elaborat de comisia constituțională a Sfatului Țării, exclude cenzura din viața societății, acordă cetățenilor ei cele mai largi drepturi și libertăți, inclusiv dreptul grupurilor etnice de a-și dezvolta limba și cultura, anulează pedeapsa capitală, iar într-un articol aparte se subliniază în mod special că revizuirea și modificarea Constituției o poate face doar Sfatul Țării (Vezi compartimentele X și XI). Așadar, acest proiect de constituție, în ansamblu, de asemenea, este democratic. Trebuie subliniat, pe de altă parte, că în el nu se menționează absolut deloc pentru cât timp Basarabiei i se atribuie statutul de provincie autonomă a României, iar în majoritatea articolelor ce vizează

viața politică, social-economică și spirituală accentele se pun pe menținerea specificului basarabean și nu pe intensificarea integrării pe toate căile a ținutului cu România, că populația băștinașă a provinciei proaspăt unite cu Țara este numită “popor moldovenesc” (vezi punctul 3 al compartimentului I) etc. Toate acestea trezesc mari nedumeriri, deși unele explicații în sensul dat sunt făcute în “Partea declarativă” a proiectului respectiv.

În lipsa proceselor-verbale ale ședințelor Comisiei constituționale a Sfatului Țării, putem doar intui că în procesul pregătirii documentului au avut loc discuții aprinse, schimburi de opinii etc. Cu atât mai mult crește, din punctul respectiv de vedere, importanța lui, deoarece reflectă lupta aprigă ce se dădea între diferite forțe politice din cadrul parlamentului basarabean. În general însă e regretabil faptul că la baza acestui document, practic, a fost pus principiul federalismului, care era în contradicție directă cu Legea fundamentală a Regatului român.

Se știe că în virtutea împrejurărilor istorice atât proiectul de constituție al Republicii Democratice Moldovenești, elaborat de Societatea juridică moldovenească, cât și cel al Basarabiei autonome, alcătuit de Comisia constituțională a Sfatului Țării, au rămas doar pe hârtie. Prin urmare, acest stat, atât timp cât a existat, n-a avut o lege fundamentală, ceea ce nu înseamnă că în perioada respectivă în Basarabia a dominat haosul și fărădelegea. În politica internă și externă Republica Democratică Moldovenească s-a condus inițial de Declarația din 2 decembrie 1917²⁶, apoi de cea din 24 ianuarie 1918²⁷. În afară de aceasta, Sfatul Țării a elaborat și a adoptat într-un termen record un șir de legi și hotărâri, care reglementau activitatea în diferite domenii ale vieții politice, social-economice, administrative și spirituale. Enumerăm doar câteva dintre ele: “Legea asupra taxei de expediere a corespondenței poștale și de folosire a telefoanelor”²⁸, “Legea despre impunerea vremelnică a birului asupra depozitelor existente de foi de tutun indigen în Republica Moldovenească”²⁹, “Legea cu privire la impozitul de o singură dată asupra rezervelor existente de vinuri de struguri, fructe, pomușoare și stafide”³⁰, “Legea privind trecerea în proprietatea Republicii Moldovenești a căilor ferate aflate în proprietatea Statului rus”³¹, “Legea privind acordarea unor sporuri la salariu funcționarilor din serviciul poștei și telegrafului”³², “Legea cu privire la reorganizarea comisariatului militar provizoriu”³³, “Legea cu privire la inviolabilitatea persoanei deputatului Sfatului Țării”³⁴, “Hotărârea despre organizarea provizorie a judecătoriei în Republica Moldovenească”³⁵, “Hotărârea cu privire la formarea județului Cahul și refacerea administrației locale în județele Ismail și Cahul”³⁶ etc.

Totodată, alte proiecte de legi și hotărâri importante erau în curs de elaborare, printre care și “Proiectul legii agrare”³⁷, care a fost adoptat, după cum se știe, în toamna anului 1918, iar la 29 noiembrie 1917, în ajunul decretării Republicii Democratice Moldovenești, în urma unor discuții îndelungate în cadrul câtorva ședințe anterioare ale Sfatului Țării a fost adoptat un document de o însemnătate covârșitoare – “Regulamentul cu privire la administrarea Basarabiei”³⁸, special consacrat problemelor administrării ținutului³⁹. El a stat la baza elaborării multor altor hotărâri și dispoziții ale Sfatului Țării, fiind unul din primele documente, care oferă explicații clare referitoare la organele supreme de conducere ale Basarabiei (adică referitoare la Sfatul Țării și Consiliul Directorilor Generali creat ulterior), concretizându-se până la cele mai mici detalii nu numai competența, dar și structura lor, inclusiv structura fiecărei subdiviziuni în parte a guvernului și parlamentului⁴⁰.

Reproducem câteva alineate din “Regulamentul” în cauză, adoptat, reamintim, cu puțin timp înainte de proclamarea Republicii Democratice Moldovenești. Bunăoară, în punctul 1 se subliniază că “Până la convocarea Adunării populare basarabene, puterea supremă în Basarabia aparține organului ținutal – Sfatul Țării”⁴¹. Conform punctului 2, “Organul

executiv al Sfatului Țării este Consiliul Directorilor Generali responsabili de activitatea sa numai în fața Sfatului Țării⁴². “Toată puterea executivă din Basarabia, se menționează în punctul 3, aparține Consiliului Directorilor Generali, care activează pe baza regulamentelor și instrucțiunilor întărite de Sfatul Țării”⁴³. În punctul 4 se spune că “Contactele dintre Sfatul Țării și guvernul central din Rusia se fac prin intermediul Consiliului Directorilor Generali”⁴⁴, iar punctul 5 oferă explicațiile de rigoare privind structura și modalitatea de formare a Prezidiului Sfatului Țării⁴⁵. Celelalte alineate conțin amănunte despre principiile de formare și de activitate ale Consiliului Directorilor Generali⁴⁶, despre structura și sarcinile principalelor subdiviziuni guvernamentale⁴⁷ etc.

Așadar, în baza celor expuse mai sus se poate constata că Republica Democratică Moldovenească n-a avut o lege fundamentală, de care să se conducă în activitatea sa. Încercări de a elabora o astfel de lege însă s-au făcut. Au fost pregătite două proiecte de constituție: unul (până la unirea cu România) de către Societatea juridică moldovenească și altul (după unire) de Comisia constituțională a Sfatului Țării. Dar, în virtutea împrejurărilor istorice, ele nu au fost discutate și aprobate. Prin urmare, în politica internă și externă, Republica Democratică Moldovenească s-a condus de alte legi, hotărâri și dispoziții importante, adoptate de către organele supreme de conducere ale ei – Sfatul Țării și Consiliul Directorilor Generali.

NOTE

¹ Vezi: Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări*, Chișinău, 1998, p. 153; idem, *Mirajul independenței. Republica Democratică Moldovenească între 24 ianuarie și 27 martie 1918*, în “Revista de istorie a Moldovei”, 1993, nr. 4, p.5.

² *Ibidem*.

³ Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări*, p.165–186; idem, *Unirea condiționată a Basarabiei cu România la 27 martie (9 aprilie) 1918*, în “Revista de istorie a Moldovei”, 1994, nr.1, p.3–19.

⁴ “...actul de la 27 martie 1918 a fost, întâi de toate, opera înțelegerii guvernului român de atunci cu centralii...” (Ion Țurcanu, *Unirea Basarabiei cu România. Preludii, premise, realizări*, p. 176, p. 108).

⁵ А. Ю. Скворцова, *О проекте конституции Молдавской республики*, în „Вехи молдавской государственности”. Сборник текстов конституций. Координатор и научный редактор – член корреспондент Академии наук Республики Молдова В.И.Царанов, Кишинэу, 2000, p. 20-26.

⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare A.N.R.M.), Fond 727, inv. 2, dosar. 21, partea 2, f. 220.

⁷ “Cuvânt Moldovenesc”, 9 aprilie, 26 aprilie, 21 mai, 24 mai 1917 etc.

⁸ Anexa nr. 1.

⁹ Anexa nr.2.

¹⁰ Nu cunoaștem nici data exactă a înființării acestei Societăți și nici componența ei.

¹¹ Ziarul “România Nouă” (Chișinău), 14, 15, 18, 20, 21, 22, 23, 25 și 28 martie 1918.

¹² A.N.R.M., Fond 727, inv. 2, dosar 90, f. 24.

¹³ “Patrimoniul”, 1992, nr. 2, p. 144–156.

¹⁴ A.N.R.M., Fond 727, inv. 2, dosar 19, f. 65-65 verso.

¹⁵ Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*. Traducător: Ion Stanciu, Chișinău, 1996, p. 91.

¹⁶ *Ibidem*, p. 89.

¹⁷ A.N.R.M. Fond 727, inv. 2, dosar 19, f. 120-121.

¹⁸ *Ibidem*, dosar 90, f.21.

¹⁹ Anexa nr. 1.

²⁰ Anexa nr. 2.

²¹ Despre aceasta în primul articol se pomenește doar în trecut.

²² În corespondere cu Art. 1 al proiectului de constituție, la stabilirea hotarelor Republicii Democratice Moldovenești trebuiau să fie luate în considerare pământurile ce intrau în componența Basarabiei în 1914, când a început primul război mondial.

²³ Orice lege fundamentală a oricărui stat se pronunță în primul rând în acest sens.

- ²⁴ Valeriu Popovschi, *Reflecții asupra unui proiect de constituție al Republicii Democratice Moldovenești*, în "Revistă de istorie a Moldovei", 1993. nr. 2, p. 52.
- ²⁵ Anexa nr. 2.
- ²⁶ A.N.R.M., Fond 727, inv. 2, dosar 21, partea 1, ff. 74-75; dosar 62, ff. 75-77.
- ²⁷ *Ibidem*, dosar 21, partea 2, ff. 217-218 verso; dosar 62, ff. 81-83.
- ²⁸ *Ibidem*, dosar 60, ff. 1-5.
- ²⁹ *Ibidem*, ff. 5-6; dosar 65, ff. 5-5 verso.
- ³⁰ Gheorghe E. Cojocaru, *Sfatul Țării. Itinerar*, Chișinău, 1998, p. 121.
- ³¹ *Ibidem*, p. 123.
- ³² *Ibidem*, p. 122.
- ³³ A.N.R.M., Fond 727, inv. 2, dosar 21, partea 1, f. 24-25 verso.
- ³⁴ *Ibidem*, dosar 21, partea 2, f. 223 verso.
- ³⁵ *Ibidem*, dosar 63, ff. 1-2 verso, 11-14.
- ³⁶ *Ibidem*, dosar 60, ff. 12-19; dosar 65, ff. 7-13.
- ³⁷ *Ibidem*, dosar 62, ff. 9-17.
- ³⁸ *Ibidem*, dosar 21, partea 1, ff. 51-54, 57-58 verso; dosar 60, ff. 20-26; dosar 65, ff. 15-17. Arhivele Naționale ale României, București, Fond personal "Ion Pelivan", dosar 386, f. 1-9.
- ³⁹ Istoricul Gheorghe Cojocaru subliniază că el e "primul dintre textele oficiale aprobate de adunarea legislativă regională, care stipula mecanismul administrativ al ținutului" (Gheorghe E. Cojocaru, *Op. cit.*, p. 127).
- ⁴⁰ Doar "din considerente tactice documentul nu formula expres... caracterul de putere supremă legislativă a Sfatului Țării. Acest aspect se înțelegea de la sine, odată ce Consiliul Directorilor Generali era declarat puterea executivă în ținut". (Gheorghe E. Cojocaru, *Op. cit.*, p. 35.).
- ⁴¹ A.N.R.M., Fond 727, inv. 2, dosar 21, partea 1, f. 57.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *Ibidem*.
- ⁴⁴ *Ibidem*.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ *Ibidem*, ff. 57-57 verso.
- ⁴⁷ *Ibidem*, ff. 57 verso - 58 verso.

Anexa nr. 1

PROIECTUL DE CONSTITUȚIE AL REPUBLICII NAȚIONALE MOLDOVENEȘTI ALCĂTUIT DE SOCIETATEA JURIDICĂ MOLDOVENEASCĂ

Partea I

Despre teritoriul Republicii Naționale Moldovenești

Art. 1. – Teritoriul Republicii Naționale Moldovenești îl constituie pământurile, care intrau în alcătuirea Basarabiei de la începutul războiului european, anul 1914, și indicate în tratatul de la București din 16 mai 1812, prin care Basarabia, smulsă de la Moldova, a fost unită cu Rusia.

Observare: – În afară de aceasta, în cuprinsul Republicii Naționale Moldovenești pot intra acele ținuturi de lângă hotar în care precumpănește populația moldovenească. Satorirea hotarelor acestor din urmă ținuturi, potrivit cu voința populației locale, trebuie să se facă prin comisii speciale de formațiune mixtă ale căror alcătuiri au a fi hotărâte prin înțelegeri internaționale deosebite.

Art. 2. – Republica Națională Moldovenească alcătuiește un stat unitar, independent și indivizibil, al cărui teritoriu nu poate fi înstrăinat.

Art. 3. – Teritoriul Republicii Naționale Moldovenești se împarte în județe (uezd), județele se împart în plase (volosti).

Partea II

Despre populația Republicii Naționale Moldovenești

Art. 4. – Cetățeni ai Republicii Naționale Moldovenești sunt socotiți: 1) toți cei născuți în ținuturile Basarabiei arătate în Art. 1 al acestei Constituții, dacă ei nu arată, după rânduiala satorită de legi, dorința lor de a renunța la drepturile cetățenești; 2) toți acei care s-au așezat în teritoriul arătat de Art. 1 al acestei

Constituții până la 1 ianuarie 1914 și care nu și-au schimbat domiciliul, dacă ei nu arată, după rânduiala statorită prin legi, dorința de a renunța la drepturile cetățenești; 3) cei născuți legitim și nelegitim de persoane arătate în aliniatele 1, 2 și 4 ale acestui articol; 4) persoanele care intră în supușenia Republicii Naționale Moldovenești pe cale de naturalizare.

Art. 5. – Cetățenii Republicii Naționale Moldovenești nu pot să fie în același timp și supuși ai altor state.

Art. 6. – Câștigarea drepturilor cetățenești pe cale de naturalizare în Republica Națională Moldovenească se face după hotărârea organului ei legiuitor. Naturalizarea se acordă în dividual.

Art. 7. – Cei doritori a primi supușenia Republicii Naționale Moldovenești trebuie prealabil să viețuiască în teritoriul ei 5 ani și după aceea să facă demersuri pentru naturalizare pe lângă organul legiuitor, după care din momentul intrării lor în supușenia Republicii Naționale Moldovenești, ei se eliberează de supușenia către alt stat.

Art. 8. – Cetățenii Republicii Naționale Moldovenești pot să se lepede de drepturile lor cetățenești, dând pentru aceasta declarație în scris guvernului Republicii Naționale Moldovenești, și se vor socoti excluși din numărul cetățenilor Republicii Naționale Moldovenești, după curgerea de 1 an de la data intrării acestei declarații.

Art. 9. – Lepădarea de supușenia Republicii Naționale Moldovenești aduce după sine, pentru cel ce se leapădă, pierderea drepturilor politice și a celor de a ocupa funcții publice, deoarece el se consideră străin.

Art. 10. – Străinii care trăiesc pe teritoriul Republicii Naționale Moldovenești, neavând nici un fel de drepturi politice, nici dreptul de a ocupa funcții publice și, de asemenea, nici cel de a poseda imobile în afară de așezările orășenești, se folosesc în ce privește restul de toate drepturile care le au cetățenii Republicii Naționale Moldovenești.

Observare: Dreptul de a poseda averi imobile în afară de așezările orășenești se poate acorda fiecăruia separat prin orânduirile legislative.

Partea III

Despre puterea suverană a Republicii Naționale Moldovenești

Art. 11. – Puterea supremă în Republica Națională Moldovenească aparține tuturor cetățenilor ei fără deosebire de proveniența națională și de confesiune și se exercită de ei prin organele respective, arătate în această Constituție.

Art. 12. – Organul legislativ al Republicii Naționale Moldovenești și de asemenea organele efective ale administrației și ale autonomiei locale se alcătuiesc din membri aleși pe baza dreptului electoral obștesc, egal și fără deosebire de sex, cu alegere directă și vot secret, pentru care în acele cazuri când au a se supune alegerii trei sau mai mulți membri se primesc principiile reprezentării proporționale.

Partea IV

Despre legi

Art. 13. – Republica Națională Moldovenească se guvernează pe temeiul solid al legilor făcute după orânduiala prevăzută în această Constituție.

Art. 14. – Inițiativa legilor aparține Parlamentului și Consiliului de miniștri.

Art. 15. – Fiecare lege are putere numai pentru viitor, afară de acele cazuri când însăși în lege este stabilit ca puterea ei să se întindă și în trecut.

Art. 16. – Nici o lege nu va poate să fie în contradicere cu Constituția.

Art. 17. – Nici o dispoziție nu poate să capete puterea de lege altfel decât prin întărirea ei de către organul legislativ al Republicii Naționale Moldovenești.

Art. 18. – Legile se publică pentru cunoașterea generală de către Curtea de casație a Republicii Naționale Moldovenești prin tipărire potrivit rânduielii statorite și intră în vigoare peste 10 zile după publicarea lor, dacă însăși în lege nu este arătat un alt termen.

Art. 19. – Hotărârile legislative nu sunt supuse publicării, dacă editarea lor nu s-a făcut în conformitate cu prescripțiunile acestei Constituții sau dacă acele hotărâri ating în vreun punct oarecare spiritul acestei Constituții.

Art. 20. – Toți sunt egali înaintea legilor.

Art. 21. – Legea nu poate fi schimbată decât prin puterea legii.

Art. 22. – Dispozițiile funcționarilor și persoanelor guvernului, care dărâmă legile, nu au putere.

Partea V

Drepturile și libertățile cetățenilor

Art. 23. – Toate privelegiile, deosebirile și denumirile de castă se anulează.

Art. 24. – Toți cetățenii au libertatea confesiunii cultului. Nimeni nu poate fi urmărit pentru credințele și convingerile confesate, nici silit a observa rânduieli religioase; nimeni nu poate fi oprit a părăsi credința împărtășită de dânsul.

Art. 25. – Exercițiul cultului și îndeplinirea rânduielilor religioase, cum și răspândirea credinței împărtășite, sunt libere într-atât, încât actele săvârșite în scopul acesta nu ating legile publice.

Art. 26. – Nimeni nu poate fi pus în urmărire, altfel decât pe baza unui ordin, conform prevederilor legii.

Art. 27. – Nimeni nu poate fi ținut în arest decât pe baza prescripțiilor legii.

Art. 28. – Orice arestat, în oraș sau în localitatea unde rezidă puterea juridică, trebuie, în 24 ceasuri de la arestare, iar în alte localități nu mai târziu decât în 72 de ore din momentul arestării, să fie ori liberat, ori trimis înaintea puterii judecătorești, care e datoare, după cercetarea neîntârziată a împrejurărilor arestării, sau să libereze pe cel deținut, sau să hotărască, arătând motivele, deținerea lui mai departe.

Art. 29. – Oricine ar căpăta cunoștință despre deținerea ilegală a cuiva, are dreptul a declara aceasta judecătorului celui mai apropiat, care după o asemenea declarație cercetează efectivitatea temeiurilor legale pe baza cărora se face deținerea.

Art. 30. – Nimeni nu poate fi judecat de un alt judecător, decât de acela de competența căruia era fapta sa în momentul comiterii sale și nu poate fi supus unei alte pedepse, decât celei care a fost hotărâtă pentru acea faptă în momentul comiterii ei.

Art. 31. – Nici un fel de pedeapsă, stângenire sau mărginire a folosirii drepturilor cetățenești nu pot fi impuse cetățenilor prin vre-o altă putere, decât cea juridică.

Art. 32. – Fără consimțirea stăpânului casei intrarea în ea, precum și facerea de percheziții și de confiscări, nu este permisă altfel, decât în cazurile și pe baza ordinelor prescrise de lege.

Art. 33. – Scrierile particulare, precum și corespondența de orice fel, nu se poate reține, deschide și citi, decât după hotărârea puterii judecătorești în cazurile și pe baza prescripțiilor prevăzute în lege.

Art. 34. – Proprietatea este inviolabilă. Exproprierea totală sau parțială poate să fie aplicată numai în interes de utilitate publică sub condițiunea plății prealabile, sau, în cazuri extreme, după socotirea prealabilă a compensațiunii.

Art. 35. – Orice cetățean al Republicii Naționale Moldovenești este liber, fără ași procura un pașaport sau altfel de dovadă a identității, să-și aleagă sau să-și schimbe liber domiciliul și ocupația, a dobândi orișunde avere mobilă și imobilă, a se deplasa fără piedică înăuntrul republicii și a călători în afara hotarelor ei. Prin lege poate fi mărginit dreptul de a călători peste graniță numai în vederea prevenirii năzuințelor de a evita sarcinile militare sau judecata și urmărirea.

Art. 36. – Fiecare e liber în limitele stabilite de legile civile și penale să arate, prin graiu sau prin scris, gândurile, și de asemenea, să le răspândească prin mijlocul tiparului sau pe altă cale. Cenzura, atât generală, cât și particulară, sau alta, oricum s-ar numi ea, se desființează și nu poate fi restabilită. Pentru delictе sau excese comise pe calea cuvântului vorbit sau tipărit vinovații răspund numai în fața judecății.

§ 37. – Toți cetățenii au dreptul la adunări politice pașnice și fără arme, atât în localuri închise, cât și sub cerul liber pentru a discuta orice fel de întrebare fără a cere permisiune prealabilă. Condițiile anunțării autorităților locale despre adunările ce vor avea loc, precum și stabilirea locurilor pentru adunările de afară se statoresc numai de lege.

§ 38. – Toți cetățenii au voie să alcătuiască obștii în scopuri nepotrivnice legilor penale fără a cere învoire prealabilă. Condițiile înștiințării autorităților despre alcătuirea obștilor și închiderii lor obligatorii în cazurile călcării legilor penale, se statoresc numai prin lege.

§ 39. – Tot prin lege se statoresc condițiile și modul după care obștile primesc recunoașterea de persoană juridică.

§ 40. – Toți cetățenii au dreptul să se îndrepteze către autoritățile statului cu petiții privitoare la nevoile sociale și ale statului.

§ 41. – Toți cetățenii, funcționarii după numire, precum și funcționarii din instituțiile statului au dreptul să alcătuiască asociații muncitorești și să declare greve. Pedepsa pentru călcările de drepturi, săvârșite în timpul grevelor sau cu prilejul lor, se statoreste pe temeiurile generale și niciodată nu poate fi mărită.

Partea VI

Despre puterea legislativă în Republica Democratică Moldovenească

§ 42. – Puterea legislativă în Republica Democratică Moldovenească aparține organului înalt Sfatul Țării, alcătuit din membri aleși pe un timp de 4 ani, după regula arătată în Art. 12 al Constituției prezente.

§ 43. – Dreptul de a lua parte la alegeri în Sfatul Țării îl au toți cetățenii Republicii Democratice Moldovenești fără deosebire de sex, religie și naționalitate. Etatea pentru dreptul activ de alegeri se stabilește cu 21 ani, iar pentru dreptul pasiv de alegeri – cu 25 ani de la naștere până în timpul alegerilor.

§ 44. – Se lipsesc cu dreptul pentru a lua parte la alegeri:

1) cei osândiți prin sentințe judecătorești intrate în vigoare și urmate de lipsirea, în parte sau totală, la toate drepturile sau de unele drepturi de posesiune, pe durata pedepșirii;

2) cei pedepsiți pentru furt, înșelăciune, însușire de avere sau pentru risipirea averii încredințate, pentru ascunderea celor furate, cumpărarea sau primirea în zalog – ca un fel de meserie, a celor de rea credință, pentru potlogărie, cămătărie, mituire și primirea de mită, precum împerecherea și ajutorarea la lucruri netrebnice și pentru faptele, care au avut ca scop călcarea libertății și a rânduialii alegerilor în instituțiile legislative și de sinecământuire până la trecerea unui timp de 6 ani de la ispășirea pedepsei;

3) debitorii declarați ca bancroți de rea credință de către autoritățile judecătorești – până la trecerea termenului de 3 ani de la această declarație;

4) cei declarați după rânduiala stabilită ca imbecili și nebuni, precum și cei surdomuți ce se află sub tutelă.

§ 45. – Dreptul de participare la o secție de alegeri îl au numai fețele puse pe lista de alegători.

§ 46. – Dreptul de a fi ales în orice raion de alegeri îl are orice persoană, care se bucură de dreptul pasiv de alegeri (§ 43-44), chiar de ar fi ea pusă în lista de alegători în alt raion sau chiar de n-ar fi de loc însemnată în aceste liste.

§ 47. – Nu se admit la alegeri persoanele puse pe lista de alegători, care în timpul alegerilor vor pierde drepturile de alegători (§ 44), precum și acei, care în timpul arătat vor fi lipsiți de libertate fie pe temeiul sentințelor judecătorești întrate în vigoare, fie după tragerea la răspundere a lor de către autoritățile judecătorești ca ascunși de oricare crimă cu aplicarea față de ei a arestului preventiv.

§ 48. – Rânduiala alcătuirii izvoadelor de alegători și a alegerilor în Sfatul Țării se statorcesc prin legea pentru alegeri.

§ 49. – Membrii Sfatului Țării primesc indemnizațiile în măsura hotărâtă de lege.

§ 50. – Persoanele din serviciul statului n-au nevoie de concediu pentru anume a intra în Sfatul Țării și în timpul sesiunilor lui se socotesc aflându-se în concediu. Membrii Sfatului Țării, în caz de intrare în serviciul statului sau de avansare după acest serviciu, își pierd mandatele lor, dar pot fi realeși. Persoanele însemnate ca miniștri păstrează toate drepturile de deputați fără a fi realese.

§ 51. – Deputatul Sfatului Țării în timpul sesiunilor poate fi lipsit de libertate numai cu învoirea Sfatului Țării, afară de cazul dacă va fi prins în flagrant delict.

§ 52. – Ședințele Sfatului Țării sunt deschise. Pentru a fi legiuite se cere nu mai puțin de o jumătate de membri.

§ 53. – Sfatul Țării își face însuși regulamentul său.

§ 54. – Sfatul Țării își alege cu vot secret președinte, vicepreședinte și mai mulți secretari.

§ 55. – Membrii Sfatului Țării nu pot fi trași la răspundere pentru votarea sau pentru cuvântările rostite în ședințele lui. Instrucția Sfatului Țării prevede măsurile pentru abuzurile libertății de cuvânt.

§ 56. – Hotărârile Sfatului Țării se iau după majoritatea voturilor. În caz de egalitate de voturi propunerile se socotesc neprimite.

§ 57. – Proiectele de legi pot fi propuse în Sfatul Țării, precum de guvernul republicii, așa și de deputații Sfatului Țării. În acest de pe urmă caz proiectul de lege trebuie să fie iscălit de cel puțin 10 membri din Sfatul Țării.

§ 58. – Bugetul statului se stabilește pe termen cel mult de 1 an, după rânduiala legislativă. Birurile, dările și vămile pot fi stabilite numai după rânduiala legislativă.

§ 59. – Membrii Sfatului Țării pot interpela atât pe miniștri îndeosebi, cât și întreg Sfatul miniștrilor.

Partea VII

Despre stăpânirea Republicii Democratice Moldovenești

§ 60. – Ca președinte al Republicii Democratice Moldovenești este președintele Sfatului Țării, care are puterea împlinitoare a republicii.

§ 61. – Președintele republicii, înainte de a intra în serviciul său, e dator să depună în Sfatul Țării jurământ după formula următoare: "Jur solemn că îmi voi împlini datoriile de Președinte al Republicii Democratice Moldovenești după cugetul meu, după puterile mele, că voi susține, păzi și apăra Constituția Republicii Democratice Moldovenești".

§ 62. – Președintele este înaltul comandant al armatei și flotei Republicii Democratice Moldovenești și reprezentantul republicii în relațiile internaționale.

§ 63. – Puterea împlinitoare în Republica Democratică Moldovenească o reprezintă miniștrii și Consiliul lor.

§ 64. – Președintele Consiliului de Miniștri se alege în Sfatul Țării prin vot secret cu majoritatea voturilor. Acesta invită ca miniștrii, după voia sa, pe fețele care trebuiesc întărite de Sfatul Țării. În cazul când membrii Sfatului Țării, în număr nu mai puțin de 20, vor ridica chestia de încredere față de ministru, aceasta se hotărăște prin vot secret și în caz când majoritatea va arăta neîncredere, ministru se socotește demisionat.

§ 65. – Miniștrii, chiar dacă n-ar fi deputați în Sfatul Țării, pot asista la ședințele lui cu dreptul de vot consultativ. Asistarea ministrului la ședințe e obligatoare, dacă parlamentul va socoti aceasta de nevoie. Miniștrii aleși din membrii Sfatului Țării își păstrează drepturile de deputați.

§ 66. – Miniștrii sunt obligați să răspundă la interelațiile deputaților din Sfatul Țării.

§ 67. – Fiecare ministru îndeosebi e răspunzător: 1) pentru activitatea sa personală, precum și pentru ordinea sale; 2) pentru activitatea și ordinea autorităților supuse lui și făcute pe baza îndreptărilor lui. Ministrul-președinte și toți miniștrii la un loc răspund înaintea Sfatului Țării pentru mersul general al guvernării statului.

§ 68. – Pentru călcările legilor sau drepturilor cetățenilor săvârșite la împlinirea datoriilor, miniștrii sunt supuși răspunderii personale și cetățenești. Pentru călcările cu rea-credință a hotărârilor acestei legi de temelie și pentru păgubirea intereselor statului prin depășirea, neglijența și folosirea în rău a puterii, miniștrii pot fi trași la răspundere de Sfatul Țării cu darea în judecată Curții de casație a Republicii Moldovenești.

Partea VIII

Despre puterea juridică

§ 69. – Persoanele ce împlinesc puterea administrativă a statului nu pot fi însărcinate cu puterea judecătorească.

§ 70. – Instituțiile judecătorești nu pot fi sub supunerea altei puteri, decât a celei judecătorești.

§ 71. – Judecătorii, fără voia lor, nu pot fi, nici demisionați, nici transferați, nici înlăturați de la împlinirea serviciului lor altfel, decât numai după hotărârea judecătii și după temeiurile hotărâte de lege.

§ 72. – Nu se admite nici o excepție de la rânduiala generală a judecătii penale cu participarea după felul crimei și a juraților, afară de cazurile prevăzute în art. 63 al Constituției prezente. Persoanele care se află în serviciu, pentru călcările de lege și de drepturi: cetățenești săvârșite în împlinirea serviciului, sunt supuse răspunderii judecătorești, cetățenești și penale în rând cu ceilalți cetățeni. Pentru a trage în judecată pe funcționari nu se cere nici hotărârea, nici învoirea autorităților lor.

Partea IX

Despre temeiurile sinecârmuirii locale și despre minoritățile naționale

§ 73. – Județele, plasele și orașele alcătuiesc uniuni desinecârmuitoare, care se numesc dietă.

§ 74. – Cercul organelor desinecârmuirii locale se întinde asupra tuturor treburilor ocârmuirii locale, inclusiv și poliția pentru pază și liniște, excluzând numai acele ramuri ale ocârmuirii, care în împrejurările vieții statului de azi trebuie să fie concentrate în mâinile autorităților centrale cu acordarea în folosul desinecârmuirii locale a mijloacelor generale ale statului.

§ 75. – Activitatea reprezentanților locali ai autorităților centrale se reduce la supravegherea, ca activitatea organelor desinecârmuitoare locale să fie potrivită cu legea; hotărârea definitivă pentru controversese ce se ivesc în această privință aparține instituțiilor judecătorești.

§ 76. – Unităților desinecârmuitoare li se dă dreptul de a se înțelege vremelnic sau pentru totdeauna asupra înfăptuirii prin organele comune a unor sau altor probleme ce intră în cercul activității lor.

§ 77. – Toate popoarele locuitoare în republică, în afară de egalitatea completă cetățenească și politică a tuturor cetățenilor, au dreptul de a dispune liber de soarta lor în ce privește cultura:

a) dreptul de a se folosi de limba maternă în instituțiile locale de stat și obștești, precum și în școli potrivite cu populația care trăiește în localitatea respectivă;

b) dreptul de a se da învățătura începătoare în limba maternă;

c) dreptul de a alcătui instituții, adunări și asociații de tot felul, care au de scop să păstreze și să dezvolte limba, literatura și cultura fiecărui popor.

§ 78. – Limba moldovenească, ca limbă oficială a statului, este obiect de învățătură obligator în toate școlile republicii.

Partea X

Despre Constituantă, cercetarea din nou a Constituției și despre dizolvarea Sfatului Țării

§ 79. – Pentru a rezolva chestia despre intrarea Republicii Democratice Moldovenești în vreo uniune politică cu oricare alt stat pe temeiul confederației, federației sau uniunii personale ori reale, trebuie să se facă votarea întregului popor (referendum) la care să ia parte toți cetățenii ajunși la vârsta de 21 de ani fără deosebire de sex, religie, naționalitate.

§ 80. – Pentru cercetarea din nou a Constituției prezente în întregul ei sau numai în parte, se convoacă Constituanta pe temeiurile arătate în art. 12 al Constituției de față.

§ 81. – Sfatul Țării poate fi dizolvat înainte de termen pentru împlinirea însărcinărilor lui numai după voința sa proprie.

(Ziarul "România Nouă", Chișinău, din 14, 15, 18, 20, 21, 22, 23, 25 și 28 martie 1918).

PROIECTUL DE CONSTITUȚIE AL BASARABIEI AUTONOME ELABORAT DE COMISIA CONSTITUȚIONALĂ A SFATULUI ȚĂRII

I. PARTEA DECLARATIVĂ

Comisia constituțional-constituantă a Sfatului Țării, elaborând proiectul constituției Basarabiei ca provincie autonomă a Regatului Român, avea ca punctul de plecare în opera de alcătuire a acestui proiect următoarele premise istorice și social-psihologice:

1. Sufletul colectiv al fiecărui popor se formează în cursul secolelor și nu poate să se schimbe brusc, într-un singur moment istoric, oricât de importante și considerabile ar fi evenimentele ce survin în destinele lui, oricât de mare ar fi cotitura în viața lui politică. Psihologia socială a poporului se făurește în cursul marii lupte istorice, se transmite din generație în generație, și nu poate fi înlocuită de o altă psihologie într-un interval scurt de timp.

2. Ultimii o sută de ani Basarabia a făcut parte din Rusia, a suferit înrăurirea culturii ei și a trăit în acele forme dezvoltate ale societății, care erau rezultat al succeselor societății ruse, obținute încă în decada a 7-ea a secolului al XIX-lea, pe timpul așa-zisei epoci a marilor reforme (zemstva, autonomia orășănească, judecata, școala ș.a.m.d.).

3. Împreună cu poporul rus, poporul moldovenesc a fost părtaș al celui mai mare avânt social, pe care nu l-a cunoscut nici una din celelalte națiuni europene. El a fost participant al marii mișcări, care a zdruncinat toate temeliele orânduirii vechi monarhice și la toate popoarele a aprins o flacără indistructibilă a ideilor și credințelor noi. Din marea revoluție rusă poporul moldovenesc a ieșit cu sentimente democratice, cu o psihologie democratică, cu temeliile democratice ale vieții sociale și cu dragoste pentru libertate. Toate acestea nu trec fără urme în viața poporului, ci imprimă o notă adâncă, de neșters, sentimentelor lui, conștiinței lui, care servesc drept bază moral-psihologică, unică durabilă, a constituției.

4. În sfârșit, nu se poate neglija și faptul că Basarabia, în perioada revoluției ruse, înainte de alipirea sa la România, a trăit două momente istorice extrem de importante care nu puteau să nu lase urme, atât în felul de viață al poporului, cât și în psihologia lui. Proclamarea Basarabiei ca republică democratică introducea și mai profund în conștiința poporului, și întărea în ea, ideea cetățeanului liber și dragostea pentru libertate, afirmate de revoluția rusă. Iar proclamarea Basarabiei ca republică moldovenească independentă, cu organul său de legislație și minister responsabil față de parlament, trezea în populație sentimentul suveranității naționale, scotea pe primul plan voința lui suverană ca unicul izvor și unicul centru al întregii vieți politice a țării.

5. Comisia consideră că o constituție democratică, atât ca formă, cât și în spiritul ei, este unica acceptabilă pentru Basarabia și capabilă să-i asigure o dezvoltare culturală și economică rapidă.

II. DESPRE TERITORIUL BASARABIEI AUTONOME

I. Basarabia, ca provincie autonomă a Regatului Român, este cuprinsă între Prut, Nistru, Dunăre, Marea Neagră și granița veche cu Austria anului 1914.

III. DESPRE PUTEREA LEGISLATIVĂ A BASARABIEI AUTONOME

1. Puterea legislativă a provinciei autonome Basarabia aparține organului ei suprem Sfatul Țării, care constă din deputați, aleși pe baza votului universal, fără diferență de sex, direct, egal și proporțional.

Notă: Ordinea alegerilor și numărul deputaților Sfatului Țării se stabilește printr-un statut special.

2. Sfatul Țării se alege pe termen de 3 ani și de fiecare dată se reînnoiește complet.

3. Sfatul Țării publică legi, care reglementează viața politică, social-economică și culturală a Basarabiei. Se exectează problemele, care au o însemnătate pentru întregul stat, și anume: sistemul monetar, sistemul măsurilor și greutateilor, relații internaționale, problemele dreptului maritim, fluvial, comercial, cambial, militar, miner, vamal, poșta, telegraful și căile ferate, în afară de acele căi, care, având o însemnătate locală, apar pe teritoriul Basarabiei pe calea inițiativei particulare.

Notă: Tariful feroviar special basarabeian intră în vigoare după aprobarea Sfatului Țării.

4. Sfatul Țării votează și dispune de bugetul local, stabilește sistemul impunerilor, votează toate impozitele directe și indirecte, contractează împrumuturi, stabilește monopolurile și determină cota participării la impozite în bugetul Statului întreg.

5. Bugetul se votează anual. Legea ce-l stabilește își are vigoarea numai un an. Bugetul trebuie să fie prezentat spre examinarea Sfatului Țării nu mai târziu de 1 septembrie și aprobat nu mai târziu de decembrie a anului ce precede anual financiar.

6. Dacă Sfatul Țării, din cauza unor împrejurări, nu reușește să studieze bugetul sau nu va găsi de cuviință să-l aprobe, își păstrează vigoarea bugetului anului precedent.

7. Toate proiectele de legi, aprobate de Sfatul Țării, nu mai cer o altă aprobare. Proiectele de legi aprobate intră în vigoare după publicarea lor în anumită ordine.

Notă: Până la deshiderea Senatului toate proiectele de legi aprobate se publică de organul oficial al Sfatului Țării.

8. La 1 octombrie a fiecărui an Sfatul Țării se adună fără nici o invitație, dacă nu va fi convocat în prealabil de lege. Durata și întreruperile sesiunii se stabilesc de însuși Sfatul Țării.

9. Ședințele Sfatului Țării sunt publice. Însă Sfatul Țării are dreptul să declare o ședință închisă conform cu cererea unui anumit număr de membri ai lui, indicat de Statutul Sfatului Țării. După aceasta el hotărăște, prin majoritatea absolută de voturi, în ce ședință, deschisă sau secretă, trebuie să fie examinată chestiunea.

10 Validitatea mandatelor deputaților se stabilește de însuși Sfatul Țării, tot Sfatul Țării primește demisia lor.

11. Nimeni din deputați nu poate fi urmărit sau chemat la instruire în legătură cu părerile lui și cu votarea provocată de îndeplinirea funcțiilor lui.

12. Membrii Sfatului Țării în timpul sesiunii pot fi arestați cu consimțământul Sfatului Țării și în cazul flagrantului delict.

13. După cererea Sfatului Țării, deputatul arestat se eliberează și urmărirea judecătorească se suspendă pe tot timpul cât durează sesiunea.

14. Nici o forță militară nu poate fi introdusă, plasată la uși sau dislocată în jurul clădirii Sfatului Țării, fără autorizația lui.

15. Sfatul Țării alcătuiește singur statutul intern.

16 Membrii Sfatului Țării numiți într-o funcție salarizată de stat, acceptând numirea, își pierd mandatul de deputat și îl pot căpăta numai după o nouă alegere.

17. Sfatul Țării este obligat să studieze și să hotărască în chestia sau proiectul de lege, prezentat de nu mai puțin de 5000 de alegători cu semnăturile lor.

18. Basarabia își păstrează în parlamentul central dreptul la numărul de deputați proporțional cu populația ei.

IV. DESPRE CONSILIUL DIRECTORILOR

1. Toate legile sale și dispozițiile Sfatul Țării le realizează printr-un organ special executiv – Consiliul Directorilor. Numărul Directorilor îl stabilește de fiecare dată Sfatul Țării. Unul din ei este prim-Director.

2. Atât președintele, cât și fiecare din directori aparte, se aleg de Sfatul Țării.

3. Toți directorii poartă o răspundere colectivă pentru politica comună și fiecare aparte pentru acțiunile personale și dispozițiunile sale înaintea Sfatului Țării, care în orice moment poate să retragă încrederea, să-i priveze de putere și să hotărască darea lor în judecată pentru orice acțiune în îndeplinirea funcțiunii și pentru orice dispoziție care aduce prejudicii economice țării, garanțiilor constituționale și prevederilor legilor existente.

4. Acuzarea, inițiată împotriva Directorului Sfatului Țării, poate fi susținută nu numai de acuzatorul public, ci și de însuși Sfatul Țării.

5. Directorii au dreptul să asiste la ședințele Sfatului Țării și trebuie să fie ascultați când vor dori să vorbească.

6. Directorii sunt obligați să asiste la ședințele Sfatului Țării, când acesta din urmă va dori, și sunt obligați să dea lămuriri cerute de la ei.

7. Directorii sunt obligați, după cererea Sfatului Țării, să prezinte toate materialele necesare spre examinarea Sfatului Țării sau a comisiunii numite de el.

8. Directorii și deputații, pentru acțiunile criminale, săvârșite în exercițiul funcțiunilor sau în legătură cu îndeplinirea de către ei a îndatoririlor lor, se judecă de Senatul Basarabean. În cazul când pedeapsa, care îi amenință este legată de pierderea sau limitarea drepturilor civile, dosarul se examinează de Senat cu participarea juraților. În calitate de cameră a dării în judecată pentru asemenea afacerii, figurează Ședința Unită a departamentelor de casație ale aceluiași Senat.

V. DESPRE ADMINISTRAȚIA LOCALĂ

1. Afacerile administrației locale se efectuează de organele autonome: 1) orășânești, 2) de târgușoare și 3) zemstviale.

2. Orașele formează unități autonome: administrațiile autonome orășânești.

3. Târgurile și satele mari, care se disting prin dimensiunile lor, printr-un număr mare de populație sau prin dezvoltarea comercială și industrială, și prin alte condițiuni, care le apropie de așezări orășânești, formează administrații autonome de târguri.

4. Județele și volostele formează unități autonome, denumite zemstve.

5. Organele administrațiilor autonome: zemstviale, orășânești și de târgușoare au un anumit număr de consilieri, pe care îi alege populația pe un oarecare termen pe baza votului direct, universal, egal, secret și

proporțional. Ordinea amănunțită și tehnica alegerilor se stabilește de un regulament special, ce se publică de Sfatul Țării.

6. Ca organ de unificare și coordonare a activității zemstvelor județene și de realizare a măsurilor zemstviale ce privesc întreg teritoriul Basarabiei, va fi zemstva provincială, care va cuprinde un număr stabilit de consilieri care vor fi aleși de adunările zemstviale din sânul consilierilor județeni.

7. Competența organelor sus-menționate ale administrației locale autonome cuprinde tot domeniul gospodăriei și administrației locale, cu excepția numai a acelor ramuri de administrație, care în interesul Statului trebuie să fie concentrate în mâinile guvernului local.

8. Activitatea Consiliului Directorilor și reprezentanților lui cu privire la organele administrației locale (autonome) se reduce la supraveghere asupra legitimității acțiunilor acestor organe; hotărârea definitivă în controverse și dubii aparține instituțiilor judecătorești.

9. Volumul activității organelor zemstviale, orășânești și de târguri ale administrației locale se determină de legi speciale, ce se publică de Sfatul Țării. Notă: Până la alcătuirea legilor speciale cu privire la administrația locală zemstviale, orășânească și de târguri sunt în vigoare legile publicate de guvernul rus împăratească cu toate suplimentările, reducerile și modificările, care au fost decretate de Guvernul Provizoriu și de Sfatul Țării (Regulamentul orășănesc din 11 iunie 1892 cu modificări făcute la 9 iunie 1917, Regulamentul pentru efectuarea alegerilor consilierilor "dumelor" orășânești din 15 aprilie 1917, Regulamentul cu privire la veniturile, cheltuielile, bugetele și dările de seamă ale orașelor din 29 septembrie 1917, Regulamentul cu privire la instituțiile zemstviale, guberniale și județene din 12 iunie 1890 cu modificări făcute la 9 iunie 1917, Regulamentul cu privire la administrația zemstviale a volostelor din 21 mai 1917, Decretul despre efectuarea alegerilor consilierilor zemstviale, guberniali și județeni din 21 mai 1917, Instrucțiunea pentru efectuarea alegerilor consilierilor zemstviale, guberniali și județeni din 17 iunie 1917, Instrucțiunea pentru efectuarea alegerilor consilierilor zemstviale în voloste din 11 iunie 1917, Regulamentul provizoriu despre administrația târgurilor din 15 iulie 1917, Regulamentul Sfatului Țării din 29 ianuarie 1918).

10. Unitățile autonome ale administrației locale au dreptul să încheie înțelegeri provizorii sau permanente cu privire la realizarea comună prin organe comune a unor sarcini, ce intră în competența lor.

VI. DESPRE JUDECATĂ

1. Puterea judecătorească a Basarabiei, ca provincie autonomă, se realizează în virtutea legii: de judecători de pace, ce se aleg periodic de administrațiile locale, zemstviale și orășânești, de congresele judecătorilor de pace, de tribunale, de Camera de judecată și de Senatul de Casație, care își are sediul la Chișinău.

2. Instituțiile și persoanele, care efectuează puterea judecătorească, se supun exclusiv puterii judecătorești locale. Instituțiile și persoanele, care îndeplinesc funcții administrative nu pot primi însărcinări cu caracter judecătorec.

3. Personalul instituțiilor judecătorești generale se aprobă de puterea supremă conform cu propunerile adunărilor generale ale lor prin directorul justiției. Judecătorii de pace se confirmă, după alegerea lor, de către senatul local de casație.

4. Judecătorii nu pot fi, împotriva dorinței lor, mutați, înlăturați sau concediați din serviciul lor, decât după hotărârea judecătorească cu cazuri indicate în lege.

5. Judecătorii primesc salariul prevăzut de lege și nu primesc vreo altă retribuție sau recompense speciale.

6. Toate dosarele în materie civilă, penală, precum și în cea de justiție administrativă, care au ca obiect drepturile politice, intră în competența organelor de judecată în ordinea stabilită de lege și nu se admite nici o excepție din ordinea generală a judecății cu participarea juraților, în afară de cazuri arătate în p. 8 a părții care privește Consiliul Directorilor.

7. Funcționarii tuturor departamentelor, în cazurile de încălcare a legilor și drepturilor cetățenilor pe care o săvârșesc în timpul îndeplinirii serviciului, răspund în fața organelor judecătorești pe picior de egalitate cu ceilalți cetățeni. Pentru darea în judecată a funcționarilor nu este nevoie de rezoluții sau consimțământul prealabil al superiorilor lor. Din acest articol se exceptează cazurile, arătate în p. 8 al părții despre Consiliul Directorilor.

8. Nimeni nu poate fi înlăturat sau absolvit de introducerea în listele juraților pe baza situației sale materiale sau sociale. Ordinea întocmirii listei juraților se stabilește printr-o lege specială.

9. Judecata trebuie să fie orală și publică. Dacă examinarea publică a afacerilor după caracterul lor ar putea aduce prejudicii religiei, ordinii publice sau moralei, organul de judecată ia în această privință o hotărâre specială. La examinarea afacerilor cu privire la crime politice sau făcute prin presă, închiderea ușilor poate fi admisă numai după o hotărâre unanimă a judecății. Hotărârea judecătorească în tot cazul se anunță în mod public.

10. Hotărârile judecătorești, cu excepția celor cu participarea juraților, trebuie să fie motivate.

11. Procedura judecătorească se admite și în alte limbi locale, și în cazul acesta se invită traducători, dacă aceste limbi nu sunt cunoscute judecătorilor.

12. Înființarea comisiilor și organelor de judecată excepționale sub nici o formă nu se admite.

13. În afară de funcții judecătorești în afacerile civile, penale și administrative, Senatul de casație al Basarabiei mai este obligat să publice în ordinea stabilită legile Sfatului Țării, care nu intră în vigoare, decât după promulgarea lor. Nu pot fi publicate legile, dacă ordinea promulgării lor nu corespunde cu prevederile acestei legi fundamentale sau când ele calcă întrucâtva sensul exact al acestei legi fundamentale.

14. Pe lângă organele judecătorești se află parchetul sub supravegherea directă a directorului justiției în funcție de procuror general; fondul indicatorilor și puterea persoanelor aparținând procuraturii se determină de legi respective, care se referă la organizarea justiției și judecății în Basarabia.

VII. DESPRE BISERICĂ

1. Biserica Basarabiei se organizează pe baza a trei principii canonice ale bisericii creștine vechi: 1) principiul neamestecului deplin al Statului în viața internă a bisericii, 2) principiul sobornicității și 3) principiul eligibilității tuturor persoanelor ierarhiei bisericești.

2. Ca cea mai înaltă expresie a constituției bisericești și a vieții bisericești a Basarabiei se prezintă congresul bisericesc, care se adună periodic, nu mai puțin decât o dată în trei ani, și se compune din cler și mireni în proporție egală. Congresul determină toate normele vieții bisericești, care capătă pentru biserica Basarabiei vigoarea și însemnătatea dispozițiilor obligatorii. Acestea nu au nevoie nici de aprobare, nici de consimțământul unei oarecare puteri. Numai acele proiecte de legi ale congresului bisericesc, care pentru realizarea lor cer mijloace materiale, se prezintă Sfatului Țării.

3. Organul executiv al bisericii din Basarabia este Consiliul bisericesc superior, care se compune din mitropolit, din reprezentanții clerului mirenilor ce se aleg de congresul bisericesc în proporție egală.

4. Mitropolitul bisericii din Basarabia se alege de congresul bisericesc și alegerea se confirmă de Sinodul bisericii române.

5. Biserica ortodoxă ocupă în Basarabia o situație privilegiată în comparație cu alte biserici și la ea se adresează guvernul pentru funcționarea actelor, ce cer o sancție religioasă.

VIII. DESPRE ȘCOALĂ ȘI ÎNVĂȚĂMÂNTUL PUBLIC

1. Școala în Basarabia este națională, unică și autonomă.

2. Fiecare naționalitate din Basarabia are drept la școala sa națională, atât primară, cât și secundară, cu obligativitatea studiului limbii Statului în ultimele două clase ale școlii primare și în școala secundară.

Notă: În caz de refuz al părinților de a-și trimite copiii în una din școlile naționale, învățământul se face în limba de stat.

3. Școala fiecărei naționalități este autonomă. Sfatul Țării printr-o lege specială determină principiile de autonomie și descentralizație a administrației școlare.

4. Școala de învățământ general (de cultură generală) este unica. Ea prevede învățământul primar, secundar și superior care constă din patru trepte consecutive: școală primară, progimnaziu și liceu, care dau învățământ secundar, și universitatea.

5. Învățământul primar este obligatoriu pentru toți locuitorii Basarabiei în etate de la 7 și până la 14 ani.

6. Progimnaziul este o continuare directă și terminarea școlii primare și prima treaptă a școlii secundare. Învățământul în progimnaziu este gratuit.

7. Învățământul școlar și extrașcolar se reglementează de legislația Sfatului Țării. Conducerea învățământului se află în mâinile directorului învățământului public și ale organizațiilor obștești, care activează sub conducerea lui.

8. Școlile și cursurile ce dau învățământ special tehnic sau profesional se află sub conducerea departamentelor respective.

9. Orice inițiativă particulară în opera de deschidere a școlilor de toate treptele și tipurile se protejează. Școlile ce se deschid pe această cale se introduc în rețeaua școlară a Basarabiei, se află sub controlul directorului învățământului public și se subvenționează, în caz de nevoie, de guvernul lor.

10. În scopul îmbunătățirii învățământului școlar, Sfatul Țării înființează un fond școlar, care se află la dispoziția și răspunderea directorului învățământului public și se repartizează între naționalitățile Basarabiei proporțional cu numărul lor. Fondul școlar se suplimentează prin prevederea cotelor procentuale din bugetul general pe seama directorului învățământului public. Mărimea cotelor procentuale se determină de Sfatul Țării la publicarea legii.

11. Învățătorii nu pot fi, împotriva voinței lor, mutați sau înlăturați de la îndeplinirea funcțiilor, altfel, decât cu consimțământul sindicatului lor sau conform hotărârii judecății colegilor.

IX. DESPRE SERVICIUL MILITAR

1. Numărul basarabenilor chemați sub armă trebuie să fie proporțional cu chemarea generală a regatului român.

2. Basarabienii chemați sub armă își fac serviciul militar pe teritoriul Basarabiei.

X. DESPRE CETĂȚENII BASARABIEI ȘI DREPTURILE LOR

1. Toți cetățenii născuți în Basarabia, care au locuit pe teritoriul ei ultimii cinci ani înainte de 27 martie 1918, se bucură de drepturi politice în Basarabia.

2. Toți basarabienii sunt egali în fața legii. Toate împărțirile (populației) în stări sociale cu privilegiile lor, toate rangurile și gradele se desființează.

3. Toate naționalitățile care locuiesc în Basarabia, au drepturi egale și fiecare naționalitate are dreptul să apere și să-și dezvolte naționalitatea sa, cultura sa, limba sa.

4. Libertatea personală este garantată. Nimeni nu poate fi urmărit, decât în cazul prevăzut de lege și în forma pe care legea o prevede. Cu excepția cazurilor de flagrant delict, nimeni nu poate fi arestat, decât în urma hotărârii motivate a judecătorului, care trebuie să fie prezentată în momentul arestării sau nu mai târziu decât în 24 ore.

5. Nimeni nu poate fi privat de drepturi și supus pedepsei, altfel, decât în virtutea legii.

6. Locuința este inviolabilă. Nici o intrare în locuință, nici o percheziție, nici o reținere a scrisorilor și scriptelor nu pot avea loc, decât în cazuri prevăzute de lege și în forma ce ea o prevede.

7. Secretul corespondenței prin poștă este garantat. Reținerea scrisorilor se admite numai în cazuri prevăzute de lege.

8. Nimeni nu poate fi privat de proprietatea sa, altfel, decât pentru utilitate publică în cazuri și în moduri stabilite de lege și cu condițiunea recompensei prealabile și juste.

9. Nici un impozit nu poate fi perceput înainte de votarea lui pe cale de legislație.

10. Pedepsa cu moartea și pedepsele corporale sunt abrogate pentru todeauna.

11. Libertatea conștiinței și a confesiunii este absolută. Nimeni nu poate fi silit să facă parte dintr-o biserică, să profeseze o oarecare doctrină religioasă, să îndeplinească unele rituri sau să fie supus la orice pedepse pentru opinii religioase. Exercițiunea drepturilor civile și politice nu poate fi limitată prin dispozițiuni sau condițiuni ca caracter religios.

12. Libertatea îndeplinirii riturilor religioase se garantează în limitele, ce nu contravin ordinea publică și nu prejudiciază bunele moravuri.

13. Fiecare cetățean al Basarabiei are dreptul să-și exprime liber părerea prin cuvânt, prin scris, prin presă și prin arta grafică. Cenzura nu poate fi introdusă niciodată. Orice limitare a libertății presei este posibilă numai pe cale de legislație.

14. Crimele săvârșite prin cuvânt, presă și obiectele de artă grafică se pedepsesc pe baza legilor penale de drept comun.

15. Toți cetățenii Basarabiei au dreptul să se adune fără vreo autorizare prealabilă, pașnic, fără arme, atât în locuințe, cât și sub cerul deschis.

16. Cetățenii Basarabiei au dreptul să înființeze societăți sau asociații cu condițiunea ca să nu fie nimic ilegal în scopurile acestor societăți sau în mijloacele pe care le întrebuințează.

XI. DESPRE REVIZIUREA ȘI MODIFICAREA CONSTITUȚIEI

1) Inițiativa revizuirii și modificării acestei constituții aparține exclusiv Sfatului Țării. Pentru hotărârea despre revizie și modificarea constituției se cere asistența în ședința Sfatului Țării nu mai puțin de două treimi a întregii componente a Sfatului Țării și acceptarea hotărârii cu o majoritate de două treimi a deputaților ce asistă în ședință, și în cazul acesta, odată cu luarea hotărârii, se indică precis și chestiunile, ce urmează să fie revizuite și modificate.

După terminarea sesiunii, Sfatul Țării se dizolvă și în curs de jumătate de an se adună un nou Sfat al Țării de o componență obișnuită, al cărui quorum trebuie să fie nu mai puțin de două treimi ale întregului Sfat. Sfatul Țării astfel convocat, face modificările necesare ale chestiunilor mai înainte indicate și hotărârea se ia cu două treimi ale asistenței de față. Apoi modificările constituției, făcute de Sfatul Țării, se prezintă spre aprobare Parlamentului central românesc, care sau acceptă, sau refuză hotărârile Sfatului Țării, însă nu poate să introducă modificările sale.

(Arhivele Naționale ale României, București.
Fond personal "Ion Pelivan", dosar 419, ff 1-69).

Gheorghe NICOLAEV

UNELE CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA POLITICA STATULUI ÎN
DOMENIUL CONSERVĂRII ȘI VALORIFICĂRII PATRIMONIULUI
ISTORICO-CULTURAL ÎN R.S.S. MOLDOVENEASCĂ ÎN ANII '40-'80
AI SECOLULUI AL XX-LEA

Patrimoniul cultural al Republicii Moldova – parte integrantă a patrimoniului Europei – reflectă istoria populației băștinașe de origine românească, care a conviețuit cu alte etnii în spațiul geografic de la est de Prut mai mult de un mileniu. Având valoare științifică, istorică și artistică, acest patrimoniu servește drept bază pentru studierea istoriei, este utilizat în scopul educației estetice și cultivării conștiinței naționale a neamului.

Reieșind din considerentele menționate mai sus, restaurarea, valorificarea și protejarea monumentelor trebuie să devină factori decisivi în realizarea politicii culturale a Republicii Moldova, care în prezent încearcă cu greu să construiască o societate democratică. În scopul realizării acestui deziderat este necesar, în primul rând, a studia experiența acumulată în domeniul respectiv pe parcursul anilor precedenți, pentru a prelua tot ce a fost pozitiv și a nu repeta greșelile comise.

Importanța monumentelor de istorie și cultură pentru cunoașterea trecutului și educația populației a determinat interesul sporit al cercetătorilor și publiciștilor față de ele. Despre aceasta confirmă apariția unor monografii, culegeri de studii, broșuri, lucrări de caracter general, în care sunt elucidate diverse probleme privind monumentele de istorie și cultură. Au văzut lumina tiparului și lucrări consacrate unor tipuri de monumente aparte – monumentelor de arheologie, istorie, arhitectura și de artă monumentală.

În cadrul Institutului de Etnografie și Folclor al A.Ș. a Republicii Moldova fusese format un sector special, care se ocupa de evidențierea, cercetarea și descrierea monumentelor de cultură. O atenție deosebită a fost acordată cercetării patrimoniului istorico-cultural din nordul și centrul republicii, eforturile soldându-se cu apariția în anul 1994 la editura *Știința* a lucrării de sinteză *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova* (Autori: N. Demcenco, I. Hâncu, T. Nesterov, P. Railean, I. Chirtoagă, I. Bobeico). Unele aspecte ale ocrotirii monumentelor de istorie și cultură au făcut obiectul de cercetare și al subsemnatului¹.

Analizând literatura referitoare la acest domeniu, constatăm că până în prezent nu și-a găsit reflectare suficientă un aspect foarte important al temei și anume politica statului promovată în vederea conservării și valorificării patrimoniului cultural național, el fiind abordat doar tangențial.

Pornind de la necesitatea, actualitatea și utilitatea cercetării problemei în cauză, în studiul de față este întreprinsă o tentativă de a analiza unele aspecte ale politicii statului față de patrimoniul cultural în anii '40-'80, de a descrie impactul acestei politici asupra activității organelor care se ocupau de ocrotirea, conservarea și utilizarea monumentelor de istorie și cultură.

În elucidarea problemei vom ține cont de specificul epocii respective, determinat de regimul sovietic, care a impus societății ideologia și mentalitatea sa. Totodată, vom încerca în baza materialului factologic de care dispunem să reflectăm politica statului în acest domeniu, realizată în interese și scopuri mascate, ascunse de societate, de către cei care se aflau la putere.

Astfel, materialul factologic ne permite a afirma că scopul principal al politicii promovate de către regimul sovietic în această perioadă în R.S.S.M. în domeniul culturii,

inclusiv conservarea și valorificarea monumentelor, a fost înlăturarea elementului național din cultura și spiritualitatea populației băștinașe. O astfel de politică, într-o măsură mai mare sau mai mică, a fost realizată și în alte republici din fostul Imperiu Sovietic. Însă în R.S.S. Moldovenească ea a fost tradusă în viață mult mai consecvent (pentru că lângă hotarele U.R.S.S. și R.S.S.M. se afla România), având menirea de a înstrăina complet populația băștinașă de limba, istoria și cultura sa națională.

O dată cu ocuparea Basarabiei de către trupele sovietice, în anul 1940, și instaurarea regimului sovietic, însoțit de implantarea forțată a ideologiei sale oficiale, care cerea desfășurarea unei lupte intransigente cu tot ce era legat de spiritualitatea religioasă și națională a românilor basarabeni, a început campania de distrugere a monumentelor de istorie și cultură.

În ediția oficială a Guvernământului Basarabiei *Basarabia dezrobită: drepturi istorice, nelegiuiri bolșevice, înfăptuiri românești* (apărută în anul 1942) se menționează că după venirea armatei de ocupație din toate bisericile din Chișinău au fost adunate sfeșnicele, odoarele și veșmintele, care au fost încărcate în camioane și duse în piață, unde au fost aruncate într-o magazie. Tot aici sunt menționate zeci de cazuri de distrugere și de incendiere a bisericilor, de profanare a sentimentelor creștine ale populației băștinașe, odăjdiiile sfinte fiind transformate în costume pentru clovni și mășcărici din bâlciuri etc.

Și monumentele de cultură au suferit, mai ales, în timpul retragerii trupelor sovietice. În republică au fost create detașamente speciale, cărora, în afară de misiunea de a evacua bunurile alimentare și proprietățile mobile, li se pusese în sarcină și distrugerea a tot ce era de preț și nu putea fi luat de către autoritățile sovietice, care se retrăgeau.

De menționat faptul că aceste detașamente și-au îndeplinit perfect misiunea, aruncând în aer, incendiind și distrugând cele mai valoroase clădiri din orașele și centrele județene, multe din ele constituind veritabile monumente de istorie și cultură.

Astfel, la Chișinău a fost incendiată Catedrala, incendiate sau aruncate în aer clădirile în care se aflau: Mitropolia veche, Sala Eparhială, Primăria, Prefectura, Banca Comercială, Banca Basarabiei, Banca Națională, Liceul Militar, circumscripțiile de poliție, Comandamentul Corpului 3 Armată, Inspectoratul poliției, Imprimeria Statului, Uzina electrică, Uzina și depoul de tramvaie, Fabrica de bere, Fabrica de săpun, Fabrica de tutun, Inspectoratul Învățământului, Camera de Comerț, cazarmile, apeductul, toate morile, hotelurile, tipografiile, depozitele, clădirile din piață, sute de magazine și case particulare. În județ au fost distruse în întregime târgurile: Călărași, Hâncești, comuna Lăpușna și satul Bucovăț. În județul Bălți a fost distrus aproape complet orașul Bălți, precum și târgurile: Sculeni, Ungeni, Valea lui Vlad, Râșcani, două biserici, 4 poduri ș.a. Cele menționate mai sus sunt confirmate de mărturisirile unor participanți la operațiile de distrugere.

Este concludentă afirmația arhitectului Valentin Mednec într-un interviu publicat în revista "Orizontul", 1988, nr. 8. La întrebarea jurnalistului, când Chișinăul a fost distrus mai mult – în anii de după război ori în timpul operațiilor militare, el a răspuns: "Chișinău a fost ruinat cu mult înainte de venirea războiului pe străzile lui. Despre toate aceste fapte nu se scrie, însă anume așa a fost în realitate. În 1941 în toate orașele și orașelele din Moldova au fost create batalioane speciale de distrugere a clădirilor. Eu cu mâna mea am aruncat în aer Banca de stat din Bender. La Chișinău a fost deteriorată toată strada Lenin (astăzi bdul Ștefan cel Mare). Pe locul unde acum se află clădirea Comitetului Securității de Stat, pe atunci se înălța cea mai frumoasă casă din oraș – Liceul nr. 2 pentru băieți. A fost dărâmată Casa Eparhială, vestită prin faptul că în sălile ei a concertat Enescu și Șalepin. Au fost ruinate gara și clădirea în care se află în prezent sediul Comitetul Executiv orașenesc de deputați al poporului ș.a.m.d.

Astfel se îndeplinea ordinul lui Stalin de a distruge totul în calea dușmanului. În timpul războiului Chișinăul a fost puțin bombardat, dar, în pofida acestui fapt, a apărut o versiune oficială precum că orașul a fost distrus de bombele inamicului”.

După instaurarea regimului sovietic în Basarabia, s-a început o adevărată ofensivă împotriva valorilor culturale, comune întregului spațiu românesc. Prin decrete speciale a fost lichidat sistemul românesc de instruire și educație, efectuată trecerea forțată de la alfabetul românesc la cel rusesc, limba română fiind pusă, practic, în afara legii. În urma revizuirii fondului de cărți ale bibliotecilor a fost confiscată și scoasă din circulație literatura “străină din punct de vedere ideologic”, majoritatea fiind cărți românești. Românii basarabeni astfel au fost lipsiți de posibilitatea de a se familiariza cu principalele valori din tezaurul bogat al culturii spirituale naționale.

Ulterior, în anii '50-'80, în republică au fost depuse eforturi considerabile în vederea edificării unui nou sistem de instruire și educație școlară (de diferite niveluri) și extrașcolară, prin intermediul unor rețele de așezăminte cultural-educative (cluburi, biblioteci, muzee, cinematografie), mas-media etc. Conform unor directive oficiale, toate activitățile acestora aveau un conținut ideologic pronunțat, fiind permanent implicate în diferite campanii politice, petrecute sub lozincile educării maselor în spiritul patriotismului sovietic și internaționalismului proletar.

În același timp, continua politica de distrugere a patrimoniului care contribuia la păstrarea conștiinței naționale a băștinașilor. Cel mai mult din cauza regimului totalitar comunist au avut de suferit monumentele de cult bisericesc. Politica de distrugere a acestor monumente, fiind reluată după reinstaurarea regimului sovietic în 1944, s-a intensificat, mai ales, la începutul anilor '60, când a fost declanșată o nouă campanie de luptă cu superstițiile religioase. Despre proporțiile acesteia ne vorbesc următoarele cifre. Dacă la începutul anilor '20 în Basarabia (în hotarele de astăzi ale Republicii Moldova) funcționau 1500 de biserici de diferite tipuri, apoi către sfârșitul anilor '70 au rămas doar 836², adică au fost nimicite aproape jumătate din toate clădirile bisericesti. Dintre bisericile rămase numai 204 funcționau, restul 632 au fost scoase de la evidentă, fiind lăsate în mila organelor de partid și de stat din raioanele și orașele republicii³. În 111 edificii de cult au fost organizate muzee, cluburi și săli sportive, iar 133 erau folosite în calitate de depozite și pentru alte necesități de gospodărire⁴. Și dacă aceste clădiri erau măcar câtuși de puțin reparate, apoi celelalte 380 edificii, care au rămas pustii, au fost condamnate la distrugere sigură.

Din cauza nerestaurării la timp s-au distrus astfel de monumente prețioase ca bisericile din lemn, datate din secolul al XVIII-lea, din satele Zastânca (r-nul Sorooca) și Rotunda (r-nul Edineț). La mijlocul anilor '80 continuau să se ruineze bisericile de acest tip din satele Sudarca, Braicova (r-nul Dondușeni), Calarașovca și Cârbova (r-nul Ocnîța), satul Petrușeni (r-nul Râșcani) ș.a. Într-o stare deplorabilă se găseau majoritatea complexurilor monastice, sute de biserici din piatră, ridicate în secolul XVIII – începutul secolului XIX, multe din care nici nu erau luate sub ocrotirea statului.

În urma închiderii și demolării în prima jumătate a anilor '60 a unui număr mare de biserici și mănăstiri au fost pierdute pentru totdeauna sute și mii de cărți vechi, icoane și alte obiecte de cult prețioase. Dintre bibliotecile mănăstirilor a fost salvată ca prin minune doar una – cea de la mănăstirea Noul Neamț, care astăzi prezintă un adevărat tezaur cultural al Republicii Moldova.

O parte din obiectele de cult de valoare, după închiderea și demolarea bisericilor, s-au păstrat datorită faptului că în a doua jumătate a anilor au fost achiziționate de către unele instituții de stat, fiind depozitate în Muzeul de Arte Plastice ș.a. Multe însă, prin diverse

metode, au nimerit în mâinile membrilor expedițiilor, organizate de Centru, și au fost duse pentru totdeauna peste hotarele republicii. Într-un studiu am mai scris despre aceste expediții, trimise de Centru în scopul achiziționării din biserici a icoanelor și a altor obiecte de preț, de asemenea și despre cercetările arheografice efectuate în satele republicii de către diferite instituții științifice și de învățământ centrale din fosta U.R.S.S., care au evidențiat sute de cărți vechi și manuscrise, ce au stat la izvoarele culturii noastre naționale și sunt monumente de istorie și cultură fără de preț, dar care au fost duse din Moldova.

Din lipsă de spațiu nu vom aduce multe detalii privitor la soarta pe care au avut-o monumentele de cult bisericesc și, în general, monumentele de arhitectură și la încercările zadarnice întreprinse de unele organe de resort pentru a stăvili procesul de distrugere a acestora. Ne vom referi doar la informația oficială a Ministerului Culturii din R.S.S.M., datată din anul 1987, în care se menționează că în republică anual erau demolate în medie 10 clădiri-monumente, iar în total către acest an fiind pierdute pentru totdeauna 350 de monumente de istorie și cultură, 80% din numărul clădirilor-monumente aflându-se în stare de distrugere⁵. Într-o stare deplorabilă se aflau majoritatea conacelor și parcurilor, care nu erau luate sub ocrotirea statului, multe din care aveau o deosebită valoare istorică, arhitecturală și estetică. Datorită reconstrucției intense a satelor și construcției de case particulare, către sfârșitul perioadei investigate erau pe cale de dispariție și majoritatea monumentelor de arhitectură populară din sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea (case cu coloane de piatră încrustate, beciuri, fântâni ș.a.) din zona râului Răut, care, după cum afirmă specialiștii, nu au analogie în lumea întreagă. Muzeul de Arhitectură și Etnografie a Satului sub cerul liber, despre care mult s-a discutat în instanțe încă la sfârșitul anilor '50, unde puteau fi păstrate aceste monumente, așa și n-a fost creat.

În aceeași situație deplorabilă se aflau și majoritatea monumentelor arheologice din republică. Astfel, de exemplu, au fost cu totul distruse cetățile de pământ de lângă satele Ofatinți, raionul Râbnița, Echimăuți, Păpăuți și Țareuca, raionul Rezina, Lucașovca, raionul Orhei, Calfa, raionul Anenii Noi, Costești, raionul Ialoveni. Parțial au fost distruse și continuau să se distrugă, ca urmare a activității gospodărești, horodiștile de la Lipnic, raionul Ocnia, Cunicea și Rașcov, raionul Camenca, Olișcani, raionul Șoldănești. În anii '50-'70 au fost distruse, de asemenea, multe movile. Cercetările la fața locului au demonstrat, de exemplu, că în raionul Camenca din 133 de movile au rămas 95, iar în raionul Râbnița din 120 – numai 63⁶.

O pierdere irecuperabilă pentru știința și cultura Moldovei este distrugerea așezărilor (horodiștilor) culturii getice. Din 50 de cetăți getice către mijlocul anilor '80 sub ocrotirea statului au fost luate doar 17, iar celelalte au fost, practic, șterse de pe fața pământului⁷. Din 27 movile în or. Chișinău s-au păstrat către această perioadă numai 7⁸. Într-o stare de ruinare intensă se găseau monumentele unice din rezervația-muzeu "Orheiul Vechi" și construcția unică de apărare din pământ la sudul republicii – Valul lui Traian, care a fost luat sub ocrotirea statului numai la mijlocul anilor '70, până la acest moment fiind aproape în totalitate distrus.

De menționat și faptul că în perioada respectivă o parte din monumente, inclusiv de cult bisericesc, s-au bucurat din partea organelor statale de o anumită atenție, ele fiind (deseori cu întârziere și cu mari dificultăți) reparate și restaurate, unele chiar și de câteva ori. Printre acestea sunt catedrala din or. Chișinău, biserica Adormirii Maicii Domnului, biserica Bunăvestirii, biserica Constantin și Elena, biserica Grecească, biserica Armenească din or. Chișinău, biserica Adormirii Maicii Domnului din Căușeni, împodobită cu pictură din fresce ș.a., dintre care unele au fost transformate în săli de expoziții și în muzee.

Dar acestea au fost doar cazuri aparte, atitudinea organelor de partid și de stat față de monumente de cult bisericesc rămânând nepăsătoare. Astfel, analiza lucrărilor efectuate de către Combinatul de Restaurare al Ministerului Culturii al R.S.S. Moldovenești în anii '70-'80 demonstrează că au fost reparate și restaurate numai o parte neînsemnată a acestora, în care se preconiza să fie organizate muzee, expoziții etc., majoritatea însă, fiind lăsate în voia soartei și fiind supuse deteriorării lente.

La baza politicii în domeniul evidențierii, ocrotirii și restaurării monumentelor de istorie și cultură chiar de la bun început au fost puse principii, care neglijau evenimentele și personalitățile marcante din istoria neamului. De primă importanță erau considerate monumentele în legătură cu războaiele țariste de cotropire, cu evenimentele revoluționare și legate de războiul din perioada 1941-1945. De exemplu, în lista monumentelor de istorie, aprobată la 20 august 1949, care includea 14 monumente, numai 2 erau dedicate personalităților de vază din istoria Moldovei: monumentul lui Ștefan cel Mare din Chișinău și monumentul lui Vasile Lupu din Orhei⁹.

În listele monumentelor, aprobate prin hotărârea Guvernului din 21 iulie 1953, numărul monumentelor de istorie de importanță republicană, luate sub ocrotirea statului (fără monumentele de arheologie), s-a majorat de la 14 până la 25. Astfel, numărul monumentelor în legătură cu războaiele ruso-turce a sporit cu 2 monumente, cu evenimentele revoluționare și războiul civil – cu 6 (cinci monumente luate sub ocrotirea statului erau legate de numele lui Gr. Kotovski). Însă în lista menționată n-a fost inclus nici un monument, consacrat personalităților de vază din istoria neamului, mai mult ca atât, monumentul lui Ștefan cel Mare din Chișinău și cel al lui Vasile Lupu din Orhei, prezente în lista din 1949¹⁰, au fost excluse din această categorie.

Ulterior lista monumentelor luate sub ocrotirea statului a fost completată substanțial, dar situația nu s-a îmbunătățit cu mult. În lista aprobată la 22 octombrie 1971 din 67 monumente luate sub ocrotirea statului (fără monumentele arheologice), 8 erau dedicate războaielor ruso-turce, 6 lui A.S. Pușkin, 8 clasicilor marxism-leninismului, 18 – evenimentelor legate pe mișcarea revoluționară, eroilor războiului civil și luptătorilor pentru Puterea sovietică în Moldova, 8 ostașilor căzuți în războiul din 1941-1945, 7 – altor evenimente și personalități și doar 12 – personalităților de vază din cultura și istoria Moldovei¹¹.

Principiul vicios care a fost pus la baza activității de ocrotire a monumentelor de istorie și cultură a fost și mai consecvent promovat în activitatea de creare a noilor monumente. În anul 1986, de exemplu, de către Combinatul de cercetare și restaurare a monumentelor au fost îndeplinite lucrări de sculptură la 36 obiective (în sumă de 152 mii rub.), dintre care 34 erau monumente ale ostașilor căzuți în timpul războiului din anii 1941-1945, ale clasicilor marxism-leninismului, personalităților legate de revoluția din octombrie 1917 și de războiul civil, personalităților din istoria și cultura Rusiei etc. și doar 2 monumente erau consacrate personalităților din istoria și cultura națională (bustul poetului E. Bucov și un postament pentru bustul scriitorului C. Stamati). Astfel, în anii '70-'80 în republică au fost create sute de monumente, care nu au aproape nimic comun cu istoria și cultura poporului băștinaș, pentru care au fost cheltuite resurse materiale și financiare enorme, care, de altfel, puteau fi utilizate la conservarea și restaurarea adevăratelor monumente de istorie și cultură, aflate în proces de distrugere intensă.

Totodată, trebuie de subliniat, că, începând cu perioada dezghețului hrușciovist, în pofida politicii promovate de către organele de partid și sovietice cu privire la monumente, în R.S.S.M. au fost înălțate și monumente, care contribuiau la dezvoltarea culturii și conștiinței naționale ale băștinașilor. Printre ele menționăm monumentul lui C. Stamati,

dezvelit în 1957 la Ocnîța, "Aleea clasicilor literarii moldovenești", deschisă la 29 aprilie 1958 în Parcul Central al capitalei, unde pe postamente de granit au fost instalate busturile de bronz ale fruntașilor literarii românești D. Cantemir, N. M. Spătaru, Gh. Asachi, C. Stamati, M. Eminescu, V. Alecsandri, I. Creangă, A. Hâjdău, B.P. Hasdeu ș.a.

Însă numărul monumentelor de acest fel în comparație cu cel al monumentelor, înălțate în conformitate cu principiile ideologiei comuniste, era foarte mic.

O atenție deosebită în perioada respectivă se acorda ocrotirii și amenajării locurilor unde au fost înmormântați ostași ai Armatei Sovietice. Drept rezultat, până în 1963 a fost terminată, în linii generale, reînhumarea osemintelor ostașilor căzuți și înmormântați în afara localităților, osemintele din mormintele individuale au fost transformate în morminte frățești. În toate raioanele republicii aceste monumente au fost înregistrate și s-au alcătuit "Cărți ale memoriei", mormintele au fost luate sub patronaj de către școli, întreprinderi, colhozuri, sovhozuri. Această practică pozitivă purta însă un caracter unilateral, întrucât în perioada respectivă s-a făcut totul pentru a exclude din memoria oamenilor, în special, a tinerei generații, amintirea despre ostașii basarabeni, care au luptat de partea Armatei Române, jertfindu-și viața pentru independența și integritatea Patriei.

Analizând starea în care se găseau majoritatea monumentelor de istorie și cultură către mijlocul anilor '80, constatăm că activitatea de ocrotire a monumentelor se afla sub orice nivel. Deși în anii '40-'80 guvernul republicii a adoptat 25 de hotărâri privind conservarea și valorificarea patrimoniului cultural, ele, practic, nu se îndeplineau. În această perioadă au fost, de asemenea, elaborate și adoptate două legi despre ocrotirea și folosirea monumentelor de istorie și cultură (prima în decembrie 1969 și a doua în decembrie 1977), funcționarea cărora s-a redus, de fapt, la zero. După adoptarea *Legii despre ocrotirea monumentelor de istorie și cultură* din 27 decembrie 1977, timp de zece ani n-a fost niciodată folosită pentru sancționarea administrativă, penală ori materială a încălcărilor ei, cu toate că au fost înregistrate numeroase cazuri de distrugere a monumentelor cu valoare de unicat. Astfel, legea, menită să devină garant al ocrotirii moștenirii istorico-culturale, a fost totalmente ignorată. În legătură cu cele menționate, s-ar putea presupune că hotărârile și legile cu privire la ocrotirea monumentelor se adoptau doar pentru a crea impresia că partidul și statul au grijă de patrimoniului cultural și, astfel, era indusă în eroare opinia publică, în primul rând, intelectualitatea.

Despre atitudinea adevărată a regimului sovietic față de patrimoniul cultural vorbesc alocările mijloacelor. Insuficiența acestora a determinat, în mare măsură, situația deplorabilă a monumentelor de istorie și cultură. Pentru ocrotirea monumentelor de istorie și cultură în Moldova s-au alocat cu mult mai puține resurse decât în alte republici unionale. În Letonia, de exemplu, în a doua jumătate a anilor '80 pentru restaurarea vestigiilor trecutului anual erau prevăzute aproximativ 6 mln. rub., în Estonia și Armenia – câte 7 mln., în Lituania – 13 mln. rub. pe an, în timp ce în R.S.S. Moldovenească această cifră alcătuita numai 700 mii rub.¹². Astfel, într-un singur an în republicile menționate pentru ocrotirea monumentelor s-au alocat mai multe resurse decât au fost alocate în R.S.S.M. pe parcursul anilor '40 – mijlocul anilor '80.

Erau reduse și capacitățile de producție ale Combinatului de restaurare, care nu avea pentru aceasta nici bază tehnico-materială suficientă, nici specialiști calificați, de aceea, nu se îndeplineau toate comenzile și nu se valorificau toate mijloacele alocate pentru restaurarea monumentelor. În 1974-1979, de exemplu, n-au fost valorificate 1 mln. 280 mii ruble, alocate de către Societatea de ocrotire a monumentelor, sau 58% din toate veniturile Societății¹³.

Deși mijloacele financiare alocate de către stat pentru ocrotirea monumentelor erau mult mai reduse decât în alte republici unionale, ele se utilizau, în special, pentru conservarea

și restaurarea monumentelor în legătură cu războaiele țariste de cotropire, evenimentele revoluționare și războiul din 1941-1945, celor înălțate clasicilor marxism-leninismului și a altor monumente, care au puține tangențe cu istoria și cultura națională a populației autohtone. Anume grija față de aceste monumente a constituit, de fapt, conținutul principal al activității desfășurate de către organele de resort întru îndeplinirea hotărârilor partidului și guvernului privind ocrotirea monumentelor în republică.

Neajunsurile mari în activitatea de ocrotire și de restaurare a monumentelor au fost determinate, în mare măsură, de incapacitatea Ministerului Culturii al R.S.S. Moldovenești de a organiza controlul eficient de stat asupra respectării de către întreprinderi, organizații, instituții și cetățeni a regulilor de ocrotire, exploatare și restaurare a monumentelor de istorie și cultură. Nu-și îndeplineau funcțiile lor nici sovietele locale de deputați ai poporului, care nu întreprindeau aproape nimic în acest domeniu. Despre aceasta confirmă și faptul că problemele legate de păstrarea și folosirea rațională a monumentelor se examinau la sesiunile și ședințele comitetelor executive extrem de rar. Mai mult ca atât, nu erau rare cazurile când aceste organe de stat pricinuiau daune moștenirii istorico-culturale. Controlul efectuat de către inspecția Ministerului Culturii în 1984-1985 a constatat că în comitetele executive raionale lipseau listele complete ale monumentelor luate sub ocrotirea statului, toată responsabilitatea pentru starea monumentelor și respectarea legislației cu privire la monumente era pusă în seama secretarilor responsabili ai secțiilor raionale ale Societății Moldovenești de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură, care, de fapt, nu puteau exercita controlul de stat asupra stării monumentelor de istorie și cultură.

Lipsa unui control de stat efectiv din partea Ministerului Culturii și a comitetelor executive ale Sovietelor raionale (orașenești) de deputați ai norodului, eschivarea secțiilor raionale de cultură de la problemele de ocrotire a monumentelor, indiferența și iresponsabilitatea din partea arendașilor monumentelor de istorie și cultură, au dus la încălcarea regulilor de folosire a monumentelor și la distrugerea multora din ele.

Procesul catastrofal de distrugere a monumentelor s-a intensificat și din cauza valorificării intense a pământului, construcției de noi întreprinderi, reconstrucției orașelor etc. Multe monumente vechi și cele arheologice, unele existând mii de ani, au fost supuse unui proces intens de distrugere.

Cauzele care au dus la înrăutățirea activității de ocrotire a monumentelor sunt multiple. De menționat, în primul rând, manifestările proletcultiste, care, deși condamnate oficial de către partid, s-au manifestat din plin în republică, contribuind la distrugerea multor monumente, în special, a clădirilor de cult. O altă cauză o constituie greutățile economice, caracteristice întregii perioade de dominație a sistemului administrativ de comandă socialist cu economia sa neefectivă.

Trebuie menționată și atitudinea nepăsătoare față de monumente a persoanelor, care ocupau posturi de comandă în verigile superioară și medie, ale organelor puterii de stat, persoane educate în spiritul neglijării și indiferenței față de tot ce este vechi, față de istoria și cultura adevărată a neamului.

În afară de cauzele sus-numite, există una, care în documentele oficiale se amintea foarte rar, despre care aflăm dintr-o informație trimisă de către Societatea Moldovenească de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură pe adresa Prezidiului Sovietului Suprem al R.S.S.M. în septembrie 1976, semnată de președintele acestei societăți, G. Remenco, în care se menționa următoarele: *В некоторых случаях приходилось сдерживать порыв, занимать позицию выжидания тогда, когда мы чувствовали возможность проявления местного национализма, связанного с памятниками, или когда*

чувствовали, что слишком рьяно ратуют за наше дело представители религиозных культов¹⁴. În acest mic alineat este concentrată, de fapt, chintesența politicii organizației de partid republicane, a organelor de stat și, parțial, a celor obștești față de patrimoniul național-cultural, politică care, în ultimă instanță, a determinat soarta monumentelor de istorie și cultură în perioada supusă investigației.

Deci vina pentru starea precară a monumentelor de istorie și cultură din republică o poartă regimul sovietic, care nu numai că n-a fost în stare să păstreze moștenirea cultural-istorică a poporului, dar a creat condiții prielnice (ideologice, organizatorice ș.a.) pentru distrugerea a zeci și sute de monumente arheologice, de arhitectură, istorie, artă populară ș.a. Deși au fost adoptate zeci de hotărâri guvernamentale și de partid, elaborate legi și create organe de stat și obștești cu funcții de ocrotire a monumentelor, în republică nu s-a înregistrat un progres evident în acest domeniu.

Existența politicii vicioase a regimului sovietic în domeniul ocrotirii și dezvoltării patrimoniului cultural în R.S.S.M. este confirmată și de alocațiile financiare de către stat pentru achiziționarea operelor muzicale și de artă (care, de asemenea, fac parte din patrimoniul cultural), comparativ cu alocațiile în alte domenii ale vieții spirituale (învățământ, lucrul de iluminare culturală etc.). Astfel, în anii '60-'80 după volumul de alocații financiare pentru instituțiile școlare și extrașcolare (cluburi, biblioteci, muzee) Republica Moldova se găsea pe locurile de frunte în comparație cu alte republici din fosta U.R.S.S., însă după alocațiile pentru artă totdeauna s-a aflat pe ultimul sau penultimul loc, ponderea acestor alocații în suma totală a cheltuielilor bugetului de stat scăzând în perioada anilor 1960-1985 de trei ori (de la 0,55% până la 0,17%)¹⁵.

Cauza acestei disproporții este evidentă: în instituțiile școlare și extrașcolare elementului național i se acorda o atenție minimă, ele fiind transformate în centre de propagare a valorilor ideologice comuniste, însă în artă, acest element este mai pronunțat, întrucât adevărata creație artistică întotdeauna s-a bazat pe valorificarea tradițiilor naționale. Aceeași situație o vom sesiza, dacă analizăm politica regimului sovietic în pregătirea cadrelor artistice, care nemijlocit au menirea de a îmbogăți patrimoniul cultural-național prin crearea unor noi valori spirituale. Elocvent în acest sens este exemplul activității pe parcurs de peste 30 de ani a Conservatorului de Stat din Moldova (din 1863 – Institut de Arte, transformat în 1984 din nou în Conservator de Stat). Ponderea băștinașilor în numărul studenților Conservatorului pe întreg parcursul anilor '40-'60 nu a depășit limita de 10-35%, planul de înmatriculare fiind îndeplinit pe baza alogenilor din capitală, din orașele și raioanele republicii și, în mare măsură, a celor veniți de peste hotarele ei. Ponderea băștinașilor la specialitățile Conservatorului a atins 50% numai către sfârșitul anilor '80. În timp ce la specialitatea "Lucrător pentru instituțiile de iluminare culturală", ca la alte specialități din instituțiile de învățământ superior, care nu erau sau erau mai puțin legate de creația în domeniul artei și culturii naționale, ponderea studenților băștinași a fost maximală în întreaga perioadă de activitate a acestor instituții¹⁶.

În acest context s-ar putea de menționat și faptul că la cele mai prestigioase specialități ale Conservatorului, cum sunt "Pianul" și "Scripca", erau primiți foarte puțini moldoveni. Astfel din 70 de specialiști, care au fost pregătiți la Institutul de Arte în anii 1960-1969 la specialitatea "Fortepiano", numai 3 au fost de naționalitate români, iar din 41 absolvenți la specialitatea "Scripca" doar 5. Din rândul băștinașilor se completeau, îndeosebi, specialitățile la instrumentele de suflat sau la așa-zisele instrumente populare (baianul și acordeonul), care erau, de fapt, instrumente populare ruse, și nu moldovenești¹⁷.

Drept rezultat al unei astfel de politici, în Uniunea Compozitorilor și în Uniunea Artiștilor de Arte Plastice din republică până către mijlocul anilor '80 ponderea membrilor de naționalitate română nu depășea 35% din numărul lor total, Moldova sovietică, fiind în această perioadă unica republică din fosta U.R.S.S. care nu pregătea specialiști cu studii superioare în domeniul artelor frumoase, nu avea nici măcar un centru specializat de imprimare a operelor muzicale pe discuri¹⁸.

În timpul dominației regimului comunist, în scopul de a șterge orice amintire despre personalitățile marcante din istoria și cultura neamului, în mare parte făuritori ai patrimoniului național-cultural, a fost impusă o toponimie complet străină poporului băștinaș. Astfel, din 697 denumiri ale străzilor din orașul Chișinău, către sfârșitul anilor '80 numai 21 erau legate de personalități istorice și de oameni de vază din trecutul istoric al Moldovei, majoritatea din restul denumirilor neavând nimic comun cu istoria și cultura populației băștinașe¹⁹.

Toate aceste argumente vin să întregească teza despre existența în cadrul regimului totalitar din U.R.S.S. și R.S.S.M. a unei politici conștiente antinaționale care oficial nu a fost anunțată, dar avea menirea să stăvilească sau să înlăture tot ce era național din cultura și spiritualitatea populației băștinașe.

Impactul nefast al regimului totalitar asupra patrimoniului cultural, a tuturor sferelor de creație artistică, asupra instruirii și educației a dus la diminuarea elementului național în cultura, ea ajungând în pragul unei asimilări aproape totale. Totuși, politica de stăvilire și asimilare a elementului național în cultură n-a putut fi realizată în măsura concepută, elementul național în societate supraviețuind în condiții extrem de dificile. Păstrarea și amplificarea în anii '90 a elementului național în viața societății, în special, în cultură, au devenit posibile, în ultimă instanță, în măsură considerabilă datorită crizei și destrămării regimului totalitar pe întreg spațiul sovietic la sfârșitul anilor '80 – începutul anilor '90.

NOTE

¹ Gh. Nicolaev, *Unele aspecte ale ocrotirii monumentelor de istorie și cultură în RSS Moldovenească (an. 1940-1980)*, în "Valori și tradiții culturale în Moldova", Ed. Știința, Chișinău, 1993.

² *Arhiva curentă a Societății Moldovenești de Ocrotire a Monumentelor de Istorie și Cultură (S.M.O.M.I.C.)*, stenograma congresului III (23.11.1979).

³ *Ibidem*.

⁴ *Arhiva Curentă a Ministerului Culturii al R.S.S.M. (AC a MC al R.S.S.M.)*. Informație despre starea..., 1987.

⁵ *Monumente de istorie și cultură din Republica Moldova*, Ed. Știința, Chișinău, 1994, p. 40.

⁶ *AC a SMOMIC*. Informație despre restructurarea activității..., 1987.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Gh. Nicolaev, *op. cit.*, p. 206-207.

⁹ *Ibidem*, p. 206-207.

¹⁰ *Ibidem*, p. 206-207.

¹¹ *Ibidem*, p. 210.

¹² *Ibidem*, p. 210.

¹³ *Ibidem*, p. 210.

¹⁴ *ANRM*, f. 2984, reg. 11, p. 160, p. 466.

¹⁵ Gh. Nicolaev, *Cât costă o rochie pentru cenușăreasă (Note cu privire la baza materială a artei din Moldova)*, în "Columna", nr. 8, p. 59.

¹⁶ Gh. Nicolaev, *Unele aspecte privind pregătirea cadrelor intelectualității artistice în RSS Moldovenească (1944-1990)*, în "Revista de Istorie a Moldovei", 1996, nr. 3, p. 75-76.

¹⁷ *Ibidem*, p. 77.

¹⁸ *Ibidem*, p. 84.

¹⁹ Calculele sunt efectuate de autor în baza lucrării *Chișinău. Străzile orașului nostru*, Ed: Minerva, Chișinău, 1993.

Comunicări

Ion CHIRTOAGĂ

SUDUL ȚĂRII MOLDOVEI ÎN OPERA LUI DIMITRIE CANTEMIR. UNELE REFLECȚII ISTORIOGRAFICE

Marele enciclopedist român Dimitrie Cantemir a studiat și destinul sudului Țării Moldovei în perioada medievală. În *Descrierea Moldovei* el menționa: „S-au luat Basarabia supt stăpânirea turcească⁷¹, care, conform opiniei lui Dimitrie Cantemir, la începutul sec. al XVIII-lea, când a fost elaborată lucrarea, se împărțea în „patru ținuturi... a Bugeacului, a Akkermanului, a Chilieii și a Ismailului⁷². În continuare, prestigiosul savant descrie succint fiecare din ținuturile menționate: „Akkermanul, ce se numește de locuitori Cetatea Albă... o cetate destul de mare și întărită... acum iaste asupra oștilor ei un osăbit ienicer aga⁷³.

Relatarea lui D. Cantemir despre Chilia este mai bogată în informații. Mai întâi, explică din ce cauză localitatea se mai numea Licostomo: „Iaste cetatea Chilia, ce se chema odinioară Licostom, la gura Dunării despre miază-noapte, pe care obișnuiesc corăbierii grecești a o chema tot cu acest nume, pentru că se pare (brațul de nord – *n. n.*) că își varsă apa ca dintru o gură de lup⁷⁴. Apoi menționează importanța economică a Chilieii: „Ea nu iaste așa mare, dar vestită pentru negustoria (sa) căci ea nu se cearcă numai de toate corăbiile cetăților ce sânt pre lângă apele ce sânt împrejur, ci încă și de la Eghipet, de la Veneția și de la Raguză, pre care le încearcă de acolo cu ceară și cu piele de bou⁷⁵. Conform afirmației lui D. Cantemir, la Chilia, în afară de români, care constituiau majoritatea creștinilor de aici, mai trăiau și reprezentanții ai altor etnii: „Lăcuitorii ei nu sânt numai turci, ci și evrei, hristiani (ortodocși, inclusiv români moldoveni – *n. n.*), armeni și alții de osebite neamuri, asupra cărora se rânduiește un nazâr⁷⁶ pentru perceperea dărilor de la contribuabili.

D. Cantemir scrie că în teritoriul ocupat de otomani locuiau mulți băștinași, pe care îi numește moldoveni hristiani: „... sânt târgurile ei (Basarabiei – *n. n.*) și satele de pe lângă Dunăre pline cu moldoveni hristiani, carii rabdă stăpânirea turcilor și a tătarilor⁷⁷.

Informații prețioase conține lucrarea lui D. Cantemir și despre altă localitate moldovenească de la Dunăre, aflată sub autoritatea otomană: „Ismailul, ce se chema odinioară la moldoveni Smilul, o cetate care nu iaste de hulit și iaste cu oaste turcească, care are un osăbit muttevelli,⁷⁸ adică administrator al izvoarelor de venit ale instituțiilor religioase musulmane din circumscriptie.

Conform lui D. Cantemir, câmpia de la sud de Codri, numită ulterior Bugeac, constituia un ținut aparte în componența Basarabiei, locuit de nogai: „Iaste Bugeacul un lăcaș ce s-au dat tătarilor de Nohaia, carii că zic unii de Bugeac... pentru că la veleatul... de la Hristos 1568, când hanul tătăresc, din porunca lui Selim (sultanul – *n. n.*)... să împreuneze Donul cu Volga, s-au despărțit ... (de) stăpânirea rusească, și s-au dus la Crâm... (apoi) li s-au dat alte lăcașuri în ținutul Bugeacului⁷⁹.

Observația lui D. Cantemir poate fi verificată cu ajutorul surselor istorice contemporane evenimentelor respective. La finele anilor '50 ai sec. al XVI-lea nogaii de pe malul stâng al

râului Volga, unde băntuia seceta, au trecut pe teritoriul administrat de hanul Crimeei. În iarna anului 1558-1559 ei au participat la o campanie militară a tătarilor contra Rusiei¹⁰. Însă de secetă fusese cuprinsă și Crimeea. Din această cauză nogaii veniți și unii tătari de acolo s-au transferat la sudul spațiului dintre Prut și Nistru. Acest eveniment este descris și în firmanul sultanului din 3 aprilie 1560, adresat domnului Moldovei: „Foametea, care băntuie la tătarii nogai, i-a silit să-și părăsească locurile și să meargă în Crimeea că, negăsind hrană, au ajuns la cetățile Chilia, Akkerman și Bender și chiar la granița Moldovei, unde pricinuesc pagube de vite. Poruncește ca ceata tătarească să fie concentrată într-un singur punct”,¹¹ pentru a fi întoarsă la locurile vechi de trai, adică în supușenia Rusiei.

În 1563 nogaii de pe malul stâng al râului Volga din nou trec la apus de râul Don și devin aliați cu tătarii din Crimeea¹². În 1568, precum menționa D. Cantemir, ei au sosit pe teritoriul Moldovei¹³. Un anonim ungar dezvăluie caracterul temporar al venirii nogailor în regiune. În acel an noul domn al Moldovei, Bogdan Lăpușneanu, confruntându-se cu grave probleme interne, căuta sprijin în exterior: „Văzând voievodul Bogdan că nobilii acestei țări trag unii încoace și alții încolo, a trimis după tătari în ajutor și au venit 11 000, care au ajuns până la pământul Țării Moldovei..., unde este o câmpie foarte bogată”¹⁴. Îngrijorat de intențiile nogailor, tânărul demnitar a trimis forțele unite ale Moldovei de Est pentru a le contracara și a păstra integritatea teritorială a țării: „Văzând voievodul Bogdan..., că aceștea vin să se așeze acolo, le-au pus în vedere să se întoarcă acasă. Locuitorii țării ... rânduiseră mai dinainte pentru apărarea ei niște teritorii (anume Iași, Lăpușna, Orhei, Soroca, Tigheci). Tătarii, trimițând 7000 din ai lor pentru pustiirea țării, au pustiit 34 de sate, dar moldovenii, venind asupra lor, i-au înfrânt așa de rău..., încât ... abia unul a fugit de acolo”¹⁵. Moldovenii hotărăsc să nu lase nici un tătar în teritoriul țării: „Atunci aflând că mai sunt și alți tătari trimiși... soldații în acea țară i-au atacat și (aceia) au fost așa de tare înfrânți ... încât puțini dintre tătari s-au întors în ținuturile lor... Marele han ar fi zis că nu a avut în țara sa oameni mai destoinici la luptă ca aceia care s-au prăpădit în acel loc”¹⁶. În așa mod, moldovenii au reușit să păstreze integritatea teritorială a țării, curmând încercarea nogailor de a ocupa câmpia de la sud de Codri. În 1574, din cauza unui conflict cu tătarii din Crimeea, nogaii, care au trecut în dreapta Donului, au venit pe teritoriul din stânga râului Volga, ce aparținea Rusiei¹⁷.

D. Cantemir relatează că la începutul sec. al XVIII-lea nogaii din Bugeac se împărțeau în două „neamuri”: în Orak-ogli și în Orumbet-ogli”¹⁸. Întrucât, cum s-a constatat ceva mai sus, nogaii veniți în 1568 în Bugeac au fost expulzați din teritoriul Moldovei, se pune întrebarea firească: când ei au venit în regiune?

Tătarii (nogaii) au început să ocupe teritoriul din stânga Nistrului în 1595, când Ieremia Movilă a cedat hanului din Crimeea câteva localități moldovenești de la Nistru, numite ulterior „sate hănești”¹⁹. Tot în același an, potrivit raportului nunțiuului papal, veniseră cu soții și cepii ca în țara dăruită”²⁰. Asemenea sosiri provizorii ale tătarilor (nogailor) în teritoriul Moldovei au continuat și în primele decenii ale sec. al XVII-lea. În 1608 Constantin Movilă, domnul Moldovei, l-a înștiințat pe sultan „că până acum nu era obiceiul ca tătarii din țara Crimeei și nogaii să treacă încoace în fluviile numite Nipru și Nistru și să se așeze în stepele de (lângă) Cetatea Albă și Tighina și Chilia, doar în câteva sate din stepa Cetății Albe sunt din vechime, tătari localnici, care, ocupându-se cu arăturile și semănăturile, plătind dijma și impozitele, nu făceau sâlnicii și încălcări în Moldova și în alte părți”²¹. Se are în vedere cele câteva zeci de familii tătarești din unele sate din apropierea Cetății Albe”²². „Dar de câțiva ani încoace, tătarii crimeeni și nogaii au început să treacă apele Nipru și Nistru, în stepele de (lângă) Cetatea Albă și Tighina și Chilia...”²³. În continuare domnul Moldovei cere ca nogaii și tătarii să fie expulzați de pe teritoriul țării.

Potrivit relatărilor lui Iacob aga (agent rus în Crimeea), neamurile de nogai Orak oglu și Or Mambet oglu (Orumbet, Or-Mehmed oglu), care inițial locuiau pe malul râului Volga, cu 135-140 ani mai înainte de momentul întocmirii unui raport guvernului rus (1761), au trecut în supușenia otomanilor. Aceasta ar fi avut loc prin anii '20 ai sec. al XVII-lea. În locul lor s-au așezat calmucii, de care nogaii nu puteau singuri să se apere. Inițial nogaii din neamul Orak oglu și Or-Mehmed oglu s-au aflat pe malul drept al Donului. În anii '30 - '50 ai sec. al XVII-lea neamul Orak oglu a încercat de câteva ori să se stabilească la vest de Nistru, însă după perioade scurte de aflare în regiune, ei erau reîntorși pe malul drept al Donului. În 1665 nogaii din neamul Or-Mehmed oglu, sub presiunea calmucilor, care de curând apăruse în Caucazul de Nord, au venit pentru un scurt timp la vest de Nistru. În 1666, sultanul l-a trimis pe Halil aga, care împreună cu hanul au rupt din trupul Moldovei un teritoriu, oferindu-l neamurilor Orak oglu și Or-Mehmed oglu. Diferendul dintre nogai și moldoveni a continuat până în 1673, când aceste două neamuri au fost acceptate pe teritoriul Țării Moldovei. Între teritoriul ocupat de nogai și cel rămas sub autoritatea domnului Moldovei a fost stabilită o frontieră, numită ulterior „hotarul lui Halil pașa”, care trecea pe valul Traian de Sus și cursul râului Ialpuș²⁴. Teritoriul ocupat de nogai a început să se numească Bugeac, fapt consemnat la începutul sec. al XVIII-lea și de către D. Cantemir.

În istoriografie a fost acreditată ideea precum că în 1538 o dată cu Tighina a fost luată și câmpia de la sud de Codri, numită ulterior Bugeac. Fără să invoce vre-un document ori alt argument credibil, Mihail Guboglu a enunțat ideea că otomanii și-au răspândit stăpânirea „asupra tatarlăcului din Bugeac luat în 1538”²⁵. Această idee neargumentată a fost preluată și de alți istorici. La Chișinău ea a fost susținută de N. Mohov²⁶, dar P. Dmitriev²⁷ și alți cercetători au fost împotriva. În ultimul timp ea este sprijinită de unii exponenți ai separatismului de la sudul Moldovei. Această idee simplă, dar eronată i-a fost pe plac lui D. Poștarencu. În *Istoria Sălcuței* el susține că în 1538 „osmanii... rup din trupul Moldovei o parte din sudul ei, cuprinsă între hotarele raialelor Akkerman și Chilia, codrii Tigheciului și Botna inferioară, teritoriu căruia i se va spune mai târziu Bugeac”²⁸. La această idee revine mai târziu. Într-o recenzie recentă el susține că otomanii aveau neapărată nevoie de Câmpia Bugeacului pentru a asigura legătura dintre Tighina, Cetatea Albă și Chilia. Aici se cere de menționat faptul că Poarta făcea legătura cu garnizoanele sale din Camenița (în 1672-1699) și din Hotin (1715-1806) prin teritoriul Moldovei.

Cum otomanii au ocupat teritoriul din spațiul dintre Prut și Nistru în sec. XV-XVII²⁹. În 1484 turcii pun stăpânire pe Chilia și Cetatea Albă. Peste doi ani au fost stabilite hotarele dintre circumscripțiile Chilia, Cetatea Albă și teritoriul rămas sub autoritatea domnului Moldovei. În raportul cadifului Mustafa, trimisul sultanului pentru delimitarea teritorială, se relatează: „Hotarul Akkermanului este la Iurghici-Kermen (astăzi s. Palanca – n. n.), care este o fortăreață lângă Akkerman. Dincoace de Iurghici-Kermen (adică la apus de Palanca – n. n.) el merge la Movila-Neagră, de acolo ajunge la Dikeltaș (ulterior, probabil, localitatea a fost numită Biktaș, indicată pe harta lui Baur pe malul râului Alcalia – n. n.). De acolo merge spre Botos, în tătarime i se spune Don-Suyu, iar de acolo apa Don ajunge la mare”³⁰. Cu alte cuvinte, la hotarul de nord al circumscripției Cetatea Albă se afla Palanca, iar la cel de apus – Alcalia și golful Burnas (în română ar însemna *bot, nas*). Conform raportului aceluiași cadiru Mustafa, se vede că hotarul Chiliei trecea pe valul Traian de Jos (la nord), lacul Sasâc (la est) și trecătoarea Vadul Iezilor³¹, care ulterior a fost transferată pe malul lacului Ialpuș. Între cele două circumscripții se afla o fâșie de pământ, care în continuare era stăpânită de moldoveni. Dar întrucât în această parte de loc administrația locală a domnitorului nu avea forțe suficiente în regiune, turcii din cele două cetăți comunicau

între ei atât pe mare cât și pe uscat. În așa mod a comunicat în 1511-1522 prințul Selim în lupta sa pentru ocuparea tronului otoman³².

În 1538 Suleyman I cu susținerea boierilor a ocupat Țara Moldovei, înlocuind la tronul ei pe Petru Rareș cu Ștefan Lăcustă. Aici se cere de menționat că D. Poștarencu l-a numit pe acest domn „Ștefan, un nepot turcit al lui Ștefan cel Mare”³³. De fapt nu-i nici un indiciu că Lăcustă ar fi adoptat religia musulmană și turcit, fiindcă în așa caz nu ar fi purtat numele creștin Ștefan și prin urmare n-ar fi putut să ocupe tronul Moldovei.

În urma acestei campanii, Suleyman I a rupt din trupul Moldovei un teritoriu mare. În locul vechii cetăți moldovenești Tighina, sultanul cu mâinile țărănilor români a construit cetatea Bender. Potrivit relatărilor călătorului turc Evlia Celebi, ea a fost construită la rugămintea hanului, pentru ca tătarii să poată mai ușor invada Moldova³⁴.

Nu sunt date exacte despre hotarele teritoriului Moldovei ocupat de otomani în 1538. După ce boierii l-au ucis pe Ștefan Lăcustă (1540), ei motivau acțiunea lor că marioneta otomană „voia să-i dea (sultanului – *n. n.*) coasta de la Dunăre până la munți, precum și Nistru tot”³⁵. Deși Lăcustă n-a adus atâtea prejudicii Moldovei, totuși, cu certitudine, ele nu însemnau numai pierderea circumscripției Tighina. În această scrisoare nu este menționat Bugeacul, o câmpie aproape nelocuită, care pe atunci, din lipsă de contribuabili nu le trebuia turcilor. Aici este vorba de locurile de la Dunăre, adică de circumscripția Chilia³⁶, luată de turci la 1484 și de „Nistru tot”, adică de o porțiune destul de mare de-a lungul acestui fluviu, inclusiv și de pe malul stâng al râului Bâc.

În 1539 sultanul poruncise sangeakbeului de Cetatea Albă să nu permită tătarilor care locuiesc „lângă Akkerman și Chilia să treacă cu turmele de oi în Polonia”³⁷, adică în stânga Nistrului. Faptul că tătarii se aflau „lângă Akkerman și Chilia”, dar treceau cu turmele în stânga Nistrului, constituie o mărturie certă că atunci câmpia de la sud de Codri continua să se afle sub autoritatea domnului Moldovei, care nu permitea să fie utilizată de nomazi.

Revenind în februarie 1541 în țară, Petru Rareș a reușit să întoarcă o parte din pământul acaparat de sultan împreună cu 35 sate moldovenești³⁸. În mâinile otomanilor a rămas teritoriul dintre cursurile inferioare ale râurilor Bâc și Botna cu centru la Tighina. Conform firmanului lui Selim II din 22 martie 1568, hotarul de sud al circumscripției Tighina trecea de la capătul Olarca (pârăul Larga – *n. n.*), pe sub dâmburile Scrihan (Valul Traian de Sus – *n. n.*) până la Botna³⁹. Peste Botna hotarul continua „prin dosul (adică pe la sudul – *n. n.*) Botnei, prin dosul Copancăi și până la lacul Cordina (Zagorna – *n. n.*), apoi la Nistru”⁴⁰.

Această delimitare teritorială urma să pună capăt diferendelor dintre moldovenii, care în continuare stăpâneau pământurile de la sud de Botna și turcii de la Tighina. Un timp, probabil, Copanca a fost în componența circumscripției Tighina (hotarul ei fiind trasat „prin dosul Botnei, prin dosul Copancei”). Ulterior, acest sat a revenit sub autoritatea domnului Moldovei, pe la 1581 fiind administrată de vătaful Bodea⁴¹, conducătorul forțelor militare moldovenești din ținutul Lăpușna.

Un timp după 1541 hotarul de nord al circumscripției Cetatea Albă continuă să fie lângă Palanca. Aceasta reiese din faptul că într-un document emis de Alexandru Lăpușneanu din 11 aprilie 1560 este menționat s. Purcari, care aparținea mănăstirii Căpriană⁴², iar potrivit condicăi otomane din 1569/1570 satul Davudja de lângă Palanca era cea mai de nord localitate din circumscripția Cetatea Albă⁴³. În această perioadă, probabil, autoritățile Țării Moldovei au încercat să perceapă vamă lângă Purcari de la negustorii care se deplasau în lungul Nistrului, deoarece în prezent la sud-vest de sat se află o movilă (cota 162 m) numită „Movila Vameșului”⁴⁴. Ulterior acest sat este ocupat de otomani. Vizitând în 1585 Moldova, călătorul francez de Pavie relatează că a ajuns „la un sat numit Purcari care desparte țara

sultanului de țara Moldovei⁴⁵. Între circumscripțiile Tighina și Cetatea Albă supuse otomanilor se aflau câteva sate moldovenesti aflate sub autoritatea pârcălabului de Cioburciu, menționat în hrisoavele lui Petru Șchiopul (13 august 1589) și a lui Aron Tiranul (6 ianuarie 1592)⁴⁶.

Pe timpul lui Bogdan Lăpușeanu și Ion Vodă cel Viteaz moldovenii erau decși să apere pământul țării pe cursul inferior al râului Sarata, care izvorăște mai la sud de Căușeni și se varsă în Marea Neagră. În 1570, 1571, 1573 erau semnalate neînțelegeri în legătură cu unele localități din această zonă, care intrau în vacuful lui Selim I, menționate în firmanul lui Suleyman I din 19 mai 1552⁴⁷. La 25 februarie 1579 și la finele lunii martie 1583 au fost date porunci imperiale ca domnitorul Petru Șchiopul „să ocârmuiască” vilaetul Moldovei în felul în care i-a fost dată fostului voievod Petre, în vremea răposatului sultan Suleyman han⁴⁸ (1520-1566), adică acel teritoriu, pe care în 1541 a reînceput să-l administreze Petru Rareș, în a doua lui domnie (1541-1546). Puterea otomanilor pe fâșia dintre cursurile inferioare ale râurilor Sărata și Alcalia continuă să fie slabă.

Administrația Moldovei mai avea diferende și cu un grup nu prea numeros de turanici veniți din Dobrogea. La 21 mai 1560 Suleyman îl anunță pe domnul Moldovei că primise știri despre refuzul țăranilor din satul Adj Dan (probabil, o localitate de pe malul râului Adjider din apropierea Nistrului) și din alte două sate învecinate, precum și al unor locuitori ai vilaietului Dobrogea de a achita unele impozite pentru aratul pământului și pășunatul vitelor pe teritoriul țării⁴⁹. Aceștia erau iuriuci, kogiagi, răspândiți pe litoralul de vest al Mării Negre, inclusiv în Dobrogea⁵⁰. După ocuparea unor pământuri de la Nistru, otomanii au așezat grupuri mici de nomazi turci, numiți iuriuci, care erau organizați în vetre, fiecare având, potrivit codului de legi al lui Mehmed al II-lea, câte 24 bărbați sănătoși și apti pentru serviciul militar⁵¹. În circumscripția Cetatea Albă erau unsprezece vetre de iuriuci, iar la Tighina – doar patru⁵². În unele surse locuitorii dobrogeni erau numiți și ciutaci. Unii din iuriucii de la Tighina locuiau în stânga Nistrului, uneori suportând atacurile cazacilor. Conform relatărilor lui Grigore Ureche, în 1583 cazacii au atacat „din sus de Tighinea, pre decindea de Nistru, niște sate ce se descălecase pre hotarul lesesc, turci ciutaci”⁵³, adică dobrogeni.

În unele locuri, totuși, otomanii reușeau să-și lărgescă aria lor de stăpânire în teritoriul Moldovei. Dacă în 1560 Purcarii erau menționați în componența Moldovei, apoi în 1585 ei se aflau la hotarul de nord al circumscripției Cetatea Albă. În acel an călătorul francez de Pavia a mers printr-un „sat Purcari, care desparte țara sultanului de Țara Moldovei”⁵⁴.

În concluzie menționăm că acum aproape trei secole în urmă D. Cantemir a făcut câteva observații prețioase referitoare la situația Moldovei de sud-est, numită Basarabia, care la hotarul sec. XVII-XVIII se afla sub administrația turo-tătară. Conform opiniei sale, Basarabia era formată din 4 circumscripții: Chilia, Cetatea Albă, Ismail și Bugeac, ultima fiind locuită de neamurile nogaice Orac oglu și Orumbet (Or-Mehmed oglu). În baza informației unui document de epocă, D. Cantemir a emis ipoteza că în 1568 otomanii au luat Bugeacul de la Moldova și l-au dat nogailor menționați, care trecuse din obediența Rusiei în cea a hanului din Crimeea. Unii istorici, afirmând că otomanii au rupt din trupul Moldovei câmpia de la sud de Codri în 1538, au încercat să-l „corecteze” pe D. Cantemir nu în modul cel mai fericit. În baza informației documentare s-a constatat că și după 1538 Câmpia de la sud de Codri continua să se afle în componența Moldovei. Neamurile Orac oglu și Orumbet oglu (Or-Mehmed-oglu) până în anii '20-'30 ai sec. al XVII-lea s-au aflat, cu mici excepții, la est de Volga, iar încercările lor de a ocupa în 1560 și 1568 câmpia de la sud de Codri s-a soldat cu un eșec total. Mai mult, un timp îndelungat autoritatea domnului

Moldovei s-a menținut la Cioburciu, Purcari și în alte localități de la Nistru și de pe cursul inferior al râului Sărata, care din punct de vedere al intereselor fiscale turco-tătare erau mai importante decât Câmpia slab populată de la sud de Codri. În acest context se cere o atenție grijulie față de opera marelui enciclopedist al neamului Dimitrie Cantemir. „Corectarea” ei poate fi operată doar în baza informației directe a unor documente credibile.

NOTE

- ¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chișinău, 1988, p. 18.
- ² *Ibidem*, p. 31.
- ³ *Ibidem*.
- ⁴ *Ibidem*, p. 32.
- ⁵ *Ibidem*.
- ⁶ *Ibidem*.
- ⁷ *Ibidem*, p. 30.
- ⁸ *Ibidem*, p. 32.
- ⁹ *Ibidem*, p. 30-31.
- ¹⁰ E. N. Kușeva, *Norodī Severnogo Kavkaza i ih sviazi s Rossiei*, M., 1963, p. 214-215.
- ¹¹ *Catalogul documentelor turcești*: Vol. II, București, 1965, p. 27.
- ¹² A. A. Novoselskii, *Boriba russkogo gosudarstva s tatarami v pervoi polovine XVII v. M. – L.*, 1948, p. 28.
- ¹³ D. Cantemir, *Op. cit.*, p. 30-31.
- ¹⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, București, 1970, p. 392-393.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ *Ibidem*.
- ¹⁷ A. A. Novoselski, *Op. cit.*, p. 28.
- ¹⁸ D. Cantemir, *Op. cit.* p. 31.
- ¹⁹ *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 138.
- ²⁰ N. Iorga, *Știre nouă despre istoria românilor în Revista istorică XIII (1927)*, nr. 1-3, p. 18.
- ²¹ T. Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești. 1601-1712*, București, 1984, p. 138.
- ²² Vezi recensământul din 1569/1570. (Arhiva Institutului de Balcanistică al Academiei de Științe a Bulgariei, d. 106).
- ²³ T. Gemil, *Op. cit.*, p. 138.
- ²⁴ I. Chirtoagă, D. Haidarlî, *Contribuții la studiul situației etnodemografice și politice în Bugeac și în dreapta Nistrului pe marginea unui document inedit (secolele XVI-XVIII)*. în *Revista de istorie a Moldovei*, nr. 1-4, 2001, p. 116-117.
- ²⁵ M. Guboglu, *Inscripția sultanului Suleyman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945)*, în “Studii. Revista de istorie”. 1956, nr. 2-3, p. 123.
- ²⁶ N. A. Mohov, *Moldavia epohi feudalismă*, Chișinău, 1964, p. 215.
- ²⁷ P. G. Dmitriev, *Norodonaselenie Moldavii*. Chișinău, 1973, p. 29.
- ²⁸ D. Poștarencu, *Sălcuța. Istoria satului: Județul Tighina. Documente*, Chișinău, 1997, p. 5.
- ²⁹ Idem. *Un nou studiu despre Basarabia*, în “Revista de istorie a Moldovei”, 2002, nr. 1-2, p. 100-101.
- ³⁰ *Documente turcești privind istoria României, 1455-1774*, vol I, București, 1976, p. 11.
- ³¹ *Ibidem*.
- ³² N. Beldiceanu. *La Moldavie Ottomane à la fin du XV siècle et au début du XVI siècle*, în *Revue des études islamiques*, nr. 2, 1969, p. 264-266.
- ³³ D. Poștarencu, *Sălcuța*, p. 5.
- ³⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 415.
- ³⁵ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chinei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 188.
- ³⁶ Un anonim turc menționa că teritoriul Țării Moldovei urma să ajungă „la hotarul Chinei” (Vezi: *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, București, 1966, p. 255).
- ³⁷ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 7.
- ³⁸ Aceste 35 de sate ocupate provizoriu de Suleyman I sunt menționate în firmanul lui din 19 mai 1552, adresat lui Hasan, sangeacbei de Kärkkilise, oraș din Turcia Europeană actuală. (Vezi : V. Veloman. Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul sec. al XVI-lea în “Revista istorică”, nr. 2., 1984, p. 211).
- ³⁹ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 47.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ A. V. Sava. Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei. București, 1937, p. XV.

⁴² *Moldova în epoca feudalismului*, vol. I. Chișinău, 1901, p. 75.

⁴³ N. Beldiceanu, I. L. Bacque – Gramont, M. Cazacu, *Recherche sur les ottomans et la Moldavie pontodanubienne entre 1484 et 1520*, în *Bulletin of the school of oriental and african studies University of London*. Vol. XLV, Partea I, 1982, p. 48.

⁴⁴ A. Eremia, *Toponimia raionului Ștefan Vodă (II)*, în “*Revista de istorie a Moldovei*”. nr. 1-2, 1997, p. 121.

⁴⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III. București, 1971, p. 180.

⁴⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, partea III, București, 1904, p. 372.

⁴⁷ V. Veliman, *Op. cit.*, p. 211.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 206-207.

⁴⁹ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, p. 29.

⁵⁰ N. Todorov, *Balkanski gorod XV-XIX vekov*, M., 1979, p. 64.

⁵¹ A. D. Novicev, *Turețkie kocevinki v XV-XVIII vv*, M., 1960, p. 6-7.

⁵² M. T. Gökbiğgin, *Rumeli 'de Yuriikle, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân*. Istanbul, 1957, p. 112-115.

⁵³ *Letopisețul Țării Moldovei*. Chișinău, 1990, p. 113.

⁵⁴ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, p. 180.

Alexandru FURTUNĂ

UNELE CONSIDERENTE PRIVIND REFLECTAREA UNITĂȚILOR DE MĂSURĂ ÎN CREAȚIA POPULARĂ

Despre unitățile de măsură există studii speciale, semnate de Demir Dragnev (1958), Nicolae Stoicescu (1971), de autorii lucrării *Instituții feudale din țările române. Dicționar (1988)* etc. Prețioase informații referitoare la tema enunțată conțin volumele de folclor din seria „Creația populară” (Chișinău), *Caietele Arhivei de Folclor* (Iași), volumele de documente „*Moldova în epoca feudalismului*” ș.a.

Scopul demersului nostru este de a urmări în ce măsură și în ce mod unitățile de măsură și-au găsit reflectare în creația populară și de a explica (pornind de la autori consacrați) originea și răspândirea unităților respective. Căci studierea vechilor măsuri, utilizate de poporul nostru, și a modului cum se măsurau lungimea, suprafața, capacitatea, greutatea și volumul înainte de introducerea sistemului metric prezintă, conform lui Nicolae Stoicescu, o importanță deosebită pentru cunoașterea cât mai aprofundată a istoriei sale în evul mediu. Ea aduce o contribuție de seamă la precizarea a numeroase probleme privind, în primul rând, relațiile agrare și comerțul din trecut, care nu pot fi cercetate temeinic fără cunoașterea unităților de măsură folosite în agricultură și comerț¹.

Din aceste unități de măsură, conform clasificării lui N. Stoicescu, fac parte:

I Măsurile și instrumentele de măsurat lungimea: 1) pasul; 2) stânjenul cu submultipli săi: palma, degetul, linia, piciorul (urma, talpa), țolul; 3) măsuri mici de lungime: șchioapa, latul de mână, pumnul; 4) prăjina; 5) alte instrumente de măsurat lungimea: funia sau otgonul, lanțul, roata de măsurat; 6) cotul și submultipli săi; 7) măsuri pentru distanțe mari: ceasul de mers, poșta, mila, leghea etc.

II. Măsurile de suprafață pentru măsurarea și hotărnicirea pământului: împărțirea pe bătrâni sau moși; delnița și jerebia; măsurarea pe „pământuri”; ziua de arătură; ziua de coasă; măsurarea locurilor după cantitatea de produse recoltate; cât aruncă omul cu toporul, securea, bățul sau măciuca; cât trage omul cu săgeata sau cu pușca; plugul; iugărul; pogonul; falcea etc.

III. Măsurile și instrumentele de măsurat capacitatea: 1) pentru măsurat lichide (butea, polobocul, giurăteata, berbenița etc; ciubărul, acăul, tina, vadra, cupa, ocaua, cofa, pînta, măsura de apă); 2) pentru măsurat materiile uscate (găleata, merța, chila, oborocul, banița, ferdela (pătratul), dimirliia, cezverta, sacul etc).

IV. Măsurile și instrumentele de măsurat greutatea: maja, carul, povara, cântarul, ocaua etc.

V. Măsuri de volum: stogul, claia, carul, stânjenul cubic etc.

O mare parte din aceste unități de măsură, larg răspândite odinioară, și-au găsit reflectare și în creația populară.

1. **Stânjenul și arșinul.** În colinda „Cerbul vânat” se spune: „Cerbul așa i-a vorbit: /- Măsor cerul și pământul. / Pământul cu stânjenul/ Și cerul cu arșinul / Și am găsit mai mult pământ”². Stânjenul a fost măsura de lungime cea mai frecvent folosită în Țările Române în evul mediu, în secolele XVI-XVII, jucând rolul pe care îl îndeplinește astăzi metrul. Purtând numiri diferite, stânjenul era folosit în evul mediu de multe popoare din Europa, el semnificând inițial înălțimea medie a omului cu mâna dreaptă ridicată în sus, adică circa 2 m. În Moldova, stânjenul este amintit în documente la începutul secolului al XVII-lea. Ca în Țara Românească, începând din sec. al XVII-lea, stânjenul avea tot opt palme, dar mărimea sa – ca a pasului – varia după mărimea palmei (...). La Iași (1724) un loc avea lățimea de 5 pași, două palme și un lat de mână³.

Arșinul a fost și el o veche unitate de măsură pentru lungime, egală cu 0,711 m. (Din rus. *arșin*)⁴.

2. **Palma.** Într-un cântec liric se menționează despre durerea unui tânăr însurățel, care „s-a lăcomit la avere / și-a luat făr’de plăcere”: „Pentr-o palmă de pământ / Eu trăiesc ca în mormânt. / Pentr-o palmă de pârloagă / Eu trăiesc c-o cotoonagă. / Pentr-o palmă de moșie / Eu trăiesc cu o urgie”⁵.

Palma a fost o măsură mică de lungime, comună celor trei țări locuite de români, care a devenit în secolul al XVII-lea atât în Țara Românească, cât și în Moldova, submultiplul stânjenului și al pasului, calculați adeseori pe baza palmei, primul având opt, iar ultimul șase palme. De origine latină, palma era egală cu distanța dintre vârful degetului mare și a celui mic, când palma era deschisă la maximum. În Moldova, palma a avut o largă utilizare, îndeosebi, la stabilirea hotărnicicilor (...); existau trei feluri de palme: „domnească” sau „gospod”, „de om de mijloc” și „proastă”, ultimile două fiind mai mici decât prima⁶.

3. **Cotul.** În poezia lirică populară despre o fată „harnică-foc” se spune: „Pân’ce țese-un cot de pânză, / Mâncă un butoi de brânză / Și-un mălai de păpușoi, / Că-l duci cu patru boi”⁷. Cotul (distanța dintre cot și degete) a fost o măsură comună celor trei țări locuite de români, care l-au folosit, îndeosebi, la măsuratul stofelor și a pânzeturilor și mai rar la cel al pământului.

În Moldova cotul este amintit la mijlocul secolului al XV-lea, în privilegiile comerciale acordate negustorilor brașoveni⁸.

4. **Butea, vadra, ocaua, cofa, cupa** sunt menționate în epica voinicească (sec. XIV-XVII). Unele dintre aceste unități pentru măsurat lichide: „S-o ajuns el (Gruia – A. F.) la Anița-crâșmărița, / Care vinde vinu cu vedrița, Vinu bun și oca-mare - / Beu voinicii de se-omoari... / Nici trii zile n-o-mplinit / Și trii buți de vin o mântuit” sau „... Anița vetejița / scoate vinul cu cofița”⁹. Într-o colindă se spune că „... vinu (este-A.F.) strecurat / Și cu cupa măsurat”¹⁰.

Cuvânt de origine latină, butea (sau butoiul) era un vas mare de lemn, de dimensiuni variabile, folosit în toate cele trei țări românești la păstrarea și transportul băuturilor și ca

măsură de capacitate, într-o epocă când aceasta se calcula cu prea multă exactitate. În Moldova butea este amintită în numeroase documente din secolele XV-XVI, din care aflăm că domnii Moldovei dăruiau mănăstirilor din țară cantități de vin măsurate în butii. Butea a fost utilizată și mai târziu, în secolul al XVIII-lea, ca unitate pentru măsuratul lichidelor, fiind mai mare decât polobocul.

Vadra a fost în Țările Române principala unitate de măsurat capacitatea pentru cantități mai mari de materii lichide. În secolul al XIX-lea vadra de vin și bere avea 10 ocale, cea de spirt 12, iar cea de păcură – 15. În măsura actuală, vadra de 10 ocale avea 15,20 l., fiind mai mare ca cea din Țara Românească datorită mărimii diferite a ocalei. Ca instrument de măsurat, vadra era ca în Țara Românească de două feluri: din doage de lemn și din aramă.

Ocaua și submultiplii ei a fost o măsură de capacitate, împrumutată de către poporul nostru de la turci în sec. al XVII-lea, după ce Imperiul Otoman a devenit principalul cumpărător de produse din Țara Românească și din Moldova. Ocaua moldovenească (pentru capacitate – *A. F.*) avea 1,520 l, litra 0,380 *d*, iar dramul – 0,0038. Ocalele pentru măsurat capacitatea erau confecționate din tablă sau din „her albu”.

Cofa. În afară de oca, în sudul Transilvaniei era folosită și cofa, care avea aproximativ aceeași mărime ca ocaua, fiind a zecea parte din vadră.

Cupa a fost o măsură mică de capacitate, asemănătoare ocalei (în Țara Românească și Moldova – *A. F.*), utilizată numai în Transilvania, unde era considerată, în general, a opta parte a vedrei¹¹.

5. Merța. Din colinda „Murgul și Șoimul” aflăm că un bun gospodar, conducându-se de zicala „ochiul stăpânului îngrășă calul”, hrănește calul „Tot cu orz pisat, / În vânt vânturat, / Cu merța măsurat”¹².

În Moldova merța a fost o măsură mare de capacitate, utilizată în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului trecut, mult mai frecvent decât chila. În documentele moldovenești, pentru întâia dată este amintită în 1588. În secolul XVII-XVIII cu merța se măsurau cerealele. Mai târziu se măsurau și alte produse: varul, nisipul, cartofii etc. În secolul al XVII-lea merța era o măsură mică. La începutul secolului al XIX-lea ea devine multiplul dimirleii, având 10 dimirlii a câte 11 sau 12 ocale¹³.

6. Găleata. Murgul, se spune într-o colindă, bea „apa – din nastrapă” și mănâncă „orzu din găleată”¹⁴. În Transilvania, găleata era cea mai folosită măsură de capacitate, mai rar fiind utilizată în Țara Românească, unde principala măsură mare de capacitate a fost, din secolul al XVIII-lea, chila. În afară de grâne și vin, cu găleata, care avea o capacitate foarte mare, se măsură uneori și fânul. În Moldova, găleata se folosea mai rar decât în Țara Românească și Transilvania¹⁵.

7. Chila. În colinda „Prin văi, prin vâlcele” un voinic îi vorbește Murgului: „-- Murgule, Murgule, / Vinde-te-aș, schimba-te-aș / Sau pe chili de grâu, / Sau pe buți de vin”¹⁶. În Țara Românească și în Moldova chila începe să fie folosită în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. În secolul al XIX-lea în Moldova existau chile de 220, 240 și 260 ocale. O chilă era egală cu 2 merțe; 2 merțe erau egale cu 20 dimirlii, iar 20 dimirlii – cu 220 ocale¹⁷.

8. Odobaia, oborocul (obroc), merticul. Aceste unități de măsură, cu elemente de hiperbolizare, sunt menționate într-o hăitură tradițională: „Jirezile-a treerat; / Și după ce le-a gătit, / La măsură a ieșit: / Dintr-o clăie-o odobaie / Dintr-un snop --un oboroc.) Dintr-un spic-un mertic”¹⁸.

Odobaia era un car mare cu patru boi pentru cărat snopii la arie¹⁹; obroc (oboroc), în documentele medievale din Țara Românească și din Moldova, a avut mai multe sensuri: ajutor sau danie, porție sau rație și măsură de capacitate. El a fost folosit mai întâi în

documentele slave cu sens de danie. În Moldova obrocul era o unitate de măsură mult mai rar utilizată decât în Țara Românească și doar începând din secolul al XVIII-lea. Obrocul era mai mare ca dimirlia²⁰.

Merticul, cu sensul de măsură, aparține în legătură cu unele dări, care se percepeau în natură. S-a menținut în limbajul satelor numai cu sensurile de măsură, rație pentru hrana vitelor și oimol morarilor²¹.

9. Dimerlia. În balada populară „Chira” se spune că la ordinul unui arap: „Descarc băcălii / Și-ncarc dimerlii, / Tot din grâu mărunț / Și de arnău”²². În Moldova dimerlia a fost instrumentul de măsurat capacitatea cel mai folosit începând din secolul al XVIII-lea, ea fiind menționată în sute de documente. Se folosea, îndeosebi la măsuratul cerealelor, dar și al usturoiului, seminței de cânepă, varului etc²³. În anii 1776, 1815, 1819 dimirlia era de 11 oacă. În documente sunt amintite dimirlia și de 12 ocale de grâu, ovăz²⁴.

10. Clăia. Într-o hăitură tradițională este descris întregul proces de recoltare a grâului: de la secerat și până la „așezatul” în clăie: „Mi s-au dat la secerat: / Cu dreapta îmi secerau, / Cu stânga mănunchi făceau, / Cu-amândouă snopi legau. / Și în clăi îi așezau”.

Clăia era o măsură de volum, utilizată, mai ales, în Transilvania și mai puțin în Moldova și Țara Românească. În Moldova a fost folosită pentru a stabili norma de lucru datorată de săteni stăpânilor de moșii. În așezămintele din secolul al XVIII-lea, se precizează că această normă era de trei clăi de seceră pe zi, iar în așezământul dat coloniștilor bulgari din Moldova la 1830 se prevedea că aceștia trebuiau să secere zilnic câte două clăi, a câte 30 de snopi, snopul fiind, ca în Țara Românească, de patru palme împrejur. Existau și snopi de cinci palme împrejur²⁵.

În continuare ne vom referi la modul de reflectare a unor unități bănești în creația populară. În măsura posibilităților, vom descrie originea și răspândirea unităților respective.

I. Banul. Galbenul. Despre bani (în sensul larg al cuvântului) există numeroase proverbe și zicători. Vom enumăra doar câteva, care ni se par mai grăitoare: „banul este ca o roată, / ocolește lumea toată”, „Cu bani cumperi și brânză de iepure”, „Banii nu se culeg de la trunchi ca surcelele”, „Banul face omenia, banul face rușinea”, „Banul întunecă și cea mai ageră minte”, „Strânge bani albi pentru zile negre”, „A scoate bani din piatră seacă”, „Banul și pe prieteni îi face vrăjmași” etc²⁶. De bani este legată și paremia „A-și da aramă pe față”, care înseamnă a-și arăta fața adevărată, intențiile, firea. Banii falși se făceau din aramă și erau acoperiți cu un strat subțire de aur, care cu timpul se ștergea și banul „își da arama pe față”²⁷.

Odinioară au existat diverse mijloace populare de păstrare și împărțire a banilor.

1. Legatul banilor într-o băsmăluță cusută cu flori. O poveste nuvelistică ne spune că omul care și-a vândut femeia „a legat ca oamenii banii aceea în băsmăluță (cusută cu flori – A. F). A pus banii în sân, nu ca amu în buzunar. Era încins cu brăul”²⁸.

2. Păstratul și purtatul banilor în pungă. Despre aceasta ustensilă atât de necesară există mai multe paremii: „A fi gros la pungă”, „A nu-l ajunge punga pe cineva”, „Punga boierească n-are fund”, „Săracului nu-i trebuie pungă”, „A avea pe dracul în pungă”, „A-i bate cuiva vântul în pungă”, „Nu-i mai grea boala decât punga goală”²⁹ etc. În pungi era socotit și poclonul trimis cu diferite ocazii, despre ce se menționează și în „Iordache al Lupului”. Iordache, învrăjbit fiind cu domnul, fuge din țară. Atunci boierii: „trei zile se sfătuiră, / Lui Iordache să-l înșele / Trimițându-i măgulele / Și-un poclon de zece pungi, / Patru șaluri tot în dungi”³⁰. Punga servea și ca „răsplată” din partea unor boieri care ajung în calea haiducilor: „Colo-n deal la trei stejari / Mulți boieri și fete mari, / Își lăsau punga răsplată / Ba și viața câte-odată”³¹.

3. Păstratul banilor în chimir: „Și mocani bogați de vite, / Cu chimirile tixite”³².

4. **Împărțitul banilor cu pumnul.** Banii de chețuială ai unui haiduc provin de la un boiernaș / Cu-n desag de gălbenași / Și tot mi-i dă câte unul, / Pîn'a prins a-mi da cu pumnul³³. Eroul unei povești nuvelistice își vinde nevasta „pe opt pumni de galbeni”³⁴.

5. **Căușul:** „Da Călin Nebunul îi zice așa babei: – Mătușă, iaca-ți dau un căuș de galbeni, să-mi faci ce ți-oi zice”³⁵.

6. **Ulciorul:** „sapă el (săracul – A. F.) și așa săpând a dat peste un ulcior cu galbeni”³⁶.

7. **Găleata:** „Împlintă el (săracul – A. F.) ultima dată hârlețul în pământ și când se uită, vede o găleată cu bani”³⁷.

8. **Cușma:** „El (Vâlcu din balada „Ciuma – A. F.) din gură că ziceai / – Eu acasă n-oi ședeaa, / Că mă duc la Rahila / Să iau banii cu cușma”³⁸. Uneori rămășagul se pune „pe o cușmă de galbeni”³⁹.

9. **Chivăra.** (Conform lui V. Gațac ,chapiu înalt, mai ales, de metal): „Dobriș, Dobrilaş, / Na-ț o chivară di gălbenași / Nă-l diștipta pe Sinislav”⁴⁰.

10. **Poala:** Eroul unui cântec eroic haiducesc îi scrie măicuței: „– E, măicuța, cheița / Și descuie lădița, / Și e banii cu poala, / Și du-te la măria-sa. / Doar pe mine m-or ierta”⁴¹.

11. **Mantaua.** În „Istoria a unui viteaz anume Doncilă” împăratul îi spune eroului: „– Ah, Doncilă bolnave, / Vrednice și viteaje, / De când tu te-ai bolnăvit / Delii s-a înmulțit. / Așterni-ți mântăluța ta, / Ca să-ți plătesc leafa! / Mântăluța își așterne. / El de galbeni i-o împle”⁴².

12. **Desaga:** Moș Novac, tatăl lui Gruia: „O încălecat / Și la turc o alergat. / Da o desagi plinî (pi cal) cu bani⁴³ (ca să-l scape pe Gruia – A. F.).

13. **Burduful.** În eposul eroic, eroul, pentru a căpăta un cal „pe gândul său”, trebuie să plătească: „Tot pe ani - /Burduf de bani) Și pe lună – /Pungă plină, / Pe tot sfertul – / Galbanul⁴⁴”. În povestea „Omul cu trei minți” este scris „... vine un negustor călare pe un cal mândru arăpesc. Pe cal se afla o pereche de desagi, făcuți din burduf, plini de galbeni⁴⁵”.

14. **Sacul.** Într-o poveste nuvelistică eroul îi cere lui Dumnezeu să-i dea „un sac de galbeni”⁴⁶. Deși nu era o măsură precisă, fiind folosit, mai ales, la transportul și păstratul cerealelor, sacul a fost considerat adeseori în Țara Românească și în Moldova drept o unitate de măsură a capacității (sau greutateii) cerealelor. În Moldova (1634), un stog de secară este apreciat ce are „preț ca de 40 de saci”⁴⁷.

15. **Știubeiul:** „Era un moșneag și-o babă. Și până la bătrânețe au strâns un știubei cu galbeni⁴⁸”, se relatează într-o poveste nuvelistică.

16. **Lada.** În balada populară „Tudor și Voichița” se spune că Tudor, în afară de alte nenumărate bogății, avea și „lăzi de gălbănași”⁴⁹. Despre un boier care „avea o ladă de bani” se povestește și într-o poveste fantastică⁵⁰.

17. **Carul.** Eroii unei povești nuvelistice (cu evidente elemente de hiperbolizare) au umplut „trei care cu galbeni”⁵¹.

Banii puteau fi „*ciopliți*” („Când ți-oi da un pumn zgârșit / Ar sî-ți pai cî-s bani șiopliți⁵²”); galbenii: „*mari*” („Bagă mâna-n buzunari / Scoate-un galben de cei mari / Dăruiește la plugari⁵³”), „*tăieți și ușori*” („Frunză verde de cicoare, (zice haiducul – A. F.) / Când văzui vara cu soare, / Cătat-am pădurea deasă, / Ca să țin cu dânsa casă, / Ș-am cătat galbeni tăieți, / Să fac zale la băieți, / Ș-am cătat galbeni ușori, / Să fac rochii la surori⁵⁴); „*venetici*” („Noi îmblăm și colindăm, / Cinci galbeni să câștigăm, / Ia, tot galbeni venetici, / Să ne vină câte cinci”)⁵⁵. Venetic însemna venețian; galben ori galben de Veneția, ducat⁵⁶. Galbenul este un termen generic, indicând monedele de aur. Sub numele de galbeni (și ducați) au circulat numeroase monede de aur, uneori de argint și chiar de platină (sec. XIX) (...). Documentele românești îl înregistrează prima dată în sec. al XV-lea, în secolele

următoare, devine, sub unele din multiplele sale forme, monedă dominantă, de largă întrebuintare, servind la plata dușegubinelor, dărilor, gloabelor, tributului etc.

Întrucât aveau greutăți diferite, galbenii erau cântăriți cu cumpene speciale⁵⁷. Despre cumpănă, cântar există și câteva ghicitori: „Vioară încornorată / face judecată”; „Minte are, / suflet n-are – / cu dreptatea în spinare”; „Se lasă și se ridică, / și tot te înșală”⁵⁸ etc. În eposul eroic eroul Sârb+Sărac, este întrebat de către turci: „– Copilaș de Sârb:Sărac! / Nu ți-e murgul din Bugeac? / De ți-e murgul vânzător, / Eu îți sunt cumpărător, / Că vreu bine să-l plătesc, / Cu aur să-l cumpenesc!”⁵⁹. Informațiile despre modul cum se cântăreau galbenii în Țara Românească și în Moldova, devin mai numeroase în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când stăpânirea era nevoită deseori să-i oblige pe zarafi să folosească greutăți legale pentru a nu înșela locuitorii la cântărirea galbenilor de aur. N. Stoicescu scrie că, după informațiile furnizate de Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași, la acest muzeu se păstra o cumpănă mică pentru cântărit galbenii (...)⁶⁰.

Banul a desemnat la început monedele bătute din argint de banii Croației (1272), Sloveniei (denarii banales sau simpli banales), care au circulat în Transilvania și, foarte probabil, în Țara Românească. Mai târziu această denumire a fost dată oricărui fel de monedă (...)⁶¹.

II. Leul. Bărbatul urât este vândut pentru doi sau opt lei: „De ți-e bărbatul urât / Să-l legi cu-n curmei de gât, / Să-l duci în târg de vândut; / De ți-o da doi lei sau opt / Să-l dai cu curmei cu tot. / De ți-a da numai doi lei, / Să-l dai fără de curmei!”⁶². Inițial, leul era o monedă olandeză de argint, și avea drept element caracteristic un leu ridicat pe două labe (stema Olandei) imprimat pe revers. Talerul olandez apare în Țările Române spre sfârșitul sec al XVI-lea (în 1581). Pentru întâia oară se amintește despre el cu denumirea românească de leu, într-o scrisoare a lui Vasile Lupu din 23 iunie 1639 către bistrițeni. Leul a circulat pe întreg cuprinsul spațiului românesc și în țările vecine, servind ca mijloc de plată în comerțul extern și intern, precum și la achitarea dărilor, la plata salariilor etc⁶³.

III. Paraua este amintită și în proverbe: „A nu avea nici o para chioară”, „A nu avea nici o para frântă”⁶⁴. În balada „Soția vândută” un om băutor își vinde nevasta, pentru a-și acoperi datoriile. Boierii cumpărători îi spun: „Așterne Ghiță basmaua / ca să-ți număr paraua / Și parale număra, / Da soția lăcrăma / Și bărbatul tot așa”⁶⁵. Paraua era o monedă de origine turcă, emisă de Murad IV în 1626. Apare pe piața comercială românească în sec. al XVII-lea și se menține până la introducerea sistemului monetar național. În sec. al XIX-lea, când a fost abolită pe piața internă, paraua nu mai reprezenta decât $\frac{3}{4}$ din valoarea inițială⁶⁶.

IV. Iuzlucul. Pentru „primenirea” și „potcovirea” unui murg dau „iuzluci cât îi vrea” (vezi eposul eroic „Sârb-Sărac”)⁶⁷. Iuzlucul era o monedă de argint de 100 de parale (sec. XIX)⁶⁸.

V. Izmilicul. Eroul unei balade, Vâlcu, încearcă să-și răscumpere viața cu ajutorul izmilicilor. Vâlcu se adresează ciumei: „Ciumă, ciumă, draga mea, / Dacă ești tu moartea mea / Na-ți calul și izmilici / Nu-mi scurta viața pe-ici”⁶⁹. Izmilicul era o monedă de aur (mai rar de argint), valorând 20 de piaștri⁷⁰.

VI. Zlotul. Într-o poezie lirică se menționează ce trebuie să facă o femeie, dacă bărbatul îi este urât: „De bărbatu-ți e urât, / Leagă-l cu curmei de gât / Și îl scoate de vândut / Și nu pune prețul mare, / Dă-l pe o ocă de sare, / Dar dacă ți-or da un zlot. / Dă-l cu curmei cu tot”⁷¹. Zlotul era o monedă de aur. În primele documente moldovenești astfel este numit ducatul de aur venețian sau genovez de la Caffa, care a pătruns în ținuturile noastre prin

comerțul cetăților italiene. Având o largă circulație, zlotul a căpătat sensul de monedă de aur⁷².

VII. Creițarul. Eroul unei balade, Vălean, fiind otrăvit de „indicele sale” și venindu-i moartea îi spune mamei: „Na-ți, maică, cinci creițari / Și te du la clopotari / Și să-i spui, măicuță, spui, / Să-i spui clopotarului, / Că clopotul cel mai mare / Să-l tragă cu mult mai tare”⁷³. Creițarul (sin crucer) este o monedă divizionară, care și-a luat numele de la crucea imprimată pe una dintre fețe. Documentele românești îl menționează ca instrument de plată în tranzacțiile mărunte, în sec. XVIII și XIX, îndeosebi, în Transilvania⁷⁴.

VIII. Pitacul. Colindătorii cer plată „doi colaci și doi pitaci”⁷⁵. Pitacul era o monedă de argint de origine rusă, valorând 5 copeici. A fost semnalat prima dată în documentele interne ale Țărilor Române din sec. al XVII-lea⁷⁶.

IX. Ortul este amintit în expresia „A da ortul popii” cu sensul de „a da obștescul sfârșit”. Pentru serviciile acordate la înmormântare, preotul era remunerat în orți. Ortul înseamnă sferț și indică, sub aspect monetar, o piesă de argint. A avut o largă circulație în țările germane, în Polonia, Turcia, iar în spațiul românesc a apărut în sec. al XVI-lea și s-a menținut până în pragul secolului al XIX-lea. În cele trei țări române, unde a cunoscut o intensă circulație, ortul a fost un instrument de plată în tranzacții comerciale, pentru vamă, pentru dări („ortul de casă”, „ortul vătășesc”, „ortul starostesc”)⁷⁷.

În textele folclorice⁷⁸ mai apar: *mahmudea* (monedă turcească de aur); *groșii* (monedă de argint, în Țările Române fiind menționată încă din sec. XIV, în special în Moldova); *dinarul* (monedă de argint, în spațiul românesc circulă din sec. al XIII-lea); *grivna* (veche monedă rusească de argint, valorând 10 copeici. Pe teritoriile noastre, a pătruns în sec. al XV-lea prin Polonia⁷⁹ etc.

Astfel, creația populară oferă informații prețioase privitor la diverse unități de măsură, folosite pe larg odinioară, care reliefează mai din plin relațiile agrare și comerciale ale poporului român cu alte popoare.

NOTE

¹ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 5.

² *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de N. M. Băieșu. Chișinău, 1975, p. 100.

³ N. Stoicescu, *Ibidem*, p. 44, 45, 55, 73.

⁴ L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Chișinău, 1998, p. 60.

⁵ *Poezia lirică populară*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de S. G. Moraru, Chișinău, 1975, p. 136.

⁶ N. Stoicescu, *Idem*, p. 60, 63.

⁷ *Poezia lirică populară*, p. 162.

⁸ N. Stoicescu, *Idem*, p. 39, 84, 91.

⁹ *Eposul eroic*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de V. M. Gațac, Chișinău, 1983, p. 155, 158. Vezi și p. 212, 218, 270.

¹⁰ *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, p. 148.

¹¹ N. Stoicescu, *Idem*, p. 150, 152; 171, 175, 176; 181, 185; 186; 190.

¹² *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, p. 125, 148.

¹³ N. Stoicescu, *Idem*, p. 202, 204.

¹⁴ *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, p. 130.

¹⁵ N. Stoicescu, *Idem*, p. 188, 189, 197.

¹⁶ *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, p. 145.

¹⁷ N. Stoicescu, *Idem*, p. 220.

¹⁸ *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, p. 237.

¹⁹ *Dicționar enciclopedic ilustrat al limbii române din trecut și de astăzi de I. A. Candrea*, București, p. 861.

²⁰ N. Stoicescu, *Idem*, p. 221, 224, 225.

²¹ *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, București, 1988, p. 293.

²² *Balada populară*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de A. S. Hâncu. Chișinău, 1976, p. 214.

²³ N. Stoicescu, *Idem*, p. 240.

²⁴ *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, p. 236.

²⁵ N. Stoicescu, *Idem*, p. 297, 299.

²⁶ *Proverbe și zicători*. Alcătuirea articolul introductiv și comentariile de E. V. Junghietu, Chișinău, 1981, p. 111, 112, Vezi și p. 78, 83.

- ²⁷ *Ibidem*, p. 68, 250.
- ²⁸ *Povești nuvelistice*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de G. G. Botezatu, Chișinău, 1980, p. 242, 243.
- ²⁹ *Proverbe și zicători*, p. 77, 83.
- ³⁰ *Balada populară*, p. 269.
- ³¹ *Poezia lirică populară*, p. 189.
- ³² *Ibidem*, p. 197.
- ³³ *Ibidem*, p. 189.
- ³⁴ *Povești nuvelistice*, p. 245.
- ³⁵ *Povești fantastice*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de G. G. Botezatu, Chișinău, 1976, p. 194.
- ³⁶ *Povești nuvelistice*, p. 186.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 192.
- ³⁸ *Balada populară*, p. 94.
- ³⁹ *Legende, tradiții și povestiri orale moldovenesti*. Alcătuirea articolul introductiv și comentariile de G. G. Botezatu, Chișinău, 1975, p. 165.
- ⁴⁰ *Eposul eroic*, p. 145.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 265. Vezi și p. 207.
- ⁴² *Idem*, p. 109, Vezi și p. 179.
- ⁴³ *Idem*, p. 194. Vezi și p. 195, 225.
- ⁴⁴ *Idem*, p. 179.
- ⁴⁵ *Povești nuvelistice*, p. 110.
- ⁴⁶ *Idem*, p. 208.
- ⁴⁷ N. Stoicescu, p. 247.
- ⁴⁸ *Povești nuvelistice*, p. 165.
- ⁴⁹ *Balada populară*, p. 149.
- ⁵⁰ *Povești fantastice*, p. 301.
- ⁵¹ *Povești nuvelistice*, p. 228.
- ⁵² *Eposul eroic*, p. 194.
- ⁵³ *Informație de teren*. s. Hiliuți, jud. Bălți.
- ⁵⁴ *Poezia lirică*, p. 196.
- ⁵⁵ *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, p. 60.
- ⁵⁶ *Dicționar enciclopedic...*, p. 1411.
- ⁵⁷ *Instituții feudale...*, p. 204.
- ⁵⁸ *Ghicitori*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de S. G. Moraru, Chișinău, 1980, p. 136.
- ⁵⁹ *Eposul eroic*, p. 152.
- ⁶⁰ N. Stoicescu, *Ibidem*, p. 287, 288, 292.
- ⁶¹ *Instituții feudale...*, p. 35.
- ⁶² *Poezia lirică*, p. 168.
- ⁶³ *Instituții feudale...*, p. 274.
- ⁶⁴ *Povești și zicători*, p. 83.
- ⁶⁵ *Balada populară*, p. 200.
- ⁶⁶ *Instituții feudale...*, p. 351.
- ⁶⁷ *Eposul eroic*, p. 152.
- ⁶⁸ *Instituții feudale...*, p. 240.
- ⁶⁹ *Balada populară*, p. 95.
- ⁷⁰ *Instituții feudale...*, p. 237.
- ⁷¹ *Poezia lirică*, p. 168.
- ⁷² *Instituții feudale...*, p. 524.
- ⁷³ *Balada populară*, p. 136.
- ⁷⁴ *Instituții feudale...*, p. 128.
- ⁷⁵ *Poezia populară a obiceiurilor calendarice*, p. 78.
- ⁷⁶ *Instituții feudale...*, p. 360.
- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 347.
- ⁷⁸ Gr. Botezatu, *Folclorul haiducesc din Moldova*. Chișinău, 1967, p. 23.
- ⁷⁹ *Instituții feudale...*, p. 281, 210, 160.

Diana EȚCO

SEMINARUL TEOLOGIC DIN CHIȘINĂU ÎN PERIOADA REFORMELOR DIN ANII '60 AI SEC AL XIX-LEA

Din perspectiva mecanismelor și a sistemelor de clasificare cu care operează știința istorică, evoluția sistemului de învățământ teologic din Basarabia este definită la un pol de evoluția politică a Imperiului Rus în ansamblu, iar la celălalt de particularitățile locale ale acestei regiuni. Deci noua perioadă în istoria Seminarului Teologic din Chișinău se datorează transformărilor radicale generate de epoca marilor reforme în toate sferile de activitate ale Statului Rus.

Țarul Alexandru al II-lea, gestionând o politică internă inspirată prioritar de factori de democratizare intensivă a societății ruse, a favorizat pătrunderea noilor curente ideologice în toate domeniile importante ale Imperiului Țarist. Prin urmare, la capitolul nostru se cerea imperios și urgent legiferarea „noilor realități” prin adoptarea unui nou cadru legal,

destinat instituțiilor de învățământ teologic țarist. Pentru realizarea acestui scop, Sfântul Sinod a elaborat un proiect al viitorului Statut, prevăzut pentru Seminarul Teologic și școlile spirituale, care, anticipat adoptării sale, lucru nemaîntâlnit până la acea oră, pentru prima dată a fost supus de către autoritățile ecleziastice, afiliate noilor principii reformatoare, dezbaterilor pe eparhii. Punând în discuție proiectul reformei în rândurile maselor largi ale clerului, se urmărea scopul de a afla opinia acestuia despre articolele lui, în baza căruia urma să se introducă amendamentele de rigoare, care i-ar fi conferit proiectului o formă actuală, utilă pentru anumite circumstanțe cu colorit local. Faptul în cauză ilustrează elocvent afirmarea tendințelor de democratizare a aparatului ecleziastic central, care se caracteriza prin rigiditate și conservatism intransigent.

Să vedem în continuare, care au fost deciziile clerului basarabean pe marginea stipulațiilor proiectului Regulamentului Teologic din 1867. Conform planului acțiunilor concrete, pentru a sintetiza și a face publice doleanțele clerului basarabean la capitolul respectiv, arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, Antonie, a convocat Congresul eparhial al clerului și învățătorilor de la școlile teologice din întreaga Basarabie, a căror aspirații au fost pregnant evocate în textul rezoluției Congresului în cauză, care, în fond, a dat expresie problemei de ordin major cu care se confrunta sistemul de învățământ teologic din Basarabia — problema limbii române¹. La ora actuală, susținem cu certitudine, că în îndepărtatul an 1867 au existat persoane atât din rândurile clerului, cât și din rândurile profesorilor de la școlile teologice, care au perceput la justa valoare gravitatea situației referitor la această problemă. Astfel, fiind anulată predarea limbii materne în baza proiectului noului Regulament din 1862, congresul general al clerului și profesorilor s-a pronunțat categoric împotriva, cerând în rezoluția congresului, înaintată spre examinare Comitetului Școlar, creat pe lângă Sf. Sinod (pentru a cerceta rezoluțiile congreselor de acest gen din întreg Imperiul Rus), retractarea acestei decizii, justificând că „cunoașterea temeinică a «limbii locale» este imperios necesară clerului din acele eparhii, unde, cum ar fi, spre exemplu, aici în Basarabia, marea majoritate a populației nu posedă altă limbă, decât «limba locală», cât și serviciul divin în majoritatea cazurilor se oficiază în limba română”².

Este semnificativ faptul că în rezoluția nominalizată se evită insistent a folosi etnonimul limba română (sau moldovenească), fiind acceptat doar termenul neutru de „limbă locală”.

Referitor la problema în care clasă este mai adecvat să fie studiată „limba locală”, autorii rezoluției opinează că deși clasele inferioare sunt arhidozate cu materii de studiu, totuși, este de dorit, inițial, includerea predării gramaticii „limbii locale”, cu toate că se recunoștea din start că doar aceasta nu va fi suficient pentru a asigura elevilor o predare „profundă”³ a „limbii locale” la nivelul indispensabil oficerii serviciului divin, profesorul îndeplinindu-și concomitent și obligațiile pe care le impune funcția de slujitor al cultului ca bun îndrumător al poporului. Pentru aceasta se recomandă insistent ca predarea gramaticii „limbii locale” să fie conexată cu îndrumări practice pentru viitorii reprezentanți ai clerului privind utilizarea limbii locale în serviciul lor: „deci urmează nu numai să vorbească corect, dar și să expună adecvat învățăturile creștine în cadrul serviciului bisericesc, în predică”⁴. În continuare autorii rezoluției conchid că predarea limbii locale la nivelul indicat în rândurile de mai sus va fi posibilă doar în clasele superioare, din considerentul că în conformitate cu noul statut pentru aceste clase au fost rezervate un număr mult mai redus de ore de studiu, comparativ cu clasele inferioare. „În cazul modificării programei de studii prin reducerea numărului de ore la materiile de studii din clasele inferioare, aceasta ne va oferi posibilitatea de a include în schimb mai multe ore de limbă locală”, pentru a se asigura un studiu eficient și în clasele mici⁵.

Tot cu titlul de concept restructurant, congresul a propus reducerea numărului de ore rezervat obiectelor clasice de învățământ, pe motiv că programa școlară, care prevedea zilnic câte 4 lecții, conform proiectului noului statut va fi deosebit de oneroasă pentru elevii claselor inferioare și medii, precizând că „ele îi vor estorca, pur și simplu, de toate forțele intelectuale și fizice”⁶.

Insatisfacția de această decizie era cauzată de o serie de inconveniente, provocate de numărul exagerat de ore de clasă, ce făcea imposibilă pregătirea suficientă a temelor pentru acasă. Aceasta va duce la o reușită nesatisfăcătoare la învățătură și-i va priva pe elevi de timpul liber, necesar pentru a efectua diferite exerciții în scris, pentru lectura cărților și pentru recreare prin jocuri și plimbări. Numărul inadecvat de ore de studii pentru elevii claselor inferioare (zilnic de la 8^{oo} până la 14^{oo}) va crea anumite dificultăți în legătură cu alimentația acestora, ceea ce se va răsfrânge negativ asupra sănătății lor⁷.

Continuând pe aceleași coordonate, se indică drept cea mai adecvată soluție repartizarea omogenă a orelor (câte 3 lecții pe zi) pentru toate clasele, de la întâia până la a șasea⁸.

Consecvent misiunii sale de semnalare a incongruenței noilor „formulări” ale Regulamentului din 1867, clerul basarabean s-a arătat vizibil rezervat față de o serie de alte articole ale lui, de exemplu, față de articolul 208, care prevedea două testări anuale ale elevilor înainte de vacanța de Crăciun și la finele anului de studii. Adunarea generală s-a pronunțat categoric pentru retractarea acestui articol, argumentând inadecvitatea lui și considerând suficiente doar testările de la finele anului pentru a oglindi veridic situația din cadrul procesului instructiv în școala teologică⁹.

La fel, Adunarea generală a profesorilor și reprezentanților clerului a dezavuat art. 301, luând o poziție certă de apărare a intereselor elevilor și respingând decizia, conform căreia elevii corigenți să fie lipsiți de subvenția bugetară pentru studii și întreținuți, în exclusivitate, de părinți. În apărarea opțiunii sale Adunarea generală invoca inatacabilul motiv: capacitățile intelectuale ale elevilor din clasele inferioare nu sunt încă suficient dezvoltate. Din această cauză se consideră inadmisibil a-i sancționa atât de sever pe elevi pentru nereușita la învățătură, iar în cazul neretractării de către Sf. Sinod a acestui articol, să fie făcute excepții măcar pentru copiii orfani de ambii părinți¹⁰.

Referitor la art. 18, care stipulează că Consiliul pedagogic nu are nici o atribuție față de administrarea economică a seminarului, Adunarea generală încearcă să precizeze dacă în cazul atestării unor grave fraude financiare în administrația economică a seminarului are oare Consiliul pedagogic dreptul să intervină¹¹.

Tot la capitolul consacrat problemelor economice ale Seminarului Teologic, Adunarea generală s-a ambiționat să consilieze în rezoluție un proiect coerent de gestionare economică eficientă a școlii teologice. Conform opțiunilor, pentru a se descurca cu succes în această privință, inițial întreg bugetul seminarial trebuia să fie divizat în trei compartimente:

I. Gestionarea propriu-zisă a seminarului, care includea finanțarea elevilor bursieri, întreținerea localului seminarial, a spitalului, a bibliotecii și a cabinetelor de studii etc.

II. Cheltuielile extraordinare prevăzute pentru reconstrucția tuturor localurilor seminariale și pentru construirea edificiilor noi.

III. Salarizarea angajaților seminarului, achitarea pensioanelor, diferitelor compensații și remunerații¹².

În continuare, concentrându-și dezbaterile asupra acestor trei compartimente, Adunarea Generală raționează detaliat despre acțiunile concrete, care urmează să fie întreprinse la fiecare capitol. Referindu-se la primul capitol, Adunarea Generală salută justețea (după părerea ei) deciziei Sf. Sinod, conform căreia bugetul fiecărui seminar să fie stabilit în

strictă concordanță cu veniturile eparhiale obținute de la realizarea lumânărilor, dar, totodată, consemnează reversul acestei decizii, întrebându-se care ar fi soluția pentru seminariile care funcționează în eparhiile unde veniturile de la vânzarea lumânărilor sunt derizorii? În ceea ce privește Seminarul Teologic din Chișinău, el va avea doar de profitat în urma acestei decizii, deoarece în eparhia Chișinăului și a Hotinului veniturile obținute de la realizarea lumânărilor atingeau cote foarte înalte, dar, în pofida acestui fapt, sumele alocate pentru întreținerea seminarului erau insuficiente.

Privitor la salarizarea personalului didactic, Adunarea Generală s-a pronunțat categoric împotriva remunerării profesorilor în funcție de aceleași venituri, obținute în urma realizării lumânărilor. Drept soluție adecvată, s-a propus a se stabili pentru profesorii din toate seminariile salarii fixe, indiferent de veniturile locale, în caz contrar, toți profesorii, în special cei mai buni absolvenți ai Academiei Teologice, se vor strădui să se angajeze la lucru la seminariile din eparhiile cu venituri mari de la vânzarea lumânărilor, iar în seminariile cu venituri modeste se vor angaja la lucru doar cei mai „slabi” absolvenți ai Academiei Teologice¹³.

Analizând compartimentul privind educația religioasă și cea morală, Adunarea Generală consideră că decizia Sf. Sinod (§ 125) de a obliga elevii să asiste la liturghia de dimineață zilnic este neadecvată, din considerentul că, în pofida caracterului și scopului ei sublim, acest procedeu va avea în rândul elevilor reverberații mai puțin optimiste și doar va împovăra în plus elevii înainte de începerea orelor de studii, în special pe cei mai slab pregătiți pentru ele, care, asistând în biserică la serviciul divin, nu se vor gândi la cele sfinte, ci vor recapitula în gând materia de învățământ, ceea ce în viitor, evolutiv, le va modela o deprindere negativă. În rezoluție se propune ca elevii claselor inferioare să fie absolviți de obligația de a asista la rugăciunea de dimineață, iar cei din clasele superioare să asiste, ca de obicei, la liturghia de dimineață miercuri și duminică¹⁴.

Am prezentat în linii generale conținutul rezoluției adoptate de către Adunarea Generală a profesorilor și clerului eparhial din Basarabia pe marginea proiectului Noului Regulament al Seminarilor Teologice, elaborat de Sfântul Sinod în 1867. Parcurgând conținutul ei, se impun câteva concluzii; în primul rând, constatăm că marea majoritate a tezelor cuprinse în ea exprimă rezultatul unor analize realiste inatacabile și evocă adevărul că clerul basarabean era capabil nu numai să semnaleze incongruența unor decizii ale Sfântului Sinod, dar putea și să găsească soluții viabile pentru a asigura buna funcționare a sistemului învățământului teologic, individualizându-se prin relația de opoziție cu autoritățile centrale. Aceasta este încă o dovadă în plus a atitudinii refractare a clerului basarabean față de excluderea limbii române din învățământ, rezoluția în cauză integrându-se într-o structură conceptuală logică complexă și bine articulată.

Dar toate aceste acțiuni s-au dovedit a fi mai mult decorative. La 14 mai 1867 Sf. Sinod a aprobat Statutul Noului Regulament al Seminarilor și școlilor teologice, care a influențat decisiv starea de lucruri din învățământ, în special, din Seminarul Teologic din Chișinău. Nu ne rămâne decât să intuim sentimentul de perplexitate pe care l-au încercat autorii rezoluției față de insensibilitatea autorităților centrale la doleanțele vitale ale reprezentanților altor etnii. În noua redacție, adoptată la 14 mai 1867, Regulamentul Seminarilor teologice a fost comprimat substanțial, fiind redus de la cca 400 de articole (prevăzute inițial) la 192 de articole în varianta finală adoptată¹⁵.

Noul Regulament din 1867 reforma radical vechea structură a sistemului de învățământ teologic din Imperiul Rus, în fruntea căruia a fost instituit prin decret imperial Comitetul Școlar de pe lângă Sfântul Sinod, responsabil de întreg procesul instructiv pedagogic din

Imperiul Rus. În atribuțiile sale intra verificarea activității seminariilor teologice prin intermediul reviziilor, efectuate de către revizorii săi, a căror rapoarte erau ulterior prezentate spre a fi aprobate Sf. Sinod¹⁶.

Astfel, conform noului Statut din 14 mai 1867, a fost lichidată dependența Seminarului Teologic din Chișinău de Academia Teologică din Chiev (existentă din 1823), el fiind subordonat direct Sfântului Sinod de la Peterburg, care dirija prin intermediul Comitetului Școlar și arhiereului episcopal¹⁷ (§ 3).

De asemenea, a fost modificată esențial organizarea administrativă a Seminarului Teologic din Chișinău, care a fost conformată unor principii parlamentariste, fiind anulată vechea structură administrativă, în baza căreia în fruntea acestei instituții se afla conducerea seminarului, formată din trei persoane: rectorul, inspectorul și economul, care dirijau întreaga activitate instructiv-educativă și economică.

Noua reformă a definit două organe de conducere a seminarului: 1) Consiliul pedagogic și Consiliul ordonator¹⁸.

Consiliul pedagogic era ales prin vot direct pe un termen de 7 ani de către toți membrii corpului didactic seminarial și de reprezentanții clerului eparhial (§ 94)¹⁹, în componența lui intrând 12 membri. Din Consiliul pedagogic făceau parte în mod obligator rectorul, inspectorul și 7 profesori aleși din rândurile profesorilor seminariali, și trei reprezentanți din partea clerului eparhial. Consiliul pedagogic, la rândul său, își desemna reprezentanții săi în Consiliul ordonator, constituit din 5 membri: rectorul și inspectorul, în mod obligatoriu, un reprezentant al profesorilor și 2 reprezentanți din partea clerului eparhial²⁰. Prin urmare, constatăm că viața interioară a Seminarului Teologic fusese întrucâtva democratizată prin introducerea unor prevederi reformatoare, cum este, de exemplu, principiul de eligibilitate a organelor de conducere.

Primele alegeri din istoria Seminarului Teologic din Chișinău au avut loc la 27 iulie 1867²¹.

Adunarea Generală a profesorilor a fost convocată la cererea arhiepiscopului Antonie, sub președinția rectorului, pentru a alege membrii Consiliului pedagogic și ai Consiliului ordonator. Rector al Seminarului Teologic din Chișinău a fost ales arhimandritul Varlaam Cerneavschi, primul rector de origine basarabean, născut în satul Cobâlcina, județul Hotin²². Funcția de inspector i-a revenit protoiereului Grigorie Galin. Prin urmare, în componența Consiliului pedagogic au fost aleși, în afară de rector și inspector, următorii profesori: protoiereul Eugraf Poniatovschi, Andrei Parhomovici, Petre Marcov, Alexei Smirnov, Alexandru Silin, preotul Hrizant Bocicovschi și Vasile Zaușchevici; din partea clerului eparhial – protoiereul Teodor Baltaga, profesorul de liceu Vasile Parhomovici și preotul Vasile Cazachevici. Consiliul pedagogic a desemnat pentru Consiliul ordonator din partea corpului didactic prin tragere la sorți pe profesorul Vasile Zaușchevici, iar din partea clerului eparhial prin vot direct pe Vasile Parhomovici și Vasile Cazachevici. Funcția de secretar al ambelor consilii a revenit în baza alegerilor profesorului Evghenie Saharov²³. Rezultatele alegerilor de la Seminarul Teologic din Chișinău, din vara anului 1867, după unele incidente au fost validate de arhiepiscopul Chișinăului și Hotinului, Antonie, și apoi, confirmate în totalitate de către Sf. Sinod de la Peterburg²⁴.

Începând cu noul an școlar 1868-1869, în Seminarul Teologic din Chișinău a fost introdusă o nouă programă de studii, adoptată în corespundere cu reforma din 1867. Potrivit ei, a fost anulat vechiul sistem de 3 secții: inferioară, medie și superioară, viabilă pentru studiile în seminar, în cadrul căruia durata termenului de învățământ în fiecare din ele era

de doi ani, fiind înlocuit printr-un sistem de 6 clase, cu termenul de studii de un an în fiecare clasă (§ 11)²⁵.

Programa de studii, adoptată pentru Seminarul Teologic din Chișinău, după introducerea Noului Regulament din 1867, includea următoarele materii de studiu:

1. Explicația Sfintei Scripturi (Exegeza).
- 2a) Istoria bisericii universale; b) Istoria bisericii ruse.
3. Teologia:
 - a) de bază; b) dogmatică; c) morală.
4. Îndrumar pastoral practic.
5. Homieletica.
6. Liturghica.
7. a) Filologia rusă; b) Istoria literaturii ruse.
8. Istoria civilă: a) universală; b) a Rusiei.
9. Matematica: a) Algebra; b) a Rusiei; c) trigonometria; d) Bazele Pascaliei.
10. Fizica și bazele cosmografiei.
11. Filozofia: a) Logica; b) Psihologia; c) Științele filozofice; d) Pedagogia.
12. Limbile vechi: a) Limba latină; b) Limba greacă.
13. Limbile noi: a) Limba franceză; b) Limba germană.
14. Cântul bisericesc. (§ 127)²⁶.

Materiile de studiu indicate au fost repartizate pe clase în felul următor:

clasa I-a		clasa a II-a		clasa a III-a	
Exegeza	2 ore	Exegeza	2	Exegeza	3 ore
L. rusă	3 ore	L. rusă	3	Logica	2 ore
L. greacă	5 ore	L. greacă	5	L. greacă	5 ore
L. latină	4 ore	L. latină	3	L. latină	4 ore
L. franceză sau limba germană	2 ore	L. franceză sau limba germană	2	L. franceză sau limba germană	2 ore
Matematica	3 ore	Matematică	4	Matematica	4 ore
Istoria universală	1 oră	Istoria universală	1	Istoria universală	1 oră
Istoriei Rusiei	2 ore	Istoria Rusiei	2	Istoria Rusiei	1 oră
clasa IV-a		clasa a V-a		clasa a VI-a	
Exegeza	3 ore	Exegeza	3 ore	Exegeza	3 ore
L. greacă	5 ore	Istoria bisericii universale	3 ore	Istoria bisericii universale	1 oră
L. latină	4 ore	Istoria bisericii ruse	3 ore	Istoria bisericii ruse	1 oră
Fizica	4 ore	Liturghica	3 ore	Omiletica	2 ore
Psihologia	2 ore	Omiletica	4 ore	Teologia dogmatică	6 ore
Filozofia	4 ore	Teologia fundamentală	3 ore	Teologia morală	2 ore
		Pedagogia și didactica	1 oră	Teologia pastorală	4 ore
		Lecturi din Sfinții Părinți ai Bisericii	2 ore	Pedagogia și didactica	1 oră
				Lecturi din Sfinții Părinți ai bisericii (în limba greacă)	2 ore ²⁷

Facultativ în seminar s-a introdus predarea limbii ivrit, iconografia și gimnastica (§ 128)²⁸.

Pentru toate clasele zilnic erau prevăzute câte 4 lecții (durata fiecărei lecții – o oră și un sfert) cu excepția a două zile în săptămână, când aveau loc doar câte 3 ore de studiu (§ 131)²⁹. După cum se observă, studierea limbilor străine și obiectele laice era prevăzută, în special, în clasele seminariale inferioare, claselor superioare revenindu-le mai mult obiecte de specialitate cu caracter teologic.

Între timp, din cauza apariției unor schisme în interiorul bisericii unitare ruse, majoritatea cărora și-au găsit un teren prolific în regiunile de frontieră, Sfântul Sinod de la Peterburg, pentru a contracara extinderea lor, a elaborat un plan, de acțiune, care prevedea includerea în programa de studii seminarială a unor materii noi, indispensabile viitorilor preoți în lupta contra sciziunilor religioase. Arhiepiscopul Pavel, care a semnalat de nenumărate ori autorităților ecleziastice imperial-centrale despre existența acestor formațiuni, solicitând să se intervină, cu asentimentul Sf. Sinod, a introdus în 1872 în programa de învățământ, prevăzută pentru elevii claselor superioare din Seminarul Teologic din Chișinău, obiectele noi: „Istorie și combatere a răscolului rus” și „Combaterea sectantismului și neoiudaismului”³⁰.

La indicația arhiepiscopului Chișinăului și al Hotinului administrația Seminarului Teologic din Chișinău a recurs la stabilirea contactelor directe cu răscolnicii, organizând săptămânal, începând cu anul 1875, în fiecare duminică în incinta Seminarului Teologic din Chișinău convorbiri publice și dezbateri laborioase cu aceștia, care erau coordonate de profesorul de combatere a răscolului³¹.

Schimbările de ordin administrativ și educativ au condiționat ameliorarea situației financiare a Seminarului Teologic. Datorită eforturilor arhiepiscopului Antonie, a fost dat în exploatare pentru elevii seminarului un bloc de studii, format din 3 etaje, care dispunea de un inventar școlar impecabil, necesar pentru asigurarea la nivel corespunzător a procesului de învățământ. De asemenea, au fost majorate salariile profesorilor, care, de fapt, aveau cel mai mare salariu de profesor din întreaga Basarabie³². S-au îmbunătățit substanțial și condițiile de trai ale seminariștilor, fiind supus unor reparații capitale căminul Seminarului Teologic, care a fost asigurat cu toate cele indispensabile seminariștilor. Conform prevederilor Noului Regulament, absolvenții eminenți ai claselor seminariale a I-IV-a erau admiși la studii la universitățile laice fără a susține examene sau susțineau simbolic un examen, ceea ce a generat un flux în masă al elevilor seminariști la Universitățile din Dorpart, Tomsk, Varșovia ș.a. Aceasta a influențat negativ asupra contingentului școlar al Seminarului Teologic din Chișinău, căci majoritatea elevilor, după absolvirea a 4 clase seminariale, abandonau studiile teologice în favoarea celor laice și, drept rezultat, deseori nu se completau clasele superioare³³. Pronunțându-se referitor la această realitate, Iosif Parhomovici consemna „că universitățile devastau, dacă se poate astfel spune, Seminarul Teologic din Chișinău”³⁴.

Noile curente ideologice revoluționare, care au dinamizat societatea rusă din anii '60 ai sec. al XIX-lea, au sensibilizat și „lumea” seminariștilor basarabeni. Ele au fost dezvoltate prin intermediul legăturilor cu studenții de la Universitățile din Rusia, prin presa periodică, prin diferitele asociații secrete revoluționare, la care au fost atrași pentru colaborare seminariștii³⁵. Pentru a fi obiectivi, trebuie să recunoaștem eforturile depuse în acest sens de către profesorii seminarului, personalități puternice, care prin intermediul cursurilor pe care le predau și al discuțiilor (convorbirilor) extrașcolare au promovat noile aspirații democratizatoare, dând dovadă de o spontaneitate spirituală remarcabilă, care producea o impresie profundă revelatoare în lumea sensibilă a seminariștilor, menționându-i, în primul rând, în acest context pe Eugraf Poniatovschi, remarcabil profesor, erudit autentic, protoiereul

magistru în teologie, care a reușit să cultive în rândurile discipolilor săi o mentalitate lucrativă nouă³⁶. Ca rezultat, într-o perioadă istorică bulversată de revoluționarism, prin contribuția nemijlocită, s-a cristalizat și în mediul seminaristilor o propensiune pentru realizarea unor metamorfoze politice. Această intenție s-a înscris, în primul rând, pe coordonatele promovării literaturii laice revoluționare, a lucrărilor interzise de cenzură.

Pentru a-și materializa aspirația în 1868 seminaristii s-au decis să înființeze o bibliotecă de alternativă³⁷, lucru, de altfel, autorizat și de Regulamentul din 1867³⁸. După o serie de tratative laborioase purtate de către reprezentanții seminaristilor cu autoritățile ecleziastice locale, ultimele, în cele din urmă, au acceptat deschiderea acestei biblioteci pe lângă seminar, dar pe mijloacele materiale proprii. Inițiativa a fost susținută și de majoritatea profesorilor, care s-au alăturat, contribuind cu un substanțial ajutor financiar, fiind adunată suma de 116 ruble, cu care s-au procurat inițial mai mult de 100 de cărți³⁹ – literatură proletară de orientare revoluționară. An de an, numărul de cărți din noua bibliotecă a seminaristilor creștea, devenind o sursă indispensabilă pentru dezvoltarea nivelului de cultură generală și universalizarea cunoștințelor seminaristilor.

Aceste momente, precum și multe altele au dat expresie tendinței insistente a seminaristilor de a se încadra implicit în procesul de transformare a sistemului teologic țarist anchilozat, rigid și autoritar.

Astfel, fără a fi exhaustivi, am prezentat, în linii generale, cum s-a inclus Seminarul Teologic din Chișinău în aria noului cadru legal, impus de către reformele din anii '60 ai sec. al XIX-lea, intrate în istorie sub denumirea de „Epoca marilor reforme”, care s-au repercutat revoluționar asupra societății ruse în ansamblu și a sistemului de învățământ teologic, în particular, dinamizând și restructurând eminentele școlile teologice, transformându-le în adevărate nuclee de promovare nu numai a adevăratelor valori cultural-religioase, dar și a unei mentalități lucrativă noi, neconformiste, de asemenea și a personalităților, ce au jucat un rol semnificativ în istoria Basarabiei.

NOTE

¹ ANRM, f. 1862, inv. 9, D. 65.

² *Ibidem*, f. 12.

³ *Ibidem*, f. 10.

⁴ *Ibidem*, f. 5.

⁵ *Ibidem*, f. 8.

⁶ *Ibidem*, f. 11.

⁷ *Ibidem*, f. 23.

⁸ *Ibidem*, f. 19.

⁹ *Ibidem*, f. 17.

¹⁰ *Ibidem*, f. 12.

¹¹ *Ibidem*, f. 5.

¹² *Ibidem*, f. 3.

¹³ *Ibidem*, f. 9.

¹⁴ *Ibidem*, f. 16.

¹⁵ *Полное собрание законов Российской империи*, 1887, Санкт-Петербург, 1871.

¹⁶ *Ibidem*, f. 498, nr. 4457, p. 498-510.

¹⁷ *Ibidem*, f. 499.

¹⁸ *Ibidem*, f. 500.

¹⁹ *Ibidem*, f. 499.

²⁰ *Ibidem*, f. 504.

²¹ П.А.Лотоцкий, *Административный строй*

²² Nicolae Popovschi, *Istoria bisericii în Basarabia sub ruși în secolul al XIX-lea*, Chișinău, 1931, p. 188.

²³ *Ibidem*, p.

²⁴ П.А.Лотоцкий, *Административный строй*.

²⁵ *Полное собрание законов Российской империи*, 1887, Санкт-Петербург, 1871, ѓ. 504.

²⁶ *Ibidem*, p. 509.

²⁷ Nicolae Popovschi, *Op. cit.*, p. 189.

²⁸ *Полное собрание законов Российской империи*, p. 506.

²⁹ *Ibidem*, p. 506.

³⁰ Nicolae Popovschi, *Op. cit.*, p. 190.

³¹ *Ibidem*, p. 192.

³² *Ibidem*, p. 190.

³³ *Ibidem*, p. 191.

³⁴ *Ibidem*, p. 189.

³⁵ *Ibidem*, p. .

³⁶ *Ibidem*, p. 190.

³⁷ *Ibidem*, p. 192.

³⁸ *Полное собрание законов Российской империи*, p. 508.

³⁹ N. Popovschi, *Op. cit.*, p. 192.

Dinu POȘTARENCU

EXODUL POPULAȚIEI PESTE PRUT DUPĂ
ANEXAREA BASARABIEI LA IMPERIUL RUS

Este cunoscut faptul că după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus s-a produs migrarea unui număr impunător de locuitori din partea stângă a Prutului în cea dreaptă a lui, de-a lungul căruia fusese stabilit hotarul în conformitate cu prevederile Tratatului de pace de la București. De menționat că până în prezent fenomenul în cauză nu a constituit subiectul unui studiu aparte. Despre existența lui în cadrul istoriei Basarabiei s-a vorbit doar în linii generale.

Deși o serie de publicații din perioada țaristă conțin informații cu privire la refugierea peste Prut a populației din Basarabia imediat după încheierea Tratatului de pace de la București, istoriografia sovietică moldovenească a ignorat această temă, deoarece ea nu se încadra în schema falsă despre rolul "progresist" pe care l-a avut, potrivit punctului ei de vedere, raptul teritorial de la 1812, săvârșit de Rusia expansionistă.

Pentru a ilustra tristul proces al migrației populației din teritoriul dintre Prut și Nistru după acapararea lui de către cei care erau de aceeași credință și se declaraseră "eliberatori", vom apela la documentele vremii în care acesta și-a găsit reflectare. Astfel, în luna mai 1814, protopopul Lăpușnii, Ioan Dimitriu, pune la curent Dicasteria exarhială din Chișinău că în luna septembrie 1812 toți locuitorii satului Topor din ținutul Lăpușna, împreună cu preoții bisericii Sf. Gheorghe din acest sat, au fugit peste Prut, "rămânând biserica cu toate podoabele ei". Între timp, satul respectiv a fost populat de alți oameni, dintre care majoritatea erau ruși. "Și pentru această parohie, având acum abia 36 de gospodării, menționa în continuare protopopul, se hirotonește un Vasile Zavinovski, născut în gubernia Kievului. El știe a citi, a scrie și a cânta numai în limba rusă"¹.

La 19 iunie 1813, 57 de locuitori ai satelor Cojocăreni, numit și Călinești, Drojineni și Hoțești din sectorul ținutului Iași, situat de partea stângă a Prutului, fiind ajutați de oameni din satele Tabăra, Cornul Negru și Bivolari din dreapta Prutului, au dezarmat și au legat cinci cazaci de la două pichete de lângă Prut și au trecut pe malul drept al râului "cu tot calabalăcul și cu vite, luând cu sine și cazacii legați", care a doua zi, puși în libertate, au fost reînțorși pe malul stâng². Despre un caz similar, ce s-a întâmplat în 1815, povestește și Pavel Svinin, funcționar la Ministerul Afacerilor Externe al Rusiei, trimis în Basarabia să cerceteze situația social-politică ce se complicase: Un grup de locuitori din partea dreaptă a Prutului, trecând cu bărcile râul, au legat pichetul de cazaci și au transportat pe malul opus țăranii din satul Conizcari (?), împreună cu toată averea și vitele lor³.

În 1814, mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni îi comunica principelui A.N. Golițan, oberprocuror al Sinodului rus, în legătură cu exodul populației basarabene: "Când francezii pătrunseseră în adâncurile Rusiei, iar turcii erau pe malurile Dunării și Prutului, și când, ba din cauza zvonurilor răspândite de răuvoitorii Rusiei, ba din lipsa de experiență a guvernului local, s-a neliniștit aproape întregul popor care pleca din această provincie, alipită la Rusia, în Moldova de peste Prut și în Turcia, peste Dunăre, încât nu puteau fi opriți nici cu forța armelor (deși acestea lipseau atunci aici), fiind în vigoare tratatul de pace încheiat cu Poarta, potrivit căruia tuturor le-a fost dat dreptul de a se strămuta din partea dreaptă în cea stângă și viceversa"⁴.

Protopopul Simion Mahovschi raporta Dicasteriei exarhiale că un preot, slujitor în satul Frumoasa, ținutul Greceni, "a fugit peste râul Prut" în aprilie 1814⁵.

Prin raportul din 18 ianuarie 1814, adresat Departamentului II al Guvernului provinciei Basarabia, ispravnicul ținutului Iași anunța că mulți locuitori din satele așezate pe malul

Prutului și-au pus în gând să fugă. Motivul: unii dintre ei au pământ de partea cealaltă a râului și nu au putință să se folosească de el⁶.

La 5 februarie 1815, Aleksandr Pini, consulul rus de la Iași, îl înștiința pe I.M. Harting, guvernatorul civil și militar al Basarabiei, că el a avut posibilitatea să afle din raportul ispravnicilor ținutului Fălcui, expediat domnului Moldovei Scarlat Callimachi în una din zilele premergătoare acestei date, despre intenția fermă a locuitorilor din două sate ale ținutului Greceni de a trece cu traiul în dreapta Prutului⁷. Pentru a zădărnici această strămutare, Harting a dat dispoziție ispravnicului ținutului Greceni să ia măsurile de rigoare. Vestea despre plecarea în masă peste hotare a locuitorilor din Basarabia a ajuns și la urechea împăratului Rusiei, Alexandru I, care i se tânguia mitropolitului G. Bănulescu-Bodoni prin intermediul rescriptului său din 1 aprilie 1816 trimis acestuia: "Spre marele meu regret, am primit știri sigure că intențiile mele (privind organizarea administrativă a Basarabiei – D.P.) nu s-au realizat și că dezordinile, mai cu seamă de la un timp încoace, au ajuns la cel mai înalt grad, astfel că multe familii nevinovate de țărani, părăsindu-și casele, se refugiază peste graniță"⁸.

Care este numărul celor care s-au refugiat peste Prut în primii ani după anexarea Basarabiei? Evident, nu există o cifră exactă în acest sens sau, cel puțin, aproape de cea reală. Totuși, cifrele indicate în unele izvoare ne oferă posibilitatea să conturăm amploarea ce o căpătase procesul migrației.

Manuc Bei, fost dragoman la Poarta otomană, care a făcut mari servicii Rusiei în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812, într-un memoriu adresat contelui Ioan Kapodistria, șeful cancelariei imperiale, a semnalat că până la sfârșitul anului 1815, când a fost elaborat memoriul, au emigrat din Basarabia în Moldova mai mult de 5000 de familii⁹. Pavel Svinin a scos în evidență următoarele cifre. Pe de o parte, a specificat că populația Basarabiei, în urma plecării moldovenilor și bulgarilor, s-a redus cu un număr de până la 3000 de familii¹⁰. Această cifră P. Svinin a extras-o din informația pe care i-a pus-o la dispoziție autoritățile basarabene, cu date de până la începutul anului 1816, pe care, confruntându-le, le-a găsit necorespunzătoare realității. Numărul refugiaților, precum a consemnat el, în mod intenționat a fost denaturat. Pe de altă parte, a arătat că din ținutul Hotin, până la începutul anului 1816, s-au refugiat 3353 de familii, din ținutul Codru – 290 de familii, iar din ținutul Hotărniceni – 906 suflete¹¹.

Președintele Comitetului Provizoriu al Basarabiei, I.H. Kalagheorghe, a cerut Departamentului II al Guvernului provinciei Basarabia, prin adresa din 12 iulie 1816, să-i fie prezentate informații în baza instrucțiunii date lui de către rezidentul plenipotențiar al Basarabiei A.N. Bahmetev¹². Ca urmare, pe numele lui Kalagheorghe au trimis rapoarte toate isprăvnicile, ele conținând și cifre referitoare la numărul persoanelor care au fugit peste hotarul Imperiului Rus din cuprinsul fiecărui ținut. Potrivit datelor furnizate de isprăvnicia ținutului Bender, băștinașii acestui ținut nu au fugit peste hotar, cu excepția a 161 de holtei (ucraineni și ruși, care se numeau nekrasovți) din satele Vâlcov și Cășlița, dintre care s-au înapoiat 14. Isprăvnicia ținutului Iași a prezentat următorul tabel:

Numărul persoanelor fugite peste hotar			Numărul persoanelor strămutate de peste hotare în Basarabia	
Anii	Cler	Țărani	Moldoveni	Tigani
1812		130	20	
1813	2	148	32	14
1814		92	170	155
1815	4	175	143	264
1816		85	106	63

Isprăvnicia ținutului Iași a mai precizat că s-au refugiat peste Prut doar locuitorii din satele situate pe malul acestui râu.

De la anexarea Basarabiei și până în 1816, din ținutul Tomarova au plecat peste hotar 400 de persoane de sex masculin și 389 de sex feminin; din satul Cotul Morii, ținutul Orhei – 566 de oameni; din ținutul Codru – 155 de persoane de sex masculin și 124 de sex feminin, dintre care au revenit 30 de persoane de sex masculin și 21 de sex feminin; din diferite sate ale ținutului Greceni – 23 de familii¹³.

În baza rapoartelor expediate de ispravnicii și polițiile orășenești, Departamentul I al Guvernului provinciei Basarabia a întocmit un tabel cu date privind fuga locuitorilor din Basarabia pe parcursul anilor 1813 – septembrie 1816¹⁴. Pentru anul 1813 Departamentul nu dispunea de date, întrucât nimeni nu-i raportase despre fuga locuitorilor. Însă în perioada 1814 – septembrie 1816 au plecat peste Prut în total 802 de suflete: 54 în 1814, 423 în 1815 și 343 în 1816.

Din cele menționate se observă o necoincidență între cifrele prezentate lui Kalagheorghe de către ispravnici și cele de care dispunea Departamentul I. Oricum, acestea denotă faptul că oficialitățile basarabene nu cunoșteau situația reală privind procesul de migrare în masă a populației.

Într-un alt tabel a fost trecut inventarul viu și cel mort al refugiaților, o bună parte dintre care fusese vândut sub supravegherea administrațiilor ținutale¹⁵.

În baza materialelor de arhivă, I. Chirtoagă a stabilit că în 1814 din Bugeac s-au refugiat în dreapta Prutului „trei mii de români și imigranți transdunăreni. Și în anii următori din Bugeac țărani români fugeau în dreapta Prutului. Abia după ce autoritățile țariste au reușit să convingă populația că în Basarabia iobăgia nu va fi restabilită, refugiații au început să revină la baștină. Până în 1820 în Bugeac au revenit 9 mii de refugiați”¹⁶.

Fără a indica sursa utilizată, Nicolae Cibotaru afirmă că în „primii ani de dominație rusească circa 30000 de țărani moldoveni au plecat peste Prut”¹⁷.

Care au fost cauzele exodului peste Prut a populației din Basarabia? În această ordine de idei sunt indicate în istoriografie mai multe cauze, la care ne vom referi în continuare. Locuitorii se refugiază peste Prut, menționau ispravnicii în rapoartele lor, deoarece au acolo rude¹⁸, motiv, desigur, neesențial. În acest caz este firesc să ne întrebăm: De ce nu se refugiau în masă la rudele lor de pe celălalt mal al râului locuitorii din dreapta Prutului?

Mai multe cauze ce au provocat fenomenul migrației au fost enumerate de către Manuc Bei în memoriul menționat mai sus. Examinând în decurs de cinci luni și jumătate starea de lucruri din Basarabia, el a constatat¹⁹:

1. Fiind un administrator prost și lacom, generalul Harting se conducea după părerile celor doi secretari ai săi, unul dintre care vindea ispravnicile și alte funcții. Drept consecință, „ispravnicii și alți funcționari caută să-și întoarcă înzecit sumele date pentru cumpărarea posturilor și, ceea ce e mai rău, nu se mulțumesc cu jefuirea supușilor, dar îi mai și tratează cu mare dispreț, ca pe niște ființe dintr-o clasă inferioară, aducându-i la stare de mizerie și la disperare”.

2. Țărani erau impuși să transporte lemn de construcție pentru coloniștii germani aduși de ruși în sudul Basarabiei, ceea ce îi sustrăgea de la muncile agricole, cauzându-le, astfel, pierderi considerabile.

3. Deși cheltuielile pentru transportarea lemnului destinat construcției de case pentru coloniștii nemți erau bonificate de guvernul țarist, ispravnicii își însușeau „această bonificație obligându-i pe țărani să transporte materialele fără plată”.

4. Bucurându-se de favoare din partea guvernatorului Harting, marele latifundiar Ioan Balș a dublat impozitele, stârnind nemulțumire în rândul țăranilor. Ultimii, cerându-i lui Harting să le fie respectate drepturile, au fost tratați cu dispreț. Ca urmare, „circa 1000 de locuitori au emigrat până la sfârșitul toamnei, ceilalți n-au însămânțat câmpurile, având de gând să emigreze în primăvară”.

5. Țăranii erau obligați să-i alimenteze gratuit pe soldații ruși încartiruiți în toate localitățile Basarabiei.

6. Polițiile orașenești, instituite de ruși, fiind corupte, făceau abuz de putere fără de nici o jenă.

7. În organul suprem de justiție al Basarabiei domina corupția, din care cauză banul hotăra soarta proceselor.

Asupra abuzurilor la care se deda administrația Basarabiei a indicat anterior și cneazul A.B. Kurakin, membru al Consiliului de Stat al Rusiei, într-o corespondență adresată la 30 noiembrie 1813 lui S.K. Veazmitinov, comandant suprem al Sankt-Petresburgului, care coordona problemele basarabene. El îi scria în continuare lui Veazmitinov că locuitorii provinciei, „nemaifiind în stare să suporte birurile excesive și ilegale, sunt siliți să-și părăsească vetrele și să fugă pe malul opus al Prutului pentru a se așeza acolo cu traiul. Va fi cu adevărat regretabil, dacă această țară, populată din abundență până acum și atât de bogată, pentru a cărei dobândire statul a plătit scump, va trebui în cele din urmă să rămână pustie”²⁰.

După P. Svinin, locuitorii își părăseau vetrele, deoarece „nu suportau povara prestațiilor și oprimărilor”²¹.

O cauză importantă ce i-a determinat pe mulți dintre românii basarasbeni să se refugieze la frații lor din dreapta Prutului a constituit-o zvonul că în provincia răpită de către ruși va fi introdusă șerbia, care încă în 1749 fusese lichidată în Țara Moldovei. Zvonul a stârnit panică în rândurile țăranilor. Cauza respectivă a fost evidențiată încă în 1813 de către P. Kunițki, care a atras atenția asupra faptului că multe familii au plecat peste Prut și Dunăre în urma răspândirii de către unele persoane a veștii, potrivit căreia administrația țaristă avea de gând să schimbe raporturile, existente de ani, dintre proprietarii funciari și locuitori, stabilite prin hrsoave domnești²². Ea este formulată și în paginile unui dicționar enciclopedic rus de la începutul sec. al XX-lea: „Anexarea Basarabiei la Rusia a provocat o mare neliniște printre locuitori, care se temeau că va fi introdusă șerbia”²³. În sursa respectivă nu se menționează în privința acestei cauze că ar fi rezultatul unui zvon răspândit de cineva, ea fiind o consecință a raptului Basarabiei, ai cărei locuitori, știau despre existența șerbiei în Rusia de la țăranii ruși, fugiți peste Nistru.

În baza informațiilor culese din actele de arhivă, datate cu anul 1813, cercetătorul istoriei bisericii basarabene, A. Stadnițchi, scria că „bunele intenții ale guvernului rus, până a-și manifesta primii pași ai activității sale administrația instalată în provincia anexată, și-au găsit o interpretare greșită din partea instigatorilor liniștii poporului, care au inundat Basarabia în acest timp turbure pentru Rusia. Asemenea instigatori au fost unii boieri moldoveni, cărora, firește, nu le era pe plac cârmuirea rusească. Ei răspândeau zvonuri cum că întreaga populație a Basarabiei, supusă impozitelor, va fi dată în șerbie moșierilor, pe pământul cărora ea locuiește, să fie dependentă ca și oamenii șerbi față de moșierii ruși. De aceea ei convingeau populația să treacă cu traiul peste Prut, unde bunăstarea lor, sub dominația turcească, va fi mult mai asigurată”²⁴. În septembrie 1812, senatorul Krasno-Milașevici printr-un ordin secret porunca locotenent-colonelului Arkudinski să-i urmărească pe asemenea „instigatori”: „Sunt informat că unii boieri răuvoitori se străduiesc să provoace neliniștea și nesiguranta în mediul populației din teritoriul acaparat, silind-o să treacă pe

malul drept al Prutului. Pentru aceasta ei pun în calculație diferite interpretări false privind dezavantajul de a trăi sub guvernarea Rusiei și spun că poporul simplu din Rusia se află în robie, fiind împovărat cu diferite impozite și prestații²⁵.

În 1812, protopopul Basarabiei (adică a Basarabiei propriu-zise) Fiodor Malevinski îi comunica episcopului de Bender și Akkerman, Dimitrie Sulima, că locuitorii satului Șaba din ținutul Akkerman, din cauza zvonului răspândit printre ei nu se știe de cine, precum că satul lor va deveni boieresc, au fugit aproape toți peste Prut, pe loc rămânând doar un preot și trei sau patru familii²⁶.

Una dintre cauzele ce au provocat fuga locuitorilor peste Prut, după A. Stadnițchi, a fost epidemia de ciumă, care a bătuit în Basarabia din noiembrie 1812 până în 1814. Dar această molimă, susțin cercetătorii istorici, a pătruns în Basarabia din Principatele dunărene²⁷. Numai în Brăila, precum îi comunica guvernatorului civil al Basarabiei Scarlat Sturdza cneazul A.B. Kurakin, mureau zilnic de ciumă până la 40 de oameni²⁸. A. Zașciuk afirmă însă că ciuma a fost adusă în Basarabia de la Odesa de către militarii ruși²⁹. Oricum, epidemia de ciumă a jucat un rol minimal în exodul populației.

Un impact serios l-a avut, cu certitudine, atitudinea ostilă a autohtonilor față de ruși. Despre această antipatie manifestată de românii basarabeni vorbește într-un studiu Aleksandr Silin, profesor la Seminarul Teologic din Chișinău: „Circumstanțele exclusive ce au dat naștere atitudinii ostile a basarabenilor față de ruși s-au produs în timpul războaielor ruso-turce, mai cu seamă în ultimii 20 de ani de până la anexarea Basarabiei la Rusia. Teritoriul ei adesea a servit drept loc de concentrare și de trecere a armatelor ruse. Aflarea permanentă într-o asemenea situație, epuizarea mijloacelor de existență au generat, în mod natural, o aversiune din partea băștinașilor față de ruși, îndeosebi în zonele care au servit nu numai ca locuri de trecere sau de cantonare a armatelor, dar și ca teatre de război, după cum, bunăoară, au fost localitățile din preajma Hotinului, Benderului, Chiliei și, în special, a Ismailului”³⁰. La devastarea Principatelor române de către forțele armate ale Rusiei, exploatarea la maximum a resurselor acestor Principate pentru necesitățile armatei, comportarea arogantă a militarilor ruși, precum și la alte prejudicii aduse locuitorilor pe parcursul războiului ruso-turc din 1806-1812 se referă și Leon Casso³¹, prejudicii care au dus, în ultimă instanță, la apariția unei reacții negative din partea autohtonilor față de trupele ruse de ocupație.

Constatând o diminuare a numărului populației Basarabiei în perioada 1812-1818 ca urmare a refugierii peste Prut, A. Zașciuk considera că locuitorii fugeau în partea Moldovei aflate sub dominația turcească din cauza asuprii lor de către ispravnicii și boierii moldoveni, care, declară el, erau dezordonati și necinstiți³². Afirmatia este absurdă. Adică fugeau de ispravnicii și boierii din Basarabia pentru a se supune celor din dreapta Prutului.

Conform opiniei istoricului rus, cu vederi șovine, P.N. Batiușkov, fenomenul migrației s-a produs din cauza administrării proaste a provinciei, el consemnând în această privință: „Lipsa unei supravegheri corecte a activității persoanelor, cărora le-a fost încredințată inițial ocrotirea bunăstării populației din provincie, imperfecțiunea sistemului legislativ și tot răul provenit din aceste pricini, în curând s-a răsfrânt asupra păturii de jos și celei mai numeroase a populației, ai cărei exponenți, asupriți și de proprietarii de pământ, organele polițienești, judecăți, reveneau cu aceeași grabă pe teritoriul dominat de turci, cu care ceva mai înainte năzuiau să ajungă sub protecția Rusiei”³³.

Analizând cauzele emigrării locuitorilor basarabeni, Leon Casso a concluzionat: „De regulă, această fugă este explicată prin apariția ciumei și răspândirea zvonurilor despre introducerea șerbiei. Epidemii au bătuit și mai înainte în Basarabia. În plus, refugiații riscuau să vină în contact cu aceeași molimă și peste Prut. Cât despre a doua pricină, apoi ea

a jucat un careva rol [...]. Exodul populației se explică, mai degrabă, prin starea extrem de deprimată a populației, provocată de ocupația militară din anii precedenți, prin ruina economică a țăranilor, prin nesfârșitele stocări de biruri și, poate, prin faptul că această populație a pierdut orice încredere în posibilitățile administrației noastre de a-i ogoi suferințele”³⁴.

Proporțiile mari ce le luase procesul migrării populației peste Prut i-a alarmat pe guvernanții de la Sankt-Petersburg, care aveau temeri că el putea avea repercusiuni serioase asupra politicii expansioniste a Rusiei în sud-estul Europei. De aceea au fost luate unele măsuri de ordin administrativ cu intenția de a ameliora condițiile sociale ale populației din Basarabia și, astfel, de a înlătura cauzele migrațiunii. Un rol deosebit în stăvilirea acestui proces l-a avut mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care, prin „mesajul păstoresc” trimis spre a fi citit în biserici, a tins să aducă calmul printre locuitorii ajunși la disperare. Totodată, a fost intensificat controlul de-a lungul Prutului.

În cele din urmă, autoritățile țariste de ocupație au reușit să oprească exodul populației peste Prut. Și aceasta s-a întâmplat după anul 1816, când oficialitățile ruse, executând dispozițiile imperiale emise de Alexandru I, au depus eforturi pentru a pune capăt perioadei de haos și incertitudine, prin care a trecut provincia românească dintre Prut și Nistru începând cu anul 1806. În plus, populația Moldovei de la răsărit de Prut, izolată prin forța împrejurărilor de neam, de țară, s-a resemnat noilor modificări politice intervenite.

Așadar, imediat după anexarea Basarabiei la Rusia s-a produs o emigrare în masă a populației din stânga Prutului în cea dreaptă, cauzele acestui exod fiind multiple, iar numărul oamenilor refugiați fiind evaluat cu aproximație.

NOTE

¹ Constantin N. Tomescu, *Diferite știri din Arhiva Consiliului eparhial Chișinău*, în “Arhivele Basarabiei”, 1935, nr. 2, p. 117.

² *Revistă de istorie a Moldovei*, 1992, nr. 2, p. 62.

³ П.Свиньин, *Описание Бессарабской области*, în „Записки Одесского Общества Истории и Древностей”. Одесса, 1867, том шестой, p. 242.

⁴ А. Стадницкий, *Гавриил Банулеску-Бодони, экзарх Молдо-Влахийский (1808-1812 г.) и митрополит Кишиневский (1813-1821 г.)*, Кишинэу, 1894, p. 286.

⁵ Constantin N. Tomescu, *op. cit.*, p. 138.

⁶ ANRM, F. 2, inv. I, d. 390, f. 1.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A. Stadnițchi, *op. cit.*, p. 289.

⁹ *Patrimoniul*, 1991, nr. 3, p. 9.

¹⁰ P. Svinin, *op. cit.*, p. 211. Consultând manuscrisul acestei scrieri a lui P. Svinin, A. Zașciuk a preluat cifra respectivă, notând în lucrarea sa: “În anii 1817-1818 din ținuturile rupte de la Moldova au fugit în Turcia mai mult de 3000 de familii de moldoveni și bulgari. Numai din ținutul Greceni au fugit peste o mie de familii, inclusiv sate întregi ale moșierului Balș” (А. Защук, *Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область*. С.-Петербург, 1862, часть I, p. 148). De la A. Zașciuk aceste date le-a reproduș P. N. Batiușkov în opera sa *Бессарабия. Историческое описание* (С.-Петербург, 1892, p. 138). În primul rând, P. Svinin vorbește de un număr „de până la 3000 de familii”, dar nu de un număr mai mare de 3000. Și apoi aceste familii s-au refugiat până la începutul anului 1816, dar nu în perioada 1817-1818. Scrierea, precum a indicat P. Svinin, este elaborată la 1 iunie 1816. Iar în privința celei de a doua cifre (1000) P. Svinin a specificat (p. 316): „Fuga bulgarilor din ținutul Greceni în ținuturile Bender și Tomarova a fost provocată, probabil, nu atât de nemulțumirea lor față de moșierul Balș, cât de avantajul și libertatea închipuită de ei a trăi pe pământul domeniului statului. De acum au plecat astfel circa 1000 de familii”.

¹¹ P. Svinin, *op. cit.*, p. 273-274, 318, 320. Luând cunoștință cu aceste cifre din sursa respectivă, fără însă a le reproduce, V. Zelenciuc a declarat că migrarea populației peste Prut după anexarea Basarabiei „nu s-a produs în masă și a avut un caracter temporar (1813-1818)” В. Зеленчук, *Население Бессарабии и*

Поднестровья в XIX в., Кишинэу, 1979, p. 121). Refugierea a mii de familii să nu însemne oare o migrare în masă?

¹² ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, f. 2.

¹³ *Ibidem*, f. 53, 88, 95, 184, 259, 289.

¹⁴ *Ibidem*, f. 350-353.

¹⁵ *Ibidem*, f. 353a-354.

¹⁶ I. Chirtoagă, *Din istoria Moldovei de Sud-Est până în anii '30 ai secolului al XIX-lea*, Chișinău, 1999, p. 129.

¹⁷ N. Cibotaru, *Mișcarea națională din Basarabia în anii 1812-1817: tendințe de mistificare și realitate istorică*, în „Demistificarea și remistificarea istoriei. Materialele Dezbaterilor Naționale 26-28 aprilie 1999”, Chișinău, 2000, p. 74.

¹⁸ ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, f. 95, 289.

¹⁹ Patrimoniul, *op. cit.*, p. 9-12.

²⁰ [A. Накко], *Образование временного правительства в Бессарабской области*, în „Бессарабские губернские ведомости”, nr. 73, 19 septembrie 1881, p. 401.

²¹ P. Svinin, *op. cit.*, p. 211.

²² П. Куницкий, *Краткое статистическое описание заднепровской области, присоединенной к России по мирному трактату, заключенному с Портою Оттоманскою в Бухаресте в 1812 года*, С.-Петербург, 1813, p. 22.

²³ *Энциклопедический словарь*, 7-е издание. Т-ва Бр. Гранат. Москва, том 5, coloana 488.

²⁴ A. Stadnițchi, *op. cit.*, p. 272.

²⁵ *Ibidem*, Documentul în cauză este publicat integral de D. Șceglov în „Труды Бессарабской Ученой Архивной Комиссии” (Кишинэу, 1902, том второй, p. 228-230). După D. Șceglov, ordinul respectiv a fost emis în luna august 1812.

²⁶ D. Șceglov, *op. cit.*, p. 227.

²⁷ Л. Н. Оганян, *Один из предполагаемых соратников кишиневских декабристов*, în „Известия Академии Наук МССР”, Серия общественных наук, 1979, nr. 3, p. 34.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ A. Zașciuk, *op. cit.*, p. 147.

³⁰ А. Силин, *Димитрий архиепископ Кишиневский и Хотинский*, în „Кишиневские епархиальные ведомости”, 1867, nr. 3, p. 97.

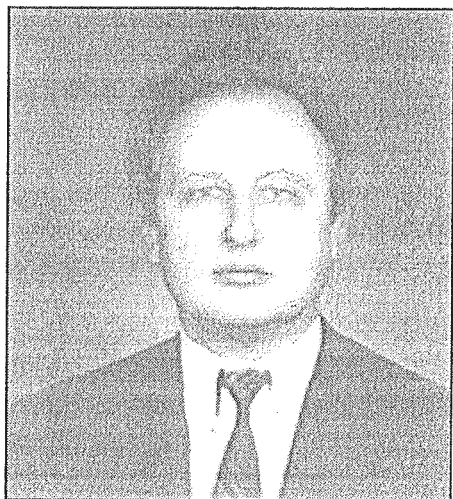
³¹ Л. А. Кассо, *Россия на Дунае и образование Бессарабской области*, Москва, 1913, passim.

³² A. Zașciuk, *op. cit.*, p. 148.

³³ P. N. Batiușkov, *op. cit.*, p. 150.

³⁴ L. A. Casso, *op. cit.*, p. 202-203.

Jubilee

*STIMATE COLEG ȘI PRIETEN
CONSTANTIN REZACHEVICI,*

Cu ocazia împlinirii frumoasei vârste de 60 de ani, Vă dorim din tot sufletul multă sănătate, bucurie, realizarea celor mai temerare proiecte științifice. Sperăm, domnule profesor, că îndelungata noastră colaborare va da și în viitor cele mai frumoase rezultate.

*La mulți ani!
Colegiul de redacție*

CONSTANTIN REZACHEVICI LA 60 DE ANI

La 26 ianuarie 2003 și-a sărbătorit vârsta de 60 de ani Constantin Rezachevici, cunoscut istoric medievalist român de la București.

Conform tradiției familiale, pe linie paternă omagiatul provine dintr-o familie de mici nobili din Polonia ocupată de Imperiul Rus, care după răscoala din 1863 s-a stabilit la Botoșani, cel mai nordic oraș al Moldovei (și al României) de atunci. Pe linia maternă și-ar trage originea din familia Zaharia, boieri din Țara de Jos, înrudiți apoi cu Alexandru Ioan Cuza. Spre finele sec. al XIX-lea, familia Zaharia s-a transferat cu traiul la Iași, unde în 1907 s-a născut mama lui Constantin, iar în 1943 – omagiatul.

Constantin Rezachevici și-a făcut studiile secundare (1949-1960) la Timișoara și București, iar pe cele universitare (1960-1965) – în capitală. După absolvirea Facultății de Istorie a Universității din București, la 1 decembrie 1965, domnia sa a fost angajat la Institutul de Istorie, unde lucrează până în prezent, în calitate de cercetător stagiar (1965-1968), cercetător (1968-1990), cercetător principal de gradul III (1990-1994), cercetător principal de gradul II (1994-1997), cercetător principal de gradul I (din 1997). Doctor în științe istorice (1978).

În primii ani de activitate în Institut, Constantin Rezachevici și-a adus contribuția la editarea documentelor din cadrul principalei colecții de izvoare scrise “Documenta Romaniae Historica”, seriile Țara Românească și Moldova (deși numele lui a apărut doar pe volumul III, B, al seriei). În cadrul acestei ediții, tânărul cercetător a efectuat o muncă enormă la

transcrierea documentelor inedite, la întocmirea indicelui de toponime atestate în sursele istorice din sec. al XVII-lea. La aceasta se adaugă întocmirea unor lucrări bibliografice sintetizate, unele dintre ele fiind editate.

În anii 1968-1972, în condițiile când în istoriografia românească ca și a celorlalte țări "frățești" predomina tematica social-economică, Constantin Rezachevici studiază istoria politico-militară a poporului nostru din sec. XVI-XVII. Aici a început să se manifeste din plin meticulozitatea Domniei sale la alcătuirea unor monografii de sinteză. După 1975, Constantin Rezachevici, efectuând mai multe călătorii de documentare în Polonia, utilizează o mulțime de documente inedite din această țară. Domnia sa editează *Cronica inedită a Moldovei* (sec. XIII – începutul sec. XVII), descoperită la Cracovia. Aria sa tematică și cronologică se extinde, editând monografia "*Petru Rareș*", pentru care a obținut premiul "Nicolae Bălcescu" pe anul 1978 al Academiei Române. În același an, Constantin Rezachevici și-a susținut teza de doctor în istorie cu lucrarea *Radu Șerban și epoca sa*.

Din punct de vedere tematic, o bună parte din lucrările publicate se grupează în jurul unor preocupări majore: studii despre Mihai Viteazul și epoca lui imediat următoare, despre Radu Șerban și Movilești, studii de istorie militară românească medievală (organizare, categorii militare, strategie și tactică, geografie istorică militară etc.); studii despre istoria relațiilor româno-polone în secolele XV-XVII, de istorie politică de pe timpurile lui Mircea cel Bătrân, Petru Rareș, Ion Vodă, Matei Basarab, Vasile Lupu, Constantin Brâncoveanu, de istorie a culturii, de istoriografie, geneologie (Ștefan cel Mare, Radu Șerban), heraldică, sigiliografie, vesciologie (steagurile românești din secolul al XVII-lea) etc.

La aceasta se adaugă un mare număr de articole cu caracter de popularizare structurate aproape de aceeași tematică. În acest scop au fost editate cele mai reprezentative rezultate ale cercetărilor științifice efectuate de autor, informând cititorul împătimit de trecutul nostru național.

După 1989 Constantin Rezachevici a continuat să pună în valoare surse documentare inedite, pe care le-a descoperit în arhivele și bibliotecile din Polonia. Concomitent, Domnia sa a continuat să elaboreze studii valoroase despre istoria neamului. Omagiatul și-a adus contribuția la editarea unor volume despre Constantin Brâncoveanu și istoria agriculturii din România.

O direcție nouă de cercetare în istoriografia românească o reprezintă elucidarea rolului românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană în sec. XIV-XVI. În cadrul acestei teme Constantin Rezachevici a înmănușat pentru prima dată mărturiile interne și externe despre contribuția românilor la oprirea expansiunii otomane în centrul și estul continentului.

O altă preocupare a omagiatului în această perioadă o constituie instituția domniei. În cadrul ei au fost cercetate cronologia domnitorilor și onomastica lor. Ca rezultat al acestor investigații autorul a început să publice o serie de volume, în care pentru prima dată în istoriografie se prezintă lista tuturor domnitorilor români, date biografice etc.

În colaborare cu alți cercetători C. Rezachevici a elucidat și a prezentat noi aspecte despre lupta lui Mihai Viteazul cu otomanii, istoria unor minorități naționale din România etc. Domnia sa a studiat aspectul controversat privind începutul domniei lui Ștefan cel Mare și realitățile militare de pe timpul lui, a făcut noi precizări în legătură cu locul confruntării româno-maghiare din noiembrie 1330, legăturile lui Vlad Țepeș cu cetatea Bran, bibliografia despre acest demnitar, viața și activitatea lui Petru Movilă, a hatmanului Ivan Mazepa, participarea steagurilor moldovenești din armata lui Jan Sobiski la despresurarea Vienei (1683), cu controversa româno-ucraineană privind istoria Bucovinei, formarea științifică a lui Nicolae Iorga, viața și opera lui P. P. Panaitescu etc. O temă aparte

în cercetările lui C. Rezachevici o constituie istoria popoarelor vecine și a neamului românesc. Domnia sa a participat la zeci de congrese și simpozioane, sesiuni științifice din România, Republica Moldova, Ucraina, S.U.A., Rusia.

C. Rezachevici este membru al diferitelor forumuri științifice: al Comisiei de Heraldică, Genealogie și Sigiliografie; al Comisiei de vexiologie, al Institutului Român de Genealogie și Heraldică "Sever Zotta" din Iași, al comisiei mixte interacademice româno-ucrainene. La elaborarea ediției academice *Istoria României* a îndeplinit funcția de secretar la volumul V (sec. XVII). Timp de circa 20 de ani el a ținut prelegeri în fața studenților din învățământul superior.

Din cei 60 de ani, patru decenii omagiatul nostru le-a consacrat activității științifice, aflându-se astăzi în culmea puterilor sale de muncă și de creație.

Mulți ani înainte, domnule profesor!

Ion CHIRTOAGĂ

LISTA PUBLICAȚIILOR PROFESORULUI UNIVERSITAR CONSTANTIN REZACHEVICI

CĂRȚI

Autor, coautor, volume de studii

1. *Mihai Viteazul*, redactori coordonatori: Paul Cernovodeanu, Constantin Rezachevici, Editura Academiei R. S. România, București, 1975 (în colaborare) [Numeroase recenzii și prezentări].
2. *Documenta Romaniae Historica. B, Țara Românească, III, 1526-1535*, București, 1975 (în colaborare).
3. *Mihai Viteazul și epoca sa în documente externe 1593-1601*, Direcția Generală a Arhivelor Statului, Institutul de Istorie „N. Iorga”, București, 1975 (multigrafiat).
4. *Mihai Viteazul și Sălajul – Curuslău 375 – (3 august 1601 – 3 august 1976)*, Zalău, 1976 (în colaborare) [Mai multe prezentări].
5. *Lupta secuilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea împotriva exploatării feudale, participarea la lupta antiotomană*, Referate și comunicări, Miercurea Ciuc, 1976 (în colaborare).
6. *Răscoala secuilor din 1595-1596, Antecedente, desfășurare și urmări*, București, 1978 (în colaborare).
7. *Petru Rareș*, Editura Academiei R. S. România, București, 1978 (în colaborare). Premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei R. S. România, pentru partea autorului [Numeroase recenzii și prezentări].
8. *Relații culturale române – polone*, Editura Universității București, București, 1982 (în colaborare).
9. *Români și asediul Vienei 1683. Culegere de studii*, Editura *Meridiane*, București, 1983, și în limba germană (în colaborare).
10. *Istoria militară a poporului român*, Editura Militară, II, București, 1986, p. 344-353; vol. III, București, 1987, p. 227-253, 347-357 (în colaborare) [Numeroase recenzii și prezentări].
11. *Constantin Brâncoveanu – Zărnești 1690*, Editura Militară, București, 1989, 260 p. + 60 il. + 3 hărți [Prezentare: Vasile Oltean, în „Astra”, Brașov, XXIV (1989), nr. 8 (215), p. 5; recenzie Florin Constantiniu, în „Revista istorică”, Serie nouă, I (1990) nr. 1, p. 95-96].
12. *Constantin Brâncoveanu*, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Editura Academiei, București, 1989 (în colaborare) [Recenzie: Maria Georgescu, în „Revista de istorie”, XLII (1989), nr. 10, p. 1060; Prezentare: Lucian Crucianu, în „Studii și materiale de istorie medie”, XI (1982), p. 192].
13. *Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație*, București, 1996 (în colaborare).
14. *Călugăreni – 400 (București, Călugăreni, Giurgiu, 11-13 august 1995)*, București, 1996 (în colaborare).
15. *Istoria popoarelor vecine și neamul românesc în Evul Mediu*, Editura *Albatros*, București, 1998, 594 p. [Prezentare la Cătălina Iliescu în „cercetări istorice” (Serie nouă), Iași, XVII (1998), p. 562-463; Semaalare în „România liberă”, S. N., nr. 2697, 10 februarie 1999, p. 2].
16. *Prima unire a conducerii celor trei Țări Române de către Mihai Viteazul*, Fundația culturală Gheorghe Marin Speteanu, Editura *Mavios Clio*, București, 2000.

17. *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV-XVI. -- Evoluția unui concept în contextul vremii* –, Editura Albatros, 2001, 535 p. [Premiul „I.G. Filitti” al Fundației culturale “Magazin istoric” pe anul 2001. Recenzii: Adrian Solomon în „Revista română”, Iași, VII (2001), nr. 4 (decembrie), p. 18; Gabriela Nițulescu în „Jurnal de Dâmbovița”, Târgoviște, S. N. II (IX), nr. 341 (1798), 14 februarie 2002, p. 23].
18. *Evreii în Țările Române în Evul Mediu*, în „Istoria evreilor din România”, Universitatea din Tel Aviv, Tel Aviv (lucrare colectivă).
19. *Enciclopedia de istorie a Românie*, București, 2001 (în colaborare).
20. *Istoria românilor în date*, București, 2002, (în colaborare).
21. *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324-1881, I, Secolele XIV-SVI*, Editura Enciclopedică, București, 2001, 861 p. + tb. [Prezentare Dan Floareș în „Revista română”, Iași, VIII (2002), nr. 2 (28), iulie, p. 19; Semnalare: în „Dosarele istoriei”, București, VII (2002), nr. 4, p. 33; „Ziarul de duminică”, Cluj-Napoca, nr. 14 (96), 12 aprilie 2002, p. 4.
22. *Istoria românilor*, Academia Română, vol. V, 1601-1711/1716, Editura Enciclopedică, București, 2003, LIV + 1123 p. + 64 pl. + tb. (secretar științific, redactor autor a aproape jumătate din volum).

EDIȚII

1. N. Iorga, *Istoria românilor*, V, ed. a II-a, Editura Enciclopedică, București, 1998, 476 p. + VIII pl. (ediție critică, cu note și comentarii, liste de abrevieri, notă introductivă, postfață, indice și ilustrații).

STUDII

1. *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, în „Studii”, XXIII (1970), nr. 3, p. 469-491 + 1 hartă.
2. *Bătălia de Gura Niscovului (august 1601), Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei*, în „Studii”, XXIV (1971), nr. 6, p. 1143-1157 + 1 hartă. [Prezentare, Ion Radu Vasile, în „Revue Roumaine d’Histoire” XI (1972) nr. 2, p. 356].
3. *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVI-lea*, în „Studii”, XXV (1972), nr. 2, p. 311-314.
4. *Concepția lui Nicolae Bălcescu privitoare la istoria militară a poporului român în evul mediu*, în „Studia et acta Musci Nicolae Bălcescu”, 1970-1971, Bălcescu, 1972, p. 277-292.
5. *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transilvanie au début du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XI (1972), nr. 5, p. 761-772.
6. *Anonim italian [Camillo Cavriolo] (1605), studiu introductiv și traducere*, în „Călători străini despre țările române”, IV, Editura Științifică, București, 1972, p. 314-321.
7. *Poziția mării boierimii din Țara Românească față de Mihai Viteazul și Simion Movilă (noiembrie 1600 – august 1601)*, în „Studii”, XXVI (1973), nr. 1, p. 49-63.
8. *Despre evoluția husarilor (hânsarilor) la români în evul mediu în legătură cu instituția similară la popoarele vecine*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, Muzeul Militar Central, nr. 4-5 (1971-1972), București, 1974, p. 79-95.
9. *Efectivele oștilor din Țara Românească și Moldova în veacul al XVII-lea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, Muzeul Militar Central, nr. 6 (1973), București, 1974, p. 95-118.
10. *Un alt „cuvânt” al lui Neculce confirmat de documente din veacul al XVII-lea și câteva relatări în legătură cu „istoriile” sale*, în „Revista de istorie”, XXVII (1974), nr. 4, p. 567-584 + 2 ilustrații.
11. *Cercetări în arhive și biblioteci polone*, în „Revista de istorie”, XXVII (1974), nr. 6, p. 952-956.
12. *Ecoul european târziu al bătăliilor lui Ștefan cel Mare de lângă Vaslui și Războieni*, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 1, p. 67-71.
13. *Un tetraevanghel necunoscut aparținând familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare*, în „Studii și materiale de istorie medie”, Institutul de istorie „N. Iorga”, București, VIII (1975), p. 161-183 + 1 tabel. [Recenzii: P. S. Năsturel, *De la datation d’un évangélique slavo-roumain de Varşovia*, în „Cyrillomethodianum”, III, Thessaloniki, 1975, p. 166-168; I. Caproșu, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași XIII (1976) p. 448].
14. *Campania lui Ștefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cozminului*, în „Fila din istoria militară a poporului român. Culegere de studii”, III, Editura Militară, București, 1975, p. 38-69, cu o hartă (în colaborare cu D. Căpățână) [Prezentare: Florin Constantiniu, în „Viața militară”, București, 1/1976, p. 21].
15. *Gândirea politică a lui Mihai Viteazul și etapele elaborării planului de dobândire a Moldovei*, în „Mihai Viteazul”, Culegere de studii, redactori coordonatori P. Cernovodeanu și C. Rezachevici, Editura

- Academiei R. 3. România, București, 1975, p. 51-73 [Recenzii: Sergiu Columbeanu, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 9, p. 1436-1437; Dinu C. Giurescu, în „Săptămâna”, S. N., nr. 234, 30 mai 1975, p. 3; Nicolae – Șerban Tanașoca, în „Revue des études sud-est européennes”, XIV (1976), nr. 2, p. 338; Șt. Lemny, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, XIII (1976), p. 398-399; Dionisie Ghermani, în „Südost-Forschungen”, XXXVI (1977), p. 328-330].
16. *Cunoscuta însemnare a lui Mihai Viteazul privind stăpânirea țărilor române și semnificația ei reală – 375 de ani de la redactarea ei*, în „Apulum”, Muzeul județean Alba Iulia, XIII (1975), p. 341-351.
 17. *Prima încercare a lui Ion vodă cel Viteaz de a ocupa domnia Moldovei, ca urmare a „turcirii” lui Ilias Rareș (iunie 1551), după un izvor polon inedit*, în „Revista arhivelor”, LII (1975), nr. 4, p. 383-392 + anexa.
 18. *Privilegiile de indigenat polon acordată locuitorilor din țările române*, în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 7, p. 1095-1098.
 19. *Steaguri militare ale Țării Românești și Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, XXIX (1976), nr. 8, p. 1199-1213.
 20. *Vlad Tepeș – Cronologie, Bibliografie*, în „Revista de istorie”, XXIX (1976), nr. 11, p. 1721-1742.
 21. *Politica internă a lui Petru Rareș (a doua domnie, 1541-1546)*, în „Revista de istorie”, XXX (1977), nr. 1, p. 91-117.
 22. *„Neam” și „patriune”. Unirea politică a țărilor române sub Mihai Viteazul – Critica unor interpretări*, în „Revista de istorie”, XXX (1977), nr. 9, p. 1709-1727.
 23. *Bătălia de la „Cornul lui Sas” (3/13 iulie 1612) – Reconstituirea*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, Muzeul Central, nr. 9 (1976), București, 1977, p. 59-70.
 24. *Secuții și Țara Românească la începutul veacului al XVII-lea, Comunicare, martie 1976*, în vol. „Lupta secuilor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea împotriva exploatării feudale, participarea la lupta antiotomană”, Miercurea Ciuc, 1977, p. 101-115 (p. 116-125 trad. în l. maghiară).
 25. *Neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea Bătăliei de lângă Brașov cu Gabriel Báthory (iulie 1611)*, în „Cumidava”, Muzeul județean Brașov, VIII (1974 – 1975), Brașov, 1977, p. 119-131 + 1 hartă.
 26. *Mihai Viteazul – de la Prada la Guruslău*, în vol. „Mihai Viteazul și Sălajul – Guruslău 375 – (3 august 1601 – 3 august 1976)”, Zalău, 1976, p. 139-168. [Prezentări: M. Stroia, în „Revista arhivelor”, LV (1978), nr. 2, p. 223; Ioan Aurel Pop, în „Anuarul Institutului de Istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XV (1978), p. 630].
 27. *Tabăra de lângă Turda (de pe câmpia Turdei) și sfârșitul lui Mihai Viteazul*, în vol. „Mihai Viteazul și Sălajul – Guruslău 375 – (3 august 1601 – 3 august 1976)”, Zalău, 1976, p. 441-470. [Prezentări: M. Stroia, loc. cit.: Ioan Aurel Pop, loc. cit.]
 28. *Secuții și Țara Românească în anii de după domnia lui Mihai Viteazul. Partea a II-a, cap. III, din vol. „Răscoala secuilor din 1595-1596. Antecedente, desfășurare și urmări”, Editura Academiei R. S. România, București, 1978, p. 215-235. [Recenzii: P. Cernovodeanu, în „Revista de istorie”, XXXII (1979), nr. 2, p. 364; N. Edroiu, în „Revue Roumaine d’Histoire”, XVIII (1979), nr. 1, p. 194; R. J. W. Evane (Oxford), în „The English Historical Review”, XCV (1980), nr. 375, p. 415].*
 29. *Ibidem*, traducere în l. maghiară, în „Ssekely felkelés 1595-1596”, Editura Kriterion, București, 1979, p. 134-145, 226-231.
 30. *A doua domnie a lui Petru Rareș*, în vol. „Petru Rareș”, Editura Academiei R. S. România, București, 1978, p. 179-265 (cap. III, 4; IV, 1,2: „Pribegia lui Petru Rareș: Politica internă”; Politica externă) Premiul Nicolae Bălcescu al Academiei R. S. România pe anul 1978. [Prezentare: L. Simanschi în „Cărți noi în științele istorice. Referate și recenzii”, București, 1/1978, p. 4-5; recenzie N. Stoicescu, în „Revista de istorie”, XXXI (1978), nr. 11, p. 2115; prezentări: Dumitru Almaș în „România liberă”, XXXVII (1979) nr. 10711, 4 martie, p. 2; Gh. Pungă, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol», Iași, XVI (1979), p. 622-625; Toader Nicoară, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, XXIV (1979), nr. 2, p. 67-68; Ștefan Lemny, în „Cercetări Istorice” (Serie Nouă), Iași, IX-X (1978-1979), p. 696-698].
 31. *Memoriile istorice ale colonelului Ion Voinescu I, un izvor inedit privitor la istoric politică a veacului al XIX-lea. Fragmente referitoare la revoluția de la 1848*, în „Revista de istorie”, XXXI (1978), nr. 5, p. 835-849 (în colaborare cu Valeriu Stan).
 32. *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea, Partea I: Prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie”, Institutul de Istorie „N. Iorga”, București, IX (1978), p. 59-84.
 33. *Strategia militară românească în veacul al XVII-lea*, în „Revista de istorie”, XXXI (1978), nr. 10, p. 1773-1791.

34. *Tratatul între Petru Rareș și Sigismund I (28-31 august 1538) din vremea campaniei lui Suleiman Magnificul în Moldova*, în „Cercetări Istorice” (Serie Nouă). Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași, IX-X (1978-1979), p. 305-326.
35. *Luptele haimanului J. Zamoyski cu Mihai Viteazul într-o tipăritură rară din biblioteca Zamoyski (Broșura căpitanului Stanislav Bartholan din 1601)*, în „Revista de istorie”, XXXIII (1979), nr. 7, p. 1327-1349.
36. *Mihai Viteazul „înainte și după Guruslău”*, în „Revista de istorie”, XXXII (1979), nr. 11, p. 2149-2169.
37. *Radu Șerban și Branul*, în „Cumidava”, Muzeul județean Brașov, XII (1979-1980), p. 85-94.
38. *Aservirea femeilor în Țara Românească în vremea lui Radu Șerban (Note de istorie socială)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Historia, Cluj-Napoca, XXV (1980), nr. 2, p. 7-14.
39. *Cercetări în arhive și biblioteci din R. P. Polonă*, în „Revista de istorie”, XXXIII (1980), nr. 3, p. 561-565.
40. *Las luttes pour l'indépendance menées par les Pays Roumains dans la sone du Bes-Denube et de la Mer Noire à l'époque de Michel la Brav*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XIX (1980), nr. 4, p. 591-598.
41. *Înfăptuiri și priorități în medievistica românească (1944-1980)*, în „Revista de istorie”, XXXIII (1980), nr. 7-8, p. 1275-1370 (în colaborare cu P. Cernovodeanu). [Prezentare: P. S. N<ăsturel>, în „Byzantinische Zeitschrift”, LXXIV (1981), nr. 1, p. 210].
42. *Polonia în vremea Jagiellonilor*, în „Studii și articole de istorie”, XLI-XLII, București, 1980, p. 61-72.
43. *Mercenarii în oștile românești în evul mediu*, în „Revista de istorie”, XXXIV (1981), nr. 1, p. 37-73. [Semnalare în „Scînteia tineretului”, 26 februarie 1981].
44. *Familia lui Ștefan cel Mare, împrejurările ocupării tronului*, în „Revista arhivelor”, LIX (1982), nr. 2, p. 117-123.
45. *Știri despre Ștefan într-o cronică inedită a Moldovei (sec. XIII – începutul sec. XVII) descoperită în Polonia*, în „Revista de istorie”, XXXV (1982), nr. 5-6, p. 654-671.
46. *Rîngala-Ana, Un episod dinastic în relațiile moldo-polono-lituanice din vremea lui Alexandru cel Bun*, în „Revista de istorie”, XXXV (1982), nr. 8, p. 917-923 [Prezentare: Ștefan S. Gorovei, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXI (1984), p. 646].
47. *Începutul epocii lui Matei Basarab și Vasile Lupu în lumina relațiilor cu Imperiul otoman și cu Transilvania*, în „Revista de istorie”, XXXV (1982), nr. 9, p. 1003-1012.
48. *Asediul Cetății Neamțului de către Jan Sobieski (1691): de la Dimitrie Cantemir și Costache Negruzzi la realitatea istorică*, în „Relații culturale româno-polone”, București, 1982, p. 23-35. Reeditare sub titlul: *Considerente privind apărătorii Cetății Neamțului în timpul asediului polon din 1691*, în „Revista de istorie a Moldovei”, V (1994), nr. 3-4, p. 17-25.
49. *Relații româno-polone în imagini inedite*, în „Noi cercetări în domeniul istoriei artei”, București, 1983, p. 31-34. Prezentare: Elisabeta Ancuța – Rușinaru, în „Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă”, XIV (1983), nr. 1, p. 92].
50. *„Steagurile românești” din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683), după un nou izvor polon*, în „Revista de istorie”, XXXVI (1983), nr. 6, p. 605-624.
51. *„Steagurile românești din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683), după un nou izvor polon* în „Românii și asediul Vienei 1683, Culegere de studii”, Editura Meridiane, București, 1983, p. 35-52. Rezumatul în limbile română și germană publicat și în „Almanahul Parohiei Ortodoxe Române din Viena”, XXIII (1984), p. 102-104. [Prezentare deosebită de Virgil Cîndea, Documente inedite. Viena 1685: Românii în apărarea Europei, în „Magazin istoric”, XVII (1983), nr. 12, p. 72, Mihăi Manea, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXIII (1984), nr. 4, p. 365].
52. *Die Rumänischen Fähnlein im Heer von Johann Sobieski während des Feldzugs für die befreiung Wiens (1683). Nach einer neuen polnischen quelle*, în „Die Rumänien und die Belagerung Wiens 1683, Aufsätze”, Editura Meridiane, București, 1983, p. 41-59.
53. *Cel mai vechi sigiliu inelar (matrice) de dregător moldovean (sec. XV), păstrat în Polonia – Al lui Toma logofătul (1468-1475) lui Ștefan cel Mare*, în „Revista arhivelor” LXI (1984), nr. 3, p. 340-347 [Prezentare: Ștefan S. Gorovei, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XVII (1985), p. 889-890].
54. *Politica internă și externă a țărilor române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea (I-II) [Capitol din tratatul de Istoria României, V]*, în „Revista de istorie”, XXXVIII (1985), nr. 1, p. 5-29; nr. 2, p. 145-159.
55. *Localizarea bătăliei dintre Basarab I și Carol Robert (1330): în banatul de Severin (I-II)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXI (1984), p. 73-87; XXII (1985), p. 391-407 [Mențione în „The English Historical Review”, Oxford, C (1985), nr. 396, p. 727; reluată de

- Lucian Năstasă, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXXII (1986), p. 1428].
56. „Despotia” lui Mircea cel Bătrân – o problemă de titulatură între realitate și ficțiune, în „Revista arhivelor”, LXIII (1986) nr. 1, p. 12-32 [Mențiune, D. Agache, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXIV (1987), p. 611].
 57. Mircea cel Bătrân și Moldova, în „Revista de istorie”, XXXIX (1986), nr. 8, p. 746-763 [Prezentare în „Byzantino-slavica”, Praga, XLIX (1988), nr. 2, p. 320].
 58. Călătoria de documentare științifică în Polonia, în „Revista de istorie”, LX (1987), nr. 3, p. 309-313 [Prezentare: Silviu Achim, în „Scânteia”, LVI (1987), nr. 13889, vineri 17 aprilie, p. 4].
 59. Stema cu „capete de negri”: înlăturarea unei legende din heraldica românească nord – dunăreană, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXIV (1987), p. 71-98.
 60. Războiul din 1330 în lumina izvoarelor vremii, în „Studii și comunicări”, Muzeul Curtea de Argeș, II (1987), p. 13-39.
 61. Două precizări pe marginea unor recente publicații. I. În legătură cu localizarea bătăliei din 1330 dintre Basarab I și Carol Robert II. În legătură cu prima semnalare la noi a unui dicționar istoric francez cu studii despre evenimente românești, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXV (1988), p. 523-526.
 62. L'écu „à trois têtes de maures”. Déhiffrement d'uns légende de l'héraldique roumaine, în „Nouveau recueil d'études généalogiques et héraldiques roumaines”, București, 1988, p. 3-21 (Comunicare la Congresul internațional de heraldică și genealogie de la Paris) [Prezentare Ileana Cazan, în „Studii și materiale de istorie medie”, XI (1992), p. 194].
 63. Din nou despre data bătăliei de la „Cernul lui Sas”, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXV (1988), p. 501-503.
 64. Elemente noi în oastea lui Constantin Brâncoveanu, în vol. „Constantin Brâncoveanu”, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Editura Academiei R. S. România, București, 1989, p. 95-112 [Mai multe recenzii].
 65. Petru Rareș între sultan și lumea creștină în 1541-1542, după noi izvoare polone – Solia „hatmanului” Petru Varticdin 1542 – (I-II), în „Revista istorică”, Serie nouă, (1990), nr. 5, p. 427-455; nr. 7-8, p. 687-704.
 66. Atitudinea lui Martin Kromer în seim la 1542, față de relațiile Poloniei cu Poarta otomană, Imperiul habsburgic și Moldova – în lumina unor noi izvoare polone, în „Caietele Laboratorului de studii otomane, I”, Universitatea București, 1990, p. 69-126.
 67. Formarea științifică a lui N. Iorga: metodă și concepție după 1890, în „Revue Roumaine”, București, 1991.
 68. Vlad Țepeș – Chronology and Historical Bibliography, în „Dracula. Essays en the life and times of Vlad Țepeș”, ed. Kurt W. Treptow, Columbia University Press, New York, Iași, 1991, p. 253-294.
 69. Originea și domnia lui Alexandru Vodă Cornea (c. 21 decembrie 1540 – 9 sau 16 februarie 1541) – după documente inedite din Polonia, în „Revista istorică”, Serie nouă, III (1992), nr. 7-8, p. 803-827.
 70. P. P. Panaitescu – o operă de renume, o viață puțin cunoscută, în „Revista istorică”, Serie nouă, III (1992), nr. 11-12, p. 1183-1194.
 71. A fost Ștefan cel Mare „ales” domn în aprilie 1457? – Un vechi „Scenariu istoric”: de la „tradiția imaginară” la realitate, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași, XXIX (1992), p. 19-33.
 72. Mihai Viteazul, Basta și cetatea Făgărașului – Un „Tratat” puțin cunoscut (3 octombrie 1600), în „Revista istorică”, Serie nouă, IV (1993), nr. 5-6, p. 499-504.
 73. L'attitude des boyards valaques envers Michel le Breve et Simion Movilă en 1600-1601: nouvelles données concernant les boyards Rudeanu, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXII (1993), nr. 3-4, p. 247-260.
 74. Cercetări în arhivele și bibliotecile din Polonia [1922], în „Revista istorică”, Serie nouă, IV (1993), nr. 11-12., p. 1158-1161.
 75. Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa, în „Revista istorică”, Serie nouă, V (1994), nr. 1-2, p. 161-167.
 76. Răspuns științific la „Controversa ucraineano-română privind istoria Bucovinei”, în „Revista istorică”, Serie nouă, V (1994), nr. 3-4, p. 327-339, Republicat în „Destin românesc”, Chișinău, București, V (1998), nr. 2 (18), p. 112-129.
 77. Documentare științifică în Polonia [1993], în „Revista istorică”, Serie nouă, V (1994), nr. 5-6, p. 605-607.

78. *Bătălia de la Rovine. Un moment de vârf al rezistenței românești antiotomane*, în „Revista arhivelor”, LXXI (1994), nr. 4, p. 315-322.
79. *Comerțul animalier și dezvoltarea producției agricole românești în secolele XIV-XVII*, în „Al XIV-lea Simpozion Național de Istorie și Retrologie Agrară a României”, Bacău, 1994.
80. *Fertilitatea naturală a solului în țăările române în sec. XIV-XVII*, în „Al XV-lea Simpozion Național de Istorie și retrologie agrară a României”, Arad, 1995, p. 65-66.
81. *Pro moghilu Ivana Mazepi* (Despre mormântul lui Ivan Mazepa), în „Kiievaska starovina”, Kiev, 1995, nr. 3, p. 49-53 (în limba ucraineană).
82. *„Steagurile moldovenești” din armata lui Jan Sobieski în expediția pentru despresurarea Vienei (1683) – Un aspect însemnat, dar ignorat al relațiilor româno-polone*, în „Relațiile româno-polone. Studii și articole”, Supliment al „Analelor științifice ale Universității «A. I. Cuza» din Iași”, Secțiunea literară, Iași, XLI (1995), p. 16-22.
83. *O participare românească la istoria universală: „steagurile moldovenești” din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683)*, în „Miscellanea în onorem Radu Manolescu emerit”, București, 1996, p. 248-257.
84. *Domni, voievozi și principii în Țările Române*, anexă la Ion Bulei, „Scurtă istorie a României”, București, 1996, p. 171-186; ed. engleză, București, 1997, p. 185-202; ed. germană, București, 1998, p. 185-202.
85. *Fenomene de criză social-politică în Țara Românească în veacul al XVII-lea (Partea a II-a: A doua jumătate a secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XIV (1996), p. 85-117.
86. *Petru Movilă (1596-1646), un reprezentant de seamă al culturii ortodoxe în Ucraina și Țările Române*, în „Arhiva românească”, Serie nouă, II (1996), nr. 1, p. 62-79.
87. *Data nașterii lui Petru Movilă. O problemă controversată*, în „Curierul ortodox. Publicație a Bisericii Ortodoxe din Republica Moldova”, Chișinău, nr. 19 (26), 1-15 octombrie 1996, p. 5-6: „Magazin bibliografic”, Biblioteca Națională, Chișinău, 3-4 '96, p. 23-27.
88. *Cine a fost soția lui Ilie voievod, fiul lui Alexandru cel Bun? Un alt ?? dinastic moldo-polono-lituanian*, în „Arhiva genealogică”, Iași, II (1995), nr. 3-4, p. 11-18 + 1 tb.
89. *Relatările lui Mihai Viteazul despre Bătălia de la Călugăreni*, în vol. „Călugăreni – 400”, București, 1996, p. 99-110.
90. *Preocupări privind cronologia domnilor din Țara Românească și Moldova de-a lungul vremilor*, în „Revista istorică”, Serie nouă, VII (1996), nr. 11-12, p. 889-915.
91. *În țăările române între secolul al XVI-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în vol. „Contribuția evreilor din România la cultură și civilizație”, București, 1996, p. 26-33, 110.
92. *La data de naissance de Petru Movilă. Une question controversée*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXV (1996), nr. 1-2, p. 109-117.
93. *Indigenatul polon – o formă înscenată de integrare a nobilimii românești în cea europeană în Evul Mediu*, în „Arhiva genealogică”, Iași, III (1996), nr. 3-4, p. 205-216.
94. *Principii Dimitrie Wiśniowiecki și Mihail Korybut Wiśniowiecki și înrudirile lor cu Bogdăneștii și Movileștii. Lămurirea unor confuzii istorice*, în „Arhiva genealogică”, Iași, III (1996), nr. 3-4, p. 313-320 + tb.
95. *Contribuție la istoria Cantacuzinilor: testamentul inedit al postelnicului Constantin Cantacuzino*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XV (1997), p. 119-154.
96. *Dimensiunea polonă a activității lui Petru Movilă*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, Chișinău, 1997, nr. 2 (170), p. 3-10.
97. *Pavel Kiselev – istoria șoselii și grădinii cu același nume și a amplasării Institutului de Istorie „N. Iorga”*, în „Anuar al Arhivelor Municipiului București”, II (1998), p. 49-94.
98. *From the Order é the Dragon to Dracula*, în „Journal of Dracula Studies”, Canadian Chapter, Transylvanian Society of Dracula, St. John's, Newfoundland, I (1999), p. 3-7.
99. *De unde veneau și unde a păstorit primul mitropolit al Țării Românești?*, în „Argessis”. Studii și comunicări. Seria Istorie, Muzeul Județean Argeș, Pitești, VIII (1999), p. 63-72.
100. *Găgăuzii. Originea lor*, în „Cugetul”, Chișinău, 2001, nr. 1, p. 15-24.
101. *Concepția lui Mihai Viteazul despre unirea conducerii celor trei țări române*, în „Analele Asociației Naționale a Tinerilor Istorici din Moldova”. Anuar istoric, Chișinău, 2001.
102. *Un steag domnesc necunoscut al lui Constantin Brâncoveanu*, în „Revista istorică”, S. N., XI (2000), nr. 1-2, p. 107-113.
103. *Implicarea Giurguiului în relațiile lui Mircea cel Bătrân cu Polonia*, în „Revista istorică”, S. N., XIII (2002), nr. 3-4, p. 149-159.

ARTICOLE

1. *Cine a adus la Târgoviște capul lui Mihai Viteazul?*, în „Magazin istoric”, III (1969), nr. 6, p. 55-61.
2. *Un sol împărătesc la Radu Șerban: Cea mai veche descriere a unei ceremonii la curtea domnească din Târgoviște*, în „Magazin istoric”, IV (1970), nr. 6, p. 84-88.
3. *Radu Șerban – domnul urmaș al lui Mihai Viteazul (I-II)*, în „Magazin istoric”, IV (1970), nr. 10, p. 70-73, nr. 11, p. 67-71.
4. *Grenade folosite pe teritoriul țării noastre în secolul XI*, în „Scutul patriei”, XXIV (1971), nr. 30, p. 4.
5. *Marile dregătorii ale Moldovei și Țării Românești*, în „Magazin istoric”, V (1971), nr. 1, p. 22-25.
6. *Dregătorii din afara sfatului de taină al domnului*, în „Magazin istoric”, V (1971), nr. 5, p. 54-58.
7. *Trimiși ai lui Mihai Viteazul pe drumurile Europei*, în „Magazin istoric”, V (1971), nr. 6, p. 77-79.
8. *Oșteni români de-a lungul veacurilor (I-II)*, în „Magazin istoric”, V (1971), nr. 7, p. 49-50; nr. 8, p. 86-89.
9. *Glorioasa pribegie a lui Mihai Viteazul*, în „magazin istoric”, VI (1972), nr. 3, p. 57-65.
10. *Turnu: localități și monumente medievale*, în „Magazin istoric”, VII (1973), nr. 11, p. 72-73.
11. *Pavel Chinezul vajnic luptător pentru libertate din veacul XV* [portretul său necunoscut], în „Magazin istoric”, IX (1975), nr. 2, pl. IV, p. 33.
12. *Mihai Viteazul – scurtă cronologie*, în „Tribuna României”, IV (1975), nr. 61, 15 mai 1975, p. 9.
13. *Cele două idei ale însemnării Viteazului*, în „Magazin istoric”, IX (1975), nr. 10, p. 13-15.
14. *Vlad Țepeș (1456-1462; 1476)*, în „România”, 1976, nr. 6, în limba chineză.
15. *Mihai Viteazul (1593-1601) – realizatorul primei uniri politice a țărilor române*, în „România”, 1976, nr. 6 (în limba chineză).
16. *Apărarea țării – scopul suprem al lui Vlad Țepeș*, în „În slujba patriei”, XXVIII (1976), nr. 27, 5 iulie 1976, p. 1-7.
17. *Spre Guruslău*, în „Năzuința”, Zalău, IX (1976), nr. 946, 28 iulie, p. 7.
18. *Ultimele zile ale lui Mihai Viteazul*, în „Magazin istoric”, X (1976), nr. 8, p. 18-22.
19. *Simbol etern al unității noastre naționale – 375 de ani de la moartea lui Mihai Viteazul*, în „România liberă”, XXXIV (1976), nr. 9887, 7 august, p. 2.
20. *Promotori ai idealului de neatârnare în secolul al XVII-lea, [I] (Radu Șerban)*, în „În slujba patriei”, XXVIII (1976), nr. 37, 13 septembrie, p. 1-2.
21. *Promotori ai idealului de neatârnare în secolul al XVII-lea, [I] (Mihnea al III-lea)*, în „În slujba patriei”, XXVIII (1976), nr. 38, 20 septembrie, p. 2.
22. *„Păstrăm legile și limba celui dintâi popor al lumii”* [Relatările lui d’Hauterive despre Moldova], în „Magazin istoric”, X (1976), nr. 11, p. 16-18.
23. *Un istoric francez din secolul XVII despre Vlad Țepeș* [G. Guillet de Saint-Georges], în „Magazin istoric”, X (1976), nr. 12, p. 5-7.
24. *Permanenta unui ideal*, în „România liberă”, XXXV (1977), nr. 10035, 29 ianuarie, p. 1-3.
25. *Țărănimea, importantă forță a progresului, a luptei pentru eliberare națională și socială (I)*, în „România liberă”, XXXV (1977), nr. 10063, 3 martie, p. 5.
26. *Petre Rareș – dostoînii zascitnic svobodni Moldovi*, în „Rumânia”, 1977, nr. 6, p. 42.
27. *Radu Șerban, urmașul în fapte al lui Mihai Viteazul – 375 de ani de la înscăunarea sa*, în „România Liberă”, XXXV (1977), 10185, 23 iulie, p. 2.
28. *Aceiași domni în Moldova în Țara Românească*, în „Magazin istoric”, XIII (1979), nr. 4, p. 10-13.
29. *Patru zile de aprigă înfruntare*, în „Magazin istoric”, XIV (1980), nr. 12, p. 7-10 [Bătălia din 9-12 noiembrie 1330, între Basarab I și Carol Robert].
30. *Primul portret al lui Dimitrie Cantemir după bătălia de la Stănilești*, în „Magazin istoric”, XV (1981), nr. 8, p. 36-37.
31. *Oșteni români la Chambord în regimentul mareșalului de Saxa*, în „Crișana”, Oradea, XXXVI (1981), nr. 10691, 19 iulie, p. 2.
32. *„Steagurile românești” din oastea lui Jan Sobieski în marea bătălie pentru Viena (1683)*, în „Flacăra”, XXXIII (1983), nr. 39 (1476), 30 septembrie, p. 8.
33. *Personalitate proeminență a istoriei luptei poporului român pentru libertate și neatârnare*, în „România liberă”, XLIV (1986), nr. 12962, miercuri 9 iulie, p. 1-2. [600 de ani de la urcarea pe tron a domnului Mircea cel Bătrân].
34. *Mircea și lumea românească a vremii sale*, în „Magazin istoric”, XX (1986), nr. 9, p. 6-11 [Prezentare în „Lucașfăruș”, XXIX (1986), nr. 38, 20 septembrie, p. 7].
35. *Nagy és dicsőnéges uralkodó volt (A fost un mare și glorios domnitor)*, în „A hét”, București, XVII (1986), nr. 28, 10 iulie p. 11 [Mircea cel Bătrân].

36. *Egy hosszú uralkodás kazdetei* (Începutul unei lungi domnii), în „A hét”, București, XVII (1986), nr. 31, 31 iulie, p. 15 [a lui Mircea cel Bătrân].
37. *Țara Românească – scut de apărare împotriva invaziei otomane*, în „În slujba patriei” XXXVIII (1986), nr. 38 (1920), 22 septembrie, p. 1-2.
38. *Mircea cel Mare – ilustrul principe*, în „Scânteia tineretului”, XLII (1986), nr. 11603, 20 septembrie, p. 2.
39. *Ștefan cel Mare*, în „Revista de istorie militară”, 1/1990, p. 10-12.
40. *Avataruri în mediavistica românească*, în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXIV (1990), nr. 4, p. 21-24.
41. *Lupta lui Basarab I cu Carol Robert în Banatul de Severin*, în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXV (1991), nr. 4, p. 51-54.
42. *P. P. Panaitescu – un mare istoric al românilor în lumina adevărului (1900-1967)*, în „Puncte cardinale”, Sibiu, II (1992), nr. 11/23, noiembrie, p. 12.
43. *A existat vreă legătură între Dracula și cetatea Bran?* (I-II), în „Cuvântul”, București, IV (1993), nr. 10 (162), 9-15 martie, p. 7; nr. 11 (163), 16-22 martie, p. 7.
44. *Mit și realitate în motivarea unirii politice a țărilor române sub marele voievod [Mihai Viteazul]*, în [„Armata României”, V (1993), nr. 39 (198), 29 septembrie – 5 octombrie, p. 2.
45. *Mormântul hatmanului Mazeppa*, în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXVIII (1994), nr. 4, p. 14-17.
46. *Legende ale istoriografiei române. Stema cu cele trei capete de negri*, în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXVIII (1994), nr. 6, p. 56-62.
47. *«Steagurile moldovenești» din armata lui Jan Sobieski. Expediția pentru despresurarea Vienei (1683) – un aspect însemnat, dar ignorat al relațiilor româno-polone*, în „Dacia literară”, Iași, V (Serie nouă), nr. 15 (4/1994), p. 6-9.
48. *Mihai Viteazul despre bătălia de la Călugăreni*, în „Mihai Viteazul. Călugăreni”, I (1995), nr. 2, p. 11.
49. *Evreii în țăările române în evul mediu (I-III)*, în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXIX (1995), nr. 8, p. 62-66; nr. 9, p. 59-62; nr. 10, p. 61-66.
50. *Arme folosite în bătălia de la Călugăreni*, în „Mihai Viteazul”. Călugăreni, II (1996), nr. 4, p. 19-20.
51. *Data nașterii lui Petru Movilă. O problemă controversată*, în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXX (1996), nr. 12, p. 14-17.
52. *Slavii în izvoare bizantine (secolul VI)*, în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXXI (1997), nr. 2, p. 47-50.
53. *Găgăuzii (I-II)* în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXXI (1997), nr. 5, p. 60-63; nr. 6, p. 64-68.
54. *De la Ordinul Gragonului la Dracula*, în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXXI (1998), nr. 2, p. 59-64.
55. *Evdochia de Kiev prima soție a lui Ștefan cel Mare*, în „Magazin istoric”, Serie nouă, XXXII (1998), nr. 5, p. 65-68.
56. *„Banul Mărăține” – un domn necunoscut*, în „Magazin istoric”, XXXII (1998), nr. 10, p. 53-58.
57. *Mihai Viteazul: cele patru itinerare transilvane*, în „Magazin istoric”, XXXIII (1999), nr. 11, p. 5-11. Reprodus și în „Foaia noastră”. Periodic de cultură generală, Număr Festiv, Brașov, 1 martie 2000, p. 3-6.
58. *Mihai Viteazul: itinerarul moldovean*, în „Magazin istoric”, XXXIV (2000), nr. 5, p. 5-11.
59. *Mihai Viteazul „Restitutor Daciae” T*, în „Magazin istoric”, XXXIV (2000), nr. 10, p. 8-12.
60. *Unde a fost mormântul lui Vlad Țepeș T (I – II)*, în „Magazin istoric”, XXXVI (2002), nr. 2, p. 10-15, nr. 3, p. 41-46.

RECENZII ȘI ÎNSEMNĂRI

1. „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Series Historia, Cluj, Fasc. 1, 2 (1965), 276 p.; 1 (1966), 142 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, V (1966), nr. 5, p. 889-891.
2. N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, București, 1966, 297 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, VI (1967), nr. 2, p. 315-318.
3. „*Studii și articole de istorie*” vol. VIII, București, 1966, 442 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, VI (1967), nr. 4, p. 661-664.
4. „*Studii și articole de Istorie*”, vol IX-X, București, 1967, 368+290 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, VIII (1968), nr. 3, p. 473-476.
5. „*Anuarul Institutului de istorie din Cluj*”, Acad. R. S. România fil. Cluj, X (1967), 342 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, VII (1968), nr. 4, p. 643-645.
6. *Istoriografia novogo vremeni stran Evropi i Ameriki*, Universitatea Moscova, Facultatea de istorie, Moscova, 1967, 670 p., în „Studii”, XXI (1968), nr. 3, p. 303-305.
7. „*Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*”, Muzeul Militar Central, nr. 1 (1968), 248 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, VIII (1969), nr. 1, p. 167-170.

8. *Sesiunea științifică de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga”, în „Studii”, XXI (1968), nr. 5, p. 949-954 (în colaborare cu An. Iordache).*
9. „Culegere de studii și cercetări”, Muzeul regional Brașov, I, (1967), 286 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, VIII (1969), nr. 2, p. 352-354.
10. N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, în „Revue Roumaine d' Histoire”, VIII (1969), nr. 5, p. 921-924.
11. *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, 578 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, IX (1970), nr. 1, p. 156-159.
12. T. Hăgan, I. Mureșan, V. Achim, V. Cpîlnean, *Maramureșul și Unirea*, Baia Mare, 1968, 248 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, IX (1970), nr. 2, p. 352-354.
13. „Studia et Acta Musei «Nicolae Bălcescu»”, Bălcești, 1969, 423 p., în „Studii”, XXIII (1970), nr. 6, p. 1267-1269.
14. *Histoire militaire de la Pologne. Problemes choisis*, sub redacția lui W. Bieganski, P. Stawecki, J. Wojtasik, Varșovia, 1970, 570 p., în „Studii”, XXIV (1971), nr. 1, p. 179-182.
15. V. Cucu, M. Ștefan, *Ghid-atlas al monumentelor istorice*, București, 1970, 411 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, X (1971), nr. 3, p. 581-582.
16. *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, Muzeul Militar central, nr. 2-3 (1969-1970), 384 p., în „Studii”, XXV (1972), nr. 5, p. 1109-1110.
17. *Oastea cea mare. Tradiții înaintate ale luptei maselor populare din România pentru libertate și independență națională*, București, 1972, 360 p., în „Studii”, XXVI (1973), nr. 5, p. 1093-1098.
18. Aurel Țintă, *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Timișoara, 1972, 216 p., în „Revue Roumaine d' Histoire”, XIII (1974), nr. 1, p. 169-172.
19. Guy Fourquin, *Seigneurie et féodalité au Moyen Age*, Paris, 1970, 245 p., în „Studii și materiale de istorie medie”, Institutul de Istorie „N. Iorga”, VII (1974), p. 397-399.
20. Col. Victor Atanasiu, *Mihai Viteazul, Campanii*, București, 1972, 342 p., în „Revista de istorie”, XXVII (1974), nr. 8, p. 1262-1267.
21. Gh. Duzinchevici, *Ștefan cel Mare și epoca sa*, București, 1974, 104 p., în „Revista de istorie”, XXVIII (1975), nr. 1, p. 133-134.
22. *Răscoala secuilor din 1595-1596. Antecedente, desfășurare și urmări*, București, 1978, 336 p., în „Cărți noi în științele istorice”, Referate și recenzii, București, 2/1978, p. 8-12.
23. *Mihai Viteazul în conștiința europeană, I, Documente externe*, București, 1982, 693 p., în „Cărți noi în științele istorice”, Referate și recenzii, București, 2/1982, p. 19-29.
24. Pavel Chihaia, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, București, 1993, 262 p., în „Studii și materiale de istorie medie”, XIII (1995), p. 207-210.

DIVERSE

1. Participarea la indicele lucrării: V. Mihordea, *Relațiile agrare din veacul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968.
2. Cuvântul la reuniunea științifică „Tradițiile luptei armate a întregului popor în istoria României”, București, 5-7 iulie 1972, în vol. *România și tradițiile luptei armate a întregului popor*, București, 1972, p. 226-227.
3. Redactor coordonat la vol. *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, București, 1975.
4. *Residences princières et capitules dans les Principautés Roumaines: Le Calendrier dans les Principautés Roumaines: Anciennes unités de mesure employées dans les Principautés Roumaines*, în *Histoire chronologique de la Roumanie*, București, 1976, p. 436-437, 441-443.
5. *Originea lui Mihai Viteazul. Dezbateri în cadrul „Comisiei de genealogie și heraldică”*, în „Revista de istorie”, XXIX (1976), nr. 12, p. 1977-1979.
6. *Răscoala din 1907 în cărți și documente*. Bibliografie istorică, în „Biblioteca”, Buletin de bibliografie, 1/1977, p. 17-18.
7. Participare la *Micul dicționar enciclopedic*, ed. II-a București, 1979.
8. *Scrisoare-răspuns* în „Săptămâna” S. N., nr. 344, 8 iulie 1977, p. 7; *Antipolemică*, ibidem, nr. 347, 29 iulie 1977, p. 7; nr. 348, 5 august 1977, p. 3; *Incompetența în slujba ignoranței*, ibidem, nr. 355, 23 septembrie 1977, p. 7; nr. 356, 30 septembrie 1977, p. 7.
9. *Dezbatere științifică la Institutul de Istorie „N. Iorga”, [Caracterul conflictelor militare dintre țările române în evul mediu]*, în „Revista de istorie”, XXXIII (1980), nr. 3, p. 559-560.
10. *Noi mărturii din trecutul pământului pe care locuim. Evul mediu în Transilvania (I-IV)*, în „Magazin”, XXVII (1983), nr. 12 (1328), 19 martie, p. 3; nr. 16 (1322), 16 aprilie, p. 3; nr. 21 (1337), 21 mai, p. 3; nr. 28 (1344), 9 iulie, p. 3 [Interviuri luate de Gh. Brătescu].

11. *300 de ani de la luptele pentru despresurarea Vienei. Fapte de vitejie ale ostașilor români în apărarea civilizației europene*, în „Magazin”, XXVII (1983) nr. 40 (1356), 1 octombrie, p. 3 [Interviu luat de Gh. Brătescu].
12. *Dezbateri: Răscoale și războaie țărănești în Europa feudală (tipologie, progrese, forțe motrice)*, în „Revista de istorie”, XXXVII (1984), nr. 10, p. 1017-1018.
13. *Activitatea Institutului de Istorie „N. Iorga” în anul 1985*. în „Revista de istorie”, XXXIX (1986), nr. 4, p. 402-407.
14. *Magazin istoric 300*, în „Magazin istoric”, XXVI (1992), nr. 3, p. 7 [Cugetări aniversare].
15. *Sesiune științifică: Făgăraș 700 de ani, 1291-1991*, în „Revista istorică”, Serie nouă, III (1992), nr. 1, p. 185-186.
16. *Al IV-lea Simpozion de studii genealogice*, Iași, 13-15 mai 1993 în „Revista istorică”, Serie nouă, IV (1993), nr. 7-8, p. 788-791.
17. *Sesiune științifică „Mihai Viteazul, 400 de ani de la înscăunare”*, București, 7-8 octombrie 1993, în „Revista istorică”, Serie nouă, V (1994), nr. 1-2, p. 183.
18. *Sesiune științifică „Dimitrie Cantemir și epoca sa”*, Chișinău, 20 octombrie 1993, în „Revista istorică”, Serie nouă, V (1994), nr. 3-4, p. 367-368.
19. *Reuniunea Comisiei Mixte Româno-Ucrainene de Istorie, Arheologie, Etnografie și Folclor, Iași, 18-19 mai 1994*, în „Revista istorică”, Serie nouă, V (1994), nr. 9-10, p. 1068.
20. *Colocviul româno-polon la Facultatea de litere a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 13-14 mai 1994*, în „Revista istorică”, Serie nouă, V (1994), nr. 7-8, p. 824.
21. *Manifestare internațională dedicată lui Petru Movilă la Kiev*, în „Magazin istoric”, XXX (1996), nr. 6, p. 52.
22. *Conferință internațională dedicată lui Petru Movilă, Kiev, 15-16 martie 1996*, în „Revista istorică”, Serie nouă, VII (1996), nr. 5-6, p. 454-456.
23. *Sesiunea științifică jubiliară dedicată fondării Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei din Chișinău, Chișinău, 24-25 septembrie 1996*, în „Revista istorică”, Serie nouă, VII (1996), nr. 9-10, p. 770-771.
24. *Simpozionul Artă și Civilizație Medievală. Mitropolitul Petru Movilă (1596-1996)*, Suceava, 27-28 septembrie 1996, în „Revista istorică”, Serie nouă, VII (1996), nr. 11-12, p. 935-936.
25. *Raportul Comisiei de evaluare a activității Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei în perioada 1991-1996*, în „Revista istorică”, Serie nouă, VIII (1997), nr. 3-4, p. 277-286 (în colaborare).
26. *Simpozion româno-turc la Chișinău*, în „Magazin istoric”, XXXIV (2001), nr. 3, p. 16.

REFERINTE ȘTIINȚIFICE

1. Damaschin Mioc, *Constantin Rezachevici*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 282 [până la anul 1975].
2. Vlad Chiriac, *Schiță la un portret de cărturar*, în „Magazin bibliografic”, Biblioteca Națională, Chișinău, 344, '96, , p. 23.

RECENZII ȘI VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

In honorem Ioan Caproșu, studii de istorie, volum îngrijit de Lucian Leuștean, Maria Magdalena Székely, Mihai-Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Iași, Editura *Polirom*, 2002

La editura ieșeană *Polirom* a văzut recent lumina tiparului volumul omagial editat în cinstea profesorului ieșean Ioan Caproșu. Despre profesorul Ioan Caproșu se pot spune multe lucruri. Activitatea Domniei sale pe tărâmul istoriografiei românești este foarte bine cunoscută. Autor a mai multe volume, studii, articole și recenzii, editor de documente, deopotrivă este și un creator de școală. Astfel, poate nu întâmplător cei care au îngrijit apariția acestui volum omagial sunt foști elevi, iar în prezent colaboratori ai domnului profesor.

Culegerea de studii include contribuțiile specialiștilor din Iași, București, Chișinău, Galați, Atena pe un spectru cuprins între istoria antică și cea contemporană: Lucrețiu Mihăilescu-Bârliba în studiul *Le personnel de l'administration impériale en Dacie Romaine: fonctions, critères d'avancement* tratează unele probleme legate de demnitarii romani din cadrul provinciei romane Dacia; Alexandru-Florin Platon, cunoscut specialist al Evului Mediu occidental și al istoriei mentalităților din această perioadă, în studiul „*Corpus Ecclesiae mysticum*”, „*corpus Reipublicae mysticum*”: *metafora organicistă în cultura medievală vest-europeană* abordează una dintre problemele legate de percepția simbolică a unor elemente din cultura medievală vest-europeană – cea a corpului uman; implicațiile mercenarilor catalani în disputele din Imperiul Bizantin de la începutul secolului al XIV sunt expuse de Ovidiu Cristea în articolul *Strămtorile la începutul veacului al XIV-lea: episodul catalan (1303-1329)*; specialiștii chișinăueni Emil Dragnev și Virgil Pâslariuc abordează un subiect care încă nu și-a găsit explicația în istoriografie – *Rhinocopia în tradiția bizantină și românească medievală*; pe baza unor mențiuni documentare Marius Chelcu, în studiul *Mențiuni documentare privitoare la acte emise de cancelaria lui Alexandru cel Bun*, aduce la lumină noi considerații referitoare la funcționarea cancelariei domnești în timpul lui Alexandru cel Bun; Laurențiu Rădvan, specialist în problemele urbanisticii medievale din Țara Românească, aduce în discuție *Noi considerații privitoare la începuturile orașului Târgșor*; Constantin Burac a publicat un studiu referitor la ținutul Țețina-Cernăuți; Cristian Luca vine cu *Date privind istoria românilor în surse venețiene inedite din veacurile al XVI-lea și al XVII-lea*; Sorin Ifimi publică un studiu despre *Biserica Doamnei de la Curtea din Iași și slujitorii acestui altar (sec. XVII-XVIII)*; cunoscutul istoric bucureștean Ștefan Andreescu publică un studiu despre *Genovezi „pe drumul moldovenesc”*; Maria Magdalena Székely editează *Un document de la Ieremia vodă Movilă*; Dumitru Năstase, cercetător român stabilit de mai multă vreme la Atena, publică un text al unei cronici despre *Cronica expansiunii otomane, 1296-1417*; Petronel Zahariuc aduce contribuții referitoare la *Legăturile Țărilor Române cu mănăstirea Iviron de la Muntele Athos: noi documente*; Florin Marinescu vine cu *Contribuții privitoare la relațiile dintre Țările Române și*

mănăstirea Vatoped de la Muntele Athos; N.A.Ursu încearcă să dezlege o altă enigmă legată de vechile texte românești, presupunând că *Disertația istorică privitoare la capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană, elaborată prin anii 1785-1786, poate fi opera logofătului Grigoraș de la mitropolia din Iași*; Violeta Barbu propune un studiu referitor la catolicii din Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (1753-1817) – *Purgatorium missionarium*; lui Paul Cernovodeanu îi aparține studiul *Ocuparea Principatelor dunărene de către ruși la 1769 în rapoartele diplomatice britanice*; Mihai-Răzvan Ungureanu propune un studiu referitor la *Misiuni protestante britanice în Principatele Române în prima jumătate a secolului XIX*; Paul Păltânea prezintă *Contribuția lui V.A. Urechia la propaganda pentru latinitatea românilor*; Adrian-Silvan Ionescu publică un studiu referitor la *Theodor Aman și Războiul Crimeii*; Mihai Cojocariu propune studiul *Mihail Kogălniceanu în Adunarea ad-hoc a Moldovei (1857)*; Gheorghe Cliveti vine cu lucrarea *Români și Napoleon al III-lea la 1873*; Dumitru Ivănescu publică studiul *Mihai Costăchescu în corespondență cu G.T.Kirileanu și Radu Rosetti*; Lucian Leuștean explică *O dilemă istoriografică: cine a atacat în aprilie 1919*; I Ciupercă face niște *Observații asupra revizionismului ca provocare pentru România interbelică*.

Studiile menționate sunt realizate la un nivel înalt și corespund întru totul mesajului pe care acest volum omagial îl conține și anume - școala istoriografică românească este în deplină revigorare după anii de tristă amintire și că este în stare să găsească forțele necesare pentru a ieși la un nou nivel calitativ. Certitudinea acestui fapt rezidă și din faptul că în fruntea ei stau așa personalități ca Ioan Caproșu.

Volumul se încheie cu trecerea în revistă a operei științifice a profesorului Ioan Caproșu. Iar ea este de-a dreptul impresionantă. Este de ajuns să amintim aici așa lucrări de referință în istoriografie, cum ar fi *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova până la mijlocul secolului al XV-lea* (în colaborare cu N.Grigoraș); *Iașii vechilor zidiri* (în colaborare cu Dan Bădărău), *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit. Până la mijlocul secolului al XVIII-lea*; *Relațiile economice ale Moldovei cu Brașovul, de la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850* (în colaborare cu Const. A.Stoide).

Profesorul Ioan Caproșu a activat prodigios în editarea documentelor medievale și moderne românești, devenind unul din cei mai importanți editori de documente din ultima vreme. Este de ajuns să amintim aici faptul că domnia sa face parte din colectivul de editori ai colecției *Documenta Romaniae Historica*, Seria A. Moldova. La aceasta se adaugă editarea documentelor privitoare la istoria orașului Iași, care este un exemplu unic în istoriografia românească. Nici un proiect asemănător n-a atins până acum anvergura acestuia (cinci volume de documente istorice, primul în colaborare cu Petronel Zahariuc, și două volume de documente statistice, în colaborare cu Mihai-Răzvan Ungureanu). Profesorul Ioan Caproșu a editat numeroase alte documente în revistele de specialitate, punând la dispoziția cercetătorilor informațiile prețioase care se conțineau în ele. Munca de editare a documentelor este una anevoioasă și necesită multă acribie, putere de muncă, spirit critic, o bună cunoaștere a științelor auxiliare, a istoriei și încă multe alte calități. În afară de aceasta Ioan Caproșu a colaborat la editarea *Bibliei de la 1688*.

Fiind înzestrat cu un spirit critic rar întâlnit în breasla istoricilor, profesorul Ioan Caproșu a publicat mai multe recenzii, în care a arătat cum trebuie și cum nu trebuie să fie scrisă istoria. A se vedea în acest sens recenziile domniei sale publicate în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D.Xenopol”* din Iași. De menționat că Ioan Caproșu vreme de mai mulți ani a fost redactor-șef și secretar de redacție al anuarului, timp în care a conferit acestui periodic o înaltă ținută științifică și academică. Trebuie de remarcat că acest lucru se întâmpla în

anii dictaturii comuniste, publicația ieșeană devenind un simbol și model al scrierii istorice „fără ură și părtinire”, câștigând astfel respectul în mediile de specialitate din țară și din străinătate.

După 1989, pe parcursul a mai multor ani, profesorul Ioan Caproșu în calitate de decan a condus destinele Facultății de Istorie a Universității „Al. I. Cuza”.

Un loc important în activitatea științifică a profesorului Ioan Caproșu îl ocupă coordonarea tezelor de doctorat. Iar printre doctoranzii și doctorii, pe care i-a condus, se află și istorici din stânga Prutului. De remarcat că legăturile lui Ioan Caproșu cu istoricii din Basarabia au început încă în anii dictaturii comuniste și continuă și în zilele de azi.

Cu prilejul ieșirii de sub tipar a volumului omagial urăm magistrului nostru noi împliniri și realizări pe tărâmul activității științifice, definitivarea tuturor proiectelor începute și începutul altora, de care istoriografia noastră are nevoie.

Valentin Alexei CONSTANTINOV

ELENA NEGRU. *POLITICA ETNOCULTURALĂ
ÎN R. A. S. S. MOLDOVENEASCĂ (1924-1940)*,
Editura Prut Internațional, Chișinău, 2003, 203 p.

Una din multiplele consecințe pozitive ale proclamării independenței Republicii Moldova o constituie afirmarea tot mai pregnantă a unei noi generații de istorici, formate în condițiile accesului liber la valorile culturale naționale și universale și ale libertății creației științifice.

În rândul acestei generații de istorici de formație nouă se înscrie, cu certitudine, și Elena Negru, doctor în științe, cercetătoare la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, recunoscută în mediile științifice și culturale ca autoare a unei serii de studii, articole și manuale originale privind istoria R. A. S. S. Moldovenești și istoria Republicii Moldova.

Noul demers al Elenei Negru urmărește obiectivul cercetării politicii etnoculturale din R. A. S. S. Moldovenească, de la crearea ei, la 12 octombrie 1924, și până la „reunirea” cu Basarabia și formarea, în august 1940, a R. S. S. Moldovenești.

Lucrarea cu titlul *Politica etnoculturală în R. A. S. S. Moldovenească (1924-1940)*, apărută în prestigioasa colecție „Clio” (coordonator: Ion Negrei), inițiată de Editura Prut Internațional, este structurată în trei compartimente, în cadrul cărora sunt analizate succesiv obiectivele politicii etnoculturale ale regimului bolșevic din R. A. S. S. M. (Capitolul I), procesele creării „culturii sovietice moldovenești” (Capitolul II) și lichidării elitei politice și a intelectualității în anii '30 (Capitolul III).

Autoarea urmărește procesul „construcției lingvistice” din R. A. S. S. Moldovenească în anii 1926-1931, care s-a rezumat, de fapt, la inventarea unei „limbi moldovenești literare” pe baza graiului popular, având drept obiectiv principal justificarea unei identități moldovenești deosebite de cea română. Precum remarcă, pe bună dreptate, Elena Negru, tentativa respectivă a constituit „o expresie a pretențiilor teritoriale sovietice față de România, o încercare de a îndreptăți viitoarea ocupație a Basarabiei” (p. 130). Totuși, contrar așteptărilor, politica lingvistică promovată în R. A. S. S. Moldovenească în anii 1926-1931

nu a contribuit la apropierea moldovenilor de pe cele două maluri ale Nistrului și nici la revoluționarizarea situației din Basarabia, din care motiv în anul 1932 se recurge la introducerea grafiei latine, pentru ca la începutul anului 1938 aceasta să fie interzisă, reorientările respective fiind determinate de considerentele strategice ale U. R. S. S. ce variau de la o etapă la alta (*Ibidem*).

Cel de-al doilea compartiment al lucrării conține o analiză a procesului creării „culturii sovietice moldovenești” în R. A. S. S. Moldovenească, cu principalele sale componente: învățământul, literatura și presa, științele umanistice și artele. Autoarea constată că, în lipsa unui învățământ eficient în limba maternă, în R. A. S. S. M. nu s-a putut dezvolta o cultură „moldovenească” modernă. Chiar dacă în anii „latinizării” literatura sovietică „moldovenească” a evoluat sub aspect lingvistic, în raport cu anii '20, aceasta totuși nu a putut depăși primitivismul artistic și provincialismul, reprezentând o formă specifică a agitației pentru puterea sovietică (p. 134).

Ultimul capitol al lucrării urmărește cauzele, etapele și particularitățile luptei partidului bolșevic din R. A. S. S. M. împotriva „naționalismului moldovenesc”. Precum constată autoarea, campania din 1933-1934 împotriva elitei politice și a intelectualității transnistrene a pregătit terenul pentru anihilarea și distrugerea ulterioară a oricăror tendințe naționale din R. A. S. S. M. În cadrul luptei împotriva „naționalismului moldovenesc”, în condițiile în care structura etnică a elitei politice și culturale din R. A. S. S. M. era extrem de pestriță, sub seceră necruțătoare a partidului bolșevic au căzut nu numai români din Basarabia și din Transnistria, ci și numeroși evrei, ruși, ucraineni, împărțășind aceeași soartă tragică și sângeroasă.

Setul de 27 de documente originale, extrase de autoare din fondurile Arhivei Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova, completează reușit tabloul general al politicii etnoculturale în R. A. S. S. M., prezentând interes nu numai pentru cercetători științifici sau profesori, dar și pentru publicul cititor.

Valoarea științifică și actualitatea lucrării Elenei Negru constă nu numai în faptul acoperirii unui evident gol istoriografic privind politica etnoculturală în R. A. S. S. M., prin care se deschide calea elaborării unor viitoare lucrări de sinteză a istoriei naționale. Precum afirmă autoarea, studierea acestui experiment istoric este dictată și de necesitatea înțelegerii mai adecvate a multiplelor fenomene politice și culturale din R. A. S. S. Moldovenească și din Republica Moldova, inclusiv a resorturilor recreării recente a „republicii moldovenești nistrene” și a fenomenului separatismului. În aceeași ordine de idei, analiza temeinică și obiectivă a politicii etnoculturale bolșevice este de natură să clarifice cauzele perpetuării partidelor de sorginte comunistă și a ideologiei comuniste în Republica Moldova, precum și a unor îmbinări bizare în viața social-politică dintre arhaic și modern, dintre democrație și totalitarism, dintre tendințe naționale și tendințe imperiale (p. 4).

Privită din acest unghi de vedere, lucrarea Elenei Negru va suscita nu numai interesul cercetătorilor științifici, al profesorilor sau al studenților, ci și va deveni, cu certitudine, un instrument util de lucru pentru politicieni, diplomați etc.

Nicolae ENCIU

Valentin Alexei CONSTANTINOV

DRUMURILE COMERCIALE ÎN ISTORIA ȚĂRILOR ROMÂNE

Pe 23 aprilie 2003, a avut loc a doua ședință a Seminarului teoretic de istorie medie și modernă. Andrei Eșanu, în calitate de conducător al seminarului a deschis ședința, anunțând tema pusă în discuție de dr. Ion Chirtoagă. După un mesaj de adresare către cei prezenți, cuvântul este oferit dr. Ion Chirtoagă, care prezintă pe scurt istoriografia problemei. În istoriografia românească rolul comerțului internațional în formarea statelor medievale românești a fost apreciat de numeroși specialiști în domeniu. În cazul Țărilor Române, ca și în numeroase alte cazuri, drumurile comerciale au avut un loc important. De amintit aici similitudinile cu drumul de la varegi la greci, care a constituit un element important în formarea și afirmarea Rusiei Chievene. În jurul drumurilor comerciale, care reprezentau o sursă importantă de venit, au avut loc confruntări între cele mai mari puteri ale timpului. Or, o asemenea situație este caracteristică nu numai Evului Mediu, ci și altor perioade istorice.

Comerțul de tranzit a avut o însemnătate mare pentru impulsivitatea formațiunii statale moldovenești. Ca și în celelalte cazuri, cel moldovenesc este elocvent în ce privește obiectivele și prioritățile referitor la deținerea influenței pe un segment al drumurilor comerciale. În cazul respectiv este vorba de drumul mătășii și drumul mirodeniilor, care la un moment și-a extins ramificațiile lor și pe teritoriul statului medieval Țara Moldovei.

Un rol important în procesul de constituire a acestor căi de comerț i-a revenit statului mongol. Campaniile militare de până la anul 1623, inclusiv din prima fază a cuceririlor mongole, din timpul celei de-a doua campanii, care a avut loc între anii 1236 și 1242, și în timpul celor ulterioare reprezintă piatra de temelie atât a sistemului de guvernare mongol, cât și a noilor căi de comerț internațional. În anii '60-'70 ai sec. al XIII-lea în acest sistem se produc schimbări ce se vor răsfrânge și asupra spațiului românesc. Formarea mai multor state pe întinsul marelui imperiu va cauza modificări și în ceea ce privește parcursul căilor comerciale. Astfel, drumul mătășii a suferit schimbări teritoriale, deplasându-se spre Marea Neagră.

În bazinul Mării Negre se produsese, la fel, mari schimbări. În sec. XI-XII Bizanțul stăpâna comerțul internațional, dar către a doua jumătate a sec. al XIII-lea, ca urmare a cuceririi Constantinopolului de cruciați, situația Imperiului Bizantin a devenit considerabil șubredă. Producerea evenimentelor din 1204 a însemnat consolidarea pozițiilor orașelor italiene Genova și Veneția în această zonă. În 1261, la Nymphaion, a avut loc înțelegerea între Imperiul Bizantin și Genova. Principala prevedere, care ne interesează în acest caz era următoarea – dacă Constantinopolul ar fi fost cucerit numai de genezezi, ar fi primit dreptul de a naviga în perimetrul Mării Negre, însă principalul adversar al Genezei, Veneția, de acest drept era lipsit. Reintrarea Constantinopolului în posesia Imperiului Bizantin avea să pună începutul ambițiosului plan genevez de formare a unor colonii pe litoralul Mării Negre, puncte de tranziție în circuitul comercial din acele vremuri. Îndată ce au fost stabilite legăturile cu drumurile comerciale orientate, s-a trecut la a doua fază privind existența acestor colonii, prin crearea unor încrângături, care vor uni zona Mării Negre cu drumurile comerciale occidentale.

În spațiul românesc au existat trei centre, care erau puncte de legătură cu restul Europei – Vicina, Chilia și Cetatea Albă. Căile comerciale au contribuit la formarea Țării Moldovei, iar progresul înregistrat devine evident în a doua jumătate a sec. al XIII-lea. Cnezatele de

vale, formate pe văile râurilor, încep să se unească. Procese mai avansate au fost înregistrate în partea de nord-vest. În anii '30 ai sec. al XIV-lea aceste căi comerciale se consolidează. În această perioadă s-au constituit și centrele comerciale de la Costești și Orheiul Vechi.

În 1335, la Vâșegrad, Polonia, Cehia și Ungaria se unesc împotriva mongolilor. Evoluția ulterioară a evenimentelor este în strânsă legătură cu jocurile politice care s-au derulat în acest spațiu. Ulterior, la 1353 și 1354, polonezii încheie acorduri cu lituanienii și cu mongolii. Bătălia de la Sinie Vodî, din 1362, reprezintă un punct de cotitură în trasarea sferelor de interese în spațiul de la est de Carpați. Are loc deplasarea spre vest a drumului tătăresc, dintr-o zonă nesigură spre una în care se putea obține o oarecare stabilitate. În ultimă instanță, aceste procese nu puteau să ne conducă la demersuri pentru consolidarea autorităților centrale în spațiul de la vest de râul Nistru.

Participanții la seminar au adresat dr. Ion Chirtoagă diverse întrebări, printre care a fost sau nu o marcă de apărare la vest de Carpați, supusă regatului maghiar (Demir Dragnev), care a fost semnificația termenilor de *Hoarda Albă*, *Hoarda Albastră* (Alexandru Furtună), au avut loc schimbări etnice pe parcursul drumurilor comerciale (Virgil Bârlădeanu) ș.a.

Spre finalul discuției, Andrei Eșanu a tras concluzii asupra discuțiilor purtate în jurul acestei teme, subliniind încă o dată faptul că traseele căilor comerciale erau fixate în zone cu stabilitate politică, cum erau cele din Țara Moldovei și Țara Românească.